

F. M. O.
MINERVA.

1835.

Tizedik évi Folyamat.

MÁSODIK KÖTET.

ELLINGER ISTVÁN kir. priv. Könyvnyomtató-Intézet' Könyváros-bóltjában Kassán, 355. szám alatt lévő tulajdon házában, és a' fő úttán **M. Gróf Csáky Tivadar** házában lévő Könyvárúban egyéb újabb és régibb könyveken kívül ezek is találtattnak:

(Áruk Conv. pénzben.)

Éppen most hagyá el a' Sajtót:

B I M B Ó F Ü Z É R

Somogyi Lászlótól.

Magbáan foglal: Dalokat, Balladákat, Epigrammákat és Amarántokat. Kassán 1836, 16-rétben kötve 1 ft.

LONDON és LAKOSAI

Jelenkorunkban.

Rosenberg' hű rajzai után közli Staut Jó'sef, Cs. Kir. Felhadnagy. — 8-vo Kassán, 1835. Boríték. kötve 36 xr.

F. M. OR. MINERVA,

Folyó-írás 1825-dik Esztfendő ólta megjelent 10 Eszt. folyamatok 40 Kötetekben, 40 mejképpekkel egygyütt 40 ft.

A' XVIII-dik Század' utolsó tizedének

GYÁSZOS ALKONYJA.

Ki-adá Csemniczei Csemniczky Sándor, Cs. Kir. nyugodalomralépet Lovas-Kapitány. Eggy a' Párisi Fogház (Bastille) erőszakos megvételét ábrázoló eredeti Rajzolattal. Kassán, borítékba kötve 1 fl.

GUIDO, Rege Van der Veldétől. Egy Czimképpel. 1835. 8-vo Kassán. 36 xr.

ADOLF és HEDVIG, vagy: Az Indulatok' szélveszei 8-vo 36 xr.

ADELINÉ, egy érzékeny Rajzolat. 8-vo Kassán. 2 Kötet, szép Rézmettszéssel. 1 ft.

A' **BUJDOSÓ LEÁNYKA**. Rézmettszéssel 8-vo 20 xr.

A' Világnak három részeiben **BUJDOSÓ**, Rézkép. 20 xr.

Az **ELRAGADTATOTT LYÁNKÁK**. Rézkép. 20 xr.

A' **HÁROM JÓ BARÁTOK**. Rézképpel 20 xr.

Galanthai

HERCEG ESZTERHÁZY PÁL,

EDELSTÄTTENNEK & FRAKNÓNAK

örökös Grófja,

Magyar. Országi Vádor Jospán

juúl. 1635^{ben} Szept. 8^{án} m. j. 1713^{ig}

Mart. 26^{án}

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI
MINERVA.

NEMZETI
FOLYÓ-ÍRÁS.

Tizedik évi Folyamat.

1835.

(MÁSODIK KÖTET.)

A' Felsőes kir. Magyar Helytartó-Tanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Áros'
betűivel 'a költségein.

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

1.

Z A G Y V A.

(Folytatás)

56.

Eleinte minden intézvényeink csak interimálisok voltak, mert hogy is lehetett volna egyszerre olly nagy és sok tárgyakban, olly tudatlan és tapasztalatlan embereknek tökéletest 's hibátlant előállítani? De a' szokás, ez a' leghatalmasb kényúr, a' legbotránkoztatóbb tárgyakat is annyira természetünké tette, hogy sok ember mindent absolutumnak, és így változhatatlannak vélvén, semmit tovább tökéletesíteni nem akar. 'S éppen ezen veszedelmes elv miatt harczolnak örök harczot egymással, whigek a' torykkal. A' toryk' elve szerint fennálhatna ugyan az emberi társaság a' legrosszabb 's erkölcstelenebb intézvények mellett is, ha az emberi nemzet soha többre, egy kiskerek számnál nem szaporodnék; de mivel a' toryk magok is hathatósan szaporítják a' népességet: már mennél több ember lesz, annál több és többféle a' szükség is, melly ha neki törvényes út nem nyittatik — végre maga nyit magának utat erőszakkal, mint az árvíz. Jobb volna hát az árvíznek előre szép egyenes lecsapoló árkokat 's utakat készíteni, mint elébük gátot rakni, mert egyszer mindennek eljő ideje, 's megtelik pohara. Ellenben a' whigek ott hibázzák el a' dolgot, hogy mivel a' jót

nem lehet eléggé siettetni, mert rövid az élet, 's csak egyszer élünk, — tehát mindent egyszerre 's hirtelen akarnának jobbra változtatni. Ez ismét tulság, és semmivel se jobb, mint a' tory rövidlátás. Legjobb volna elébb azon elvet meghatározni, kell é javítás vagy nem? mert egynehány már javít, mikor a' nagy rész még erről nem is álmodozik, 's ha az elv megállítatik: akkor sorba venni egyenkint minden javítást, a' legszükségesebbeken kezdve; — ha pedig meg nem állítatik, akkor a' neveléstül kellene várni annak idejét, — mert hogy javítani kell, azt csak az nem látja, ki a' históriák' igazságát tagadná.

A' legszivatagabb pusztaságon is lehet legpompásabb város, a' minthogy minden város' helye valaha pusztaság volt. Először apró házak, végre roppant paloták kerekedtek, 's támodnak szakadatlan, 's még a' toryk is régi alkalmatlan házuk helyett, mellyben születtek, szép új házakat állítanak; mert átlátják hogy a' javítás jobb a' régi szükségszülte kezdetnél, 's mintegy interimális menedéknél.

Mindent reformálni kell idővel, 's annak idejében. Igaz, hogy még soknak nincs itt az ideje: de soké már el is múlt. Nagyban csak az az analogia áll, a' mi kitsínyben; mert ugy szólván az egész természet egy végetlen analogia. És könnyebb a' bajnak elejét venni, mint megorvosolni.

Az emberiségnek nagy része, nem a' józanságban, mértékletességben, felvigyázásban, 's a' baj' megelőzésében, hanem az orvosságban keresi menedékét, 's sok ember egész életét, 's minden erejét, mellyet iszonyú haszonnal boldogulására fordított vala, józan eszmélete mellett, csupa orvoslásra, toldás foldásra használja el,

csupa nyikorgás egész élete. Soká ér még ide a' nagy sokaság! sokat vesz és szenved ennek megisméréséig!

58.

A' maga fájában kiki mester és bíró lehet, sőt nem lennie szégyen. Legcompetensebb bíró az, kinek fájára valamely tárgy legjobban tartozik, és itt szükség, hogy mindenek az ő szavára halgassanak. Azomban vigyázzunk, mert ez a' dicsőség sikamló, rövid ideig tartó, és igen nagy kísértete az emberi gyarlóságnak, mivel sok ember, ha egyszer kétszer competens bíró talált valamely tárgyban lenni, 's mindenek az ő szavára halgattak; ez által annyira megvakul, hogy mindenben bírónál akar felállani, 's vége a' dicsőségnek.

58.

Interdam insanire juvat.

Dulce est desipere in loco etc.

Illyen leczkéket mondanak a' régi bölcsék Horáttzal együtt. Ez azt teszi, hogy nem kell szünet nélkül a' mély józanságba elmerülni, és szakadatlanul a' komoly gondokon évelődni: hanem néha szükség, bobóskodni is. De a' mai kor' szelleme még továbbmén, 's azt tanítja, hogy legboldogabb az, a' ki soha se józan, a' ki nem isméri a' komolyságot, — azért is ritkán kell az embernek józannak lenni, érzékenységét el kell altatni, különben meg kell tébolyodnia ezen álnok világban; — részegnek, kábának kell lennie, ki itt élni akar. Ezt magunkon is tapasztalhatjuk, mert mibelyt borral jól lakunk: tüstént paradicsomban vagyunk ezen a' világon a' legjobb bajainknak közepette is, 's ha ez a' részegség örökké tartana, és soha ki nem józanodnánk; melly boldogok lettünk volna e' testi életben! de óh fájdalom! még ki is kell józanodni! 's nem élhetünk örökös poésisben!

Ki e' gonosz világot igazán ösmeri, 's lát itt segíteni nem lehet, mert egy ember nem a' nagy sokaság pedig nem indul; kéntelen a' kétségbeesés előtt menedéket keresni a' részbohóságban, józantalanságában, dévajtságban, denben a' mi az életet regényesítheti, 's ságot elúzheti, csakhogy az életnek valóságomiben léte eszébe ne juthasson. Ezért keresik : rek a' sokféle részegítő mulatságokat, futnaól a' másikba, lármáznak, dobzódnak 's újbohóságokat kigondolnak, csakhogy józanságné maradjon, kerülük erőltetve is a' magányt, józanságnak legfogékonyabb taplóját, úgy h közt alig találni egy bölcsét, ki a' sokaság' hiúsvetvén, csendes magányba vonulva, vagy Demnevesse, vagy Heraclytussal sirassa az ember szerencsétlen boldogságát.

Ezt a' részegséget, ezt a' bennünket ringató regényes poezist annyira szeretjük, 's úznáján, egy két rideg bölcsön kívül, hogy kgyünk egy pajáztónak, ki bennünket megneveséretet tapsolni, 's erszényünket megnyitn egy józan léleknek, ki bennünket erkölcsre, jés az egész emberi nemzet' igazi boldogságánagy részint megvetéssel fizetünk. Mindenben kábítást, andalítást hajhászuuk, és még ebentelen változtatást óhajtunk, mert félünk, hokősig tartó egyformaság figyelmünket többé nendozván, könnyen józanságra vezethetne. — 's mindig új kell kényünknek. Mint a' ki magán kívül van örömében, midőn új játékot komoly unalmától megmenekedhetik, de csak megunván kedves játékát, végre öszve tördeli, mulatságát is rajta végbe viszi, a' midőn előbber

unalmára vissza esvén, újabb játék neme után ásítózik; így 'sa' t. — A' gyerek csak kis gyerek, az ember pedig nagy gyerek, kiknek mulatságaik mellett a' szegény bölcssek maradnak otthon, ház őrzőnek.

60.

Minden embernek van sajátakarata, és nincs semmi, embernek édesebb, mint saját akaratját követhetni, ha bár óriási feltétben is, mert ez a' szabadság: ellenben nincs embernek, ki saját akaratát bir, lealázóbb, mint más akaratját tenni, ha bár parányi feltétben is, mert ez a' szolgaság. De akármit csinálunk, a' magunk akaratját mindenben nem követhetjük, fel kell ezt áldoznunk a' más akaratjának, különben mi lenne a' világból? Legnagyobb úr az, kinek akaratjának legtöbbször akaratja feláldoztatik, erre törekszik minden ember, és mind azt akarná, hogy mások az ő akaratját tegyék, ő pedig senkiét, mert minden ember, kivált a' rövidlátó, magát valamely nagy bölcsesség bálványjának véli, másokat pedig csak éretlen gyerekeknek tekint, kik maguk még nem képesek idvességesen gondolkozni, 's jól akarni, 's azért az ő akaratja legszentebb, 's a' t. Egyszóval a' más akaratjától mintegy irtóznak, mert nem akarunk éppen erőműveknek tekinteni, ha egyéb okát nem említtem is. — Ez a' tulajdonságunk, valamint sok jónak, úgy sok rossznak sőt nyomoruságnak is forrása, mivel még a' legcsekélyebb emberben is iszonyú mértékben uralkodik. — Ugyan is sok felséges boldogító terveket a' többek között azért nem lehet ki vinni, mert az, a' más akaratja, talán egy mélyebben látó nagy elméé volt. Már pedig magánál bölcsesebbet ösmerni, és magára más akaratját vonni, még egyes ember is ritkán elég hajlandó, annyival inkább egy egész büszke társaság illyentől idegen, 's marad a' szent tárgy régi fertőzetjében. Ha a' 'közönség' akaratja

volna, úgy könnyű lenne a' végbevívése is; de egy közönség szégyenl egyes ember akaratjának masinája lenni; magának pedig tán nem volt annyi belátása, azt kitalálni, mert ahoz tudomány, mivelődés, tapasztalás, 's nagy előkészület kell; mi ő nekik hibázott. Ez okáért tehát legjobb elvárni, míg a' nagy sokaság annyira kimívelődik, hogy a' reformok' theoriáját is maga gondolja, maga dolgozza ki előre magának: akkor bizonyosan az akaratja is nyomban következik utánna, — mert a' mit valaki magában előre régolta kidolgozott: tüstént ott az akaratja is. De egyes ember nagy köz dolgokban szokszor hijában dolgoz ki előre valamit, kivált műveletlenebb nép között; mert az ő akaratja ott lehet; de éppen azért vetik hátra, hogy az ő akaratja.

A' melly író a' maga akaratját bé akarja vétetni olvasóival; azt koránt se úgy adja elő, mint maga akaratját, hanem mint a' népét, vagy az olvasóét magáét: mellyre ő csak emlékezteti az olvasót, — és még ezen emlékeztetésben is szerény legyen; semmi tekintet magának ne követeljen, mert egy szóval, a' más akaratjától irtózik még a' gyerek, még a' barom is.

Ki a' magáéból el nem élhetvén, más kenyerére vagy legalább segedelmére szorúl, és így más által élhet el; (de ki az a' biztosított itt e' földön, ki ezen feltét alól mentve volna? és mondhatná: én emberre nem szorúlok!) — az kénytelen a' más akaratját elfogadni, és eza' szolgaság; — következésképpen bizonyos tekintetben minden ember szolgál. — De, hogy ezen szolgaság ne csak terhes ne légyen, sőt boldogítson, mint a' kedvünk szerint való legkedvesebb dolog: csak abból áll az egész titka, hogy a' más akaratját tégyük magunk akaratjává, — úgy nézzük azt, mintha előre ugyan azt mi magunk kidolgoztuk volna: így osztán nem az ő akaratját tesszük, hanem a' magunkét, mellyet teljesíteni öröm és gyönyörűség.

Nézzük meg az oktalan állatokat. Lám a' pudli-kutya örömmel ugrik a' vízbe, mikor ura bele küldi, mert ő maga is úgy akarja, és itt a' két akarat egyesítve van; ellenben a' juhász-kutya csak akkor mén a' vízbe, mikor maga akarja, és ekkor a' dunát is átúszsza; de ha más akarja, sőt száz ember terelje, szorítsa is őt erővel a' vízre; elszalad; és annál jobban irtózik a' víztől.

Mit az ember igazán akar: azt örömmel tellyesítti minden erőltetés nélkül, sőt alig várja hogy láthassa sikerét, — nincs ott habozás, nincs kifogás, mentség, alkudozás, nincs éjtszaka, nincs hideg, nincs meleg, nincs messzeség, nincs nehézség, nincs kivétel, nincs feltétel, nincs clausula, nincs de, nincs hanem, 's a' t. — hol illy kifogások, mentegetések, alkudozások mennek elő: ott még nincs akarat.

Szerencsétlenség a' más kenyerére szorúlni; de még nagyobb szerencsétlenség, abból is saját ostobasága miatt kiesni, 's éhel haló tolvajjá lenni. Minden ember a' maga szerencséjének és sorsának gyárnoka. Ha tehát a' más kenyerét eszed; szükség hogy annak akaratját is tedd, ne a' magadét, így bizonyosan boldogulsz ez életben. De ha a' magad akaratján jársz a' más kenyerén; ugy ne csudáld, ha el nem élhetsz.

Nem mindig vagyunk mi idegenek a' más akaratjától, p. o. a' kit szeretünk, óh annak nem csak akaratját, de még gondolatját is kívánnók helyette tenni, mert tudjuk, hogy ez által még nagyobb malasztját nyerünk. — Mennél büszkébb, szilajabb az ember; annál inkább irtózik a' más akaratjától, mint a' vad állatok. És mennél méveltebb, szelídebb az emberiség; annál jobb az akarat is, és annál hajlandóbb a' más akaratjára is, mint a' szelíd állatok. — Azomban bölcs akaratnak hódolni, ha egy koldusé volna is az, soha sem szol-

gaság, mert az egész emberi nemzetet boldogítaná, és mindnyáját, nem csak egy kis részt, — 's igazán, nem pedig csalóka képzelt álboldogsággal áldaná meg. De fájdalom! ha az akarat, mellynek hódolni kell, még ostoba is! Ez már ám a' szolgaság!

61.

Hogy a' pajkosság, betyárság, kevélység, gög, büszkeség, 's a' t. csupa relativumok 's hiúságok: meg-tetszik onnan, hogy ugyan azon személyektől is, csak bizonyos helyen, csak hol ők otthon vannak, úzethet-nek. Mert a' leggarázdább betyár is, vetődjék a' sors által idegen földre, idegen emberek közé, kiknek sem-mi szokásukat nem ismeri; úgy megvonja magát, hogy meg se pisszen, bezzeg letörik itt a' szarva, mellyel otthon kevélykedett, öklelt, 's ha a' maga szemetjén fő úr volt is, bezzeg megisméri itt porszemnyi kicsiny-ségét, — mert hej! vajmi olcsó ott az ember a' hol nem ismerik, és hol rá szükség nincs! Nagyon igaz ama példabeszéd: minden kutya a' maga szemetjén ha-talmas. A' miveletlen durva nép mind otthon lenni vé-li magát ebben a' világban, és azért olly goromba, ke-vély, hatalmaskodó, lármás, vig, káromkodó 's a' t. — Ha pedig ugyan azon durva testi ember kimíveltetik, szeme kinyílik, esze felvilágosodik, és e' világot iga-zán megisméri; már akkor megnémül, 's a' földet töb-bé nem hazájának, hanem idegen számkivetősnek tekin-ti, hol ő csak vendég, egy parányi ösmeretlen féreg; azért is magát megvonja, lármát nem üt, félve csendessen él, senkit nem háborít, egy szóval egész életében olly szerényen viseli magát, mint a' vendég első napon. Le-hetne itt vígadni, mulatozni annak idejében; de nyílt szemmel, nem vakon. Most még vakoké a' világ, a' látóknak csak szögletbe kell vonulni.

62.

A' reformnak legnagyobb ellenségei közt elegen találkoznak olyanok, kik a' magok ügyét, t. i. a' régieknél való maradást, nem parókában, nem czopfal és hajzacskóval, nem térdig érő nagy gombú mellényben vívják ki; hanem nyírett hajjal, kondorított bajusszal, pantalonra kötött kardal, 's egészen reformált öltözetben állanak fel perorálni, reformált hintón, reformált equipázson jelennek meg, 's a' legmodernebb commoditásban oltalmazzák a' régi feszességet. Ez az oka, hogy egy öreg tory felkiáltott: o tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt! hic tamen vivit!

63.

A' más baját sokan nem tudjuk érezni, csak a' magunkét. A' sok éhező közt, mindenik magát tartja legéhesebbnek, ugy vélvén, hogy a' többi jobban várakozhatik. Más, — így itél magában, — más, várakozzék, mert ő csak más: de én! én! — nem is képzei más, minő éhes vagyok én! 'S ezen elvnél fogva gyakran megesik, hogy a' gyerek, anyja' szájából vonja ki a' falatot, az anya pedig gyerekei elől lopja el az ételmet, és sok ember, kivált a' részeges, torkos, paradés, még élve megeszi saját gyermekeit, 's előre lenyeli a' jövőndőt. — Hogy valami nagy familia örökös légyen és soha ki ne pusztuljon, 's el ne alljasodjék; erre nincs több mód a' teremőtől felhagyva, mint a' bölcs nevelés. E' nélkül nincs semmi törvény, melly őt örökösíthesse.

64.

A' theoreticus tudat, praxis nélkül olyan, mintha egy határ térképet elküldenők száz mértföldnyire, hogy ott rajta valamely bölcs szabályozási tervet dolgozzanak ki. Mindent tudnak belőle, még se tudnak semmit is a' tudósok.

A' practicus tudás pedig theoria nélkül, csak olyan, mintha valaki minden térkép nélkül öszvejárna a' határt, 's minden terv nélkül elkezdené szabalyozni. Mindent tudna, még se tudna semmit is.

A' theoria, csak a' praxissal párosítva, és így a' kettő együtt teszi az emberiség' kincsét, — külön választva mindenik csak kontárság és charlatanság. Jobb kézzel fetszés szerint hajíthatunk, — de nem bal kézzel is, bár tudjuk a' hajítás' természetét, mert nincs praxisunk, és így bal kézzel nem hajíthatunk. — A' legjobb törvények is, theoriának szépek; de praxis nélkül, végrehajtás nélkül annyi, mint semmi.

65.

A' Krisztus, nem abstractumban tanított, hanem concretumban. Nincs rosszabb, 'mint gyermeket theoriával kínozni, 's abstractumokkal gyötörni, holott a' kézzel fogható concretumot, mellyet ért, olly könnyen felfogja! 's egy hallásra, egy látásra, egy tapasztalásra sajátjává teszi.

66.

Sokszor pofon ütik addig az ifjú író, míg saját kárán megtanulja, vagy észreveszi azt, hogy irásából kimaradtak e' féle szótskák: sokszor, többnyire, nagy részint, néha, majdnem, jó formán, bihetőleg 's a' t. 'S utoljára e' nélkül még kétszer kettőt se mer írni.

67.

Senki a' maga bírása nem lehet. De mit mondok? hibázom, mert a' tigris, medve, kutya, 's a' t. mind maga az ítélő és végrehajtó bíró is a' maga ügyében. Már, ha a' párviadal azt teszi, hogy az ember az által maga szerezzé vissza elvesztett vagy megsértett becsületét, maga tartja magát megsértett félnek, és egyszer'smind végrehajtó bírónak is; vallyon becsület é az, egyik bünt, másikkal tetézni? 's vallyon visszaállott é az

elvesztett becsület párviadal által? Sőt annál inkább elveszett, és baromiséggé változott; mert barom igen is, de ember nem lehet maga magának bírója.

68

Ember, embernek farkassa! holott ember nélkül el nem élhetünk, ha bár a' világ' minden kincsét birnök is. — Melly szomorú a' pusztaság, ember nélkül! Próbáld egy haznál csak két nap egyedül lenni, — már harmad nap a' szomszéd' társaságára szorulsz. Ha az embereket kiírtod; magadat is kiírtod. Élmi és éltetni! ezért születünk. Ki ezt nem tudja, 's nem gyakorolja, szerencsétlen neveltetését árulja el.

69

A' jóllét lessz a' rossz állapotbul, de igen rossz legyen az, mert a' közönséges rosszal elnyomorong az ember századokig is, még se segít magán; de ha a' rossz nagyon vastagon hozzá lát: akkor az ember észére tér, 's nem nyugszik, míg alapossan nem javít. De bezzeg viszont megfordítva, a' rossz állapot is a' jóllétből ered, mert a' jóllétben (ha csak bölcsen nem neveltetett) elkényesül, elpuhul, ellustul az ember, 's irtózik minden legkissebb munkától. Így habzik az élet' tengere, 's így forog szüntelen sorsunk' kereke fel 's alá. A' szegényből lessz gazdag, a' gazdagból szegény 's a' t.

70

Az érzés adja meg mindennek a' maga becsét. A' tyúk' elébe hijába hánysz gyöngyszemeket. A' gyermek nem érzi azt, hogy ő arany időben él, és így ő nem él arany időben, — ezt csak mi állítjuk, kik vas idő' sullyában élünk. Az emberi érzéketlenség annyira uralkodik, hogy a' pozitívus jót el nem akarjuk ösmérni, hanem csak a' negatívumából tudjuk meg, mikor nélkülözünk, mi volt a' jó? A' jó utat senki se dicséri, de bezzeg átkozza minden a' rossz utat. Mi légyen a' pénz?

csak az tudja, kinek semmije nincs. Cicero is azt mondja: *carendo magis intellexi, quam fruendo*. Érzés nélkül kőbálvány az ember; ha nem egészen fene vad is.

71.

Az éhezőnek vagy adj, vagy ne egyél előtte, mert éhsége kétszerte keserves. A' boldogtalan előtt ne firtogtasd boldogságodat, mert őt sorsa kétszerte nyomja, — kivált ha ő nem vétke miatt lett boldogtalanná, te pedig nem erőnyödért boldoggá. Ezért utálatos a' kevély gazdag, ki a' szegény sokaság előtt hízik, ha pompáját, fényességét bámultathatja. Elég ha gazdagabb vagy, 's szebb ruhád van, mint ezer szegénynek: ne tedd magadat még erkölcsöddel utálatosabbá, 's azokat ellened ingerlettebbé, mert ezt még meg is sirathatod. Nem tud az ember halála' órájaig semmi bizonyost, minő esetre lehet sorsa feltartva? — Osztan, ha őseid tettek illy boldoggá a' miről magad se tehetsz, mid van hát, a' mit magad szerzettél? vagy ha magad szerzed is: de valyon magad teremteted e? Iné másól vetted, hát mi-ben kevélykedel? Hiú nevelést, vagy a' mi mindegy, nevetlenséget árul el a' magamutogatási vágy, melly az asszonyi nenuben még erősebb, 's bizonyos megvetéssel is párosúl; pedig ha veszedelemre jön a' sor, ki ijed meg jobban, 's sikolt a' segítségért, mint a' gyenge asszonyi nem. Az ember solia meg ne feledkezzék magáról a' legnagyobb szerencse' közepében is, sőt itt még jobban vigyázzon magára, 's ne csak kerülje tellyes erejéből a' kevélységet, de sőt gyakorolja magát a' szerénységben, szelidségben; jótételben, sőt éppen ekkor van legjobb módja magának mennél több jóakarókat csinálni, és így ne ellenségeket szerezzen. Mert a' gazdagság egy sikamlós kísértetése erőnyünknek, 's próba köve nemesgünknek.

(Folytatása következik.)

2.

**A' Székely-Nemzet' eredete, változása,
és rende, 374-ik esztendőtől fogva 1063-ig
egy rövid kéz-iratból.**

Ezen Kéz-irat Kolosvárról jött ez előtt jó idővel néhai T. Lukátsffi László, Ns. Udvarhely-Szék érdeemes V. Király-Birája' kezébe 1790 körül egy nevetlen irótól; az említett Király-Biró, nem csak az igazságnak egyenes lelkü kiszolgáltatója; hanem a' tudományoknak is nagy barátja lévén, igen gyönyörködött a' régiségekben 's azoknak ki keresésből részt is kívánt venni; éppen az idő tájban állottam én is bé a' Sz. Udvarhelyi Ref. Ns. Fő-oskola Filozofiai professori Kathedraba; a' nevezett Király-Biró, mindjárt is közölte velem ezen kéz-iratot, olly kéréssel: hogy magam mellé vévén az oskolából némelly ifjakat, azokkal az ezen Kéz-iratban említett Bond-vára' fekvését, annak a' hegy' oldalán bévakart ablakait 's a' t. keresném-ki, meg is tettem azon próbát, de az ablakokra nem találtam; fenn a' hegy tetőn a' mit a' vár' fekvéséről kitanulhattam mind azt Sz. Udvarhely Anyavárosul közönségesse tett munkátskámban, melly a' Kassai Minervában ki-is jött, fel-jegyztettem. Éz eddig a' kezemhez jutott, Székely-nemzet' eredetéről szóló Kéz-irat' esmertetéséről való Jegyzet.

Következik a munka.

A' Székely-nemzetnek eredetét, változásait, és viselt dolgait sok írók sokféleképpen rajzolták-le; és csak nem mind igen homályosan; némelyek gúnyolással, hízkeléssel és gyalázással; mások a' valóságot is elhalgatták; mások dicső tetteiket vétkek' köntösseibe öltöztették, csak azért hogy költött alkotmányt tsinálván belőlők, az irigy nemzeteknek a' Székelység' dicsőssége bétakarásával áldozhassanak; némelyek végre mulatságos meséket irtanak rólok, úgy annyira, hogy nagy része a' Székelység' dolgairól költ írásoknak csupa költemény.

Mi az oka mind ezeknek? valóban nagy megfontolást érdemel; mert ezeket a' sok gúnyolásokat a' Székely-nemzetre öltöztetni igen sértő méltatlanság. Én ugyan egyéb okát nem láthatom, hanem hogy a' Székely-nemzet hadakozó nemzet lévén, későre izelethette meg a' tudományokat, mellyek által viselt dolgait chroniconba vehesse, mellyből az is következett; hogy viselt dolgait eleinek, mind idegen nemzetek' irásiból kell tanulni; a' kiket mindenkör a' magok' nemzetéhez vonszó szeretet ösztönözvén, azoknak írásaikban a' Székely-nemzet' virtussai valóságos képekben le nem festethettek.

Hol vagyon tehát rólok és viselt dolgaikról az igaz Irás? Erre mi a' felelet, hirtelen magam sem tudom; mert a' máj kényes világ még az igen finom érzéseket is igen megrostállyá, 's különös datumokat kíván annyira, hogy ha csak Diplomát nem mutat az Író, hitele nincsen. Miadazáltal ezen nemzetről ott vagyon az igaz irás, a' hol az igaz emberiség; közönségesen pedig sokaknak szivöbbe, 's elméjökbe be vagyon a' Székely-nemzet' dolga nyomva, mellyet a' nyelv sem tagadhat; de fel is kellene fedezni valahára, és világosságra hozni.

De én, a' ki a' Székely-nemzet' eredetét sok íróknál olvastam, Diplomát arról még is nem láthattam, szándékozhatom e írásba venni, 's anya-nyelvünkre által hozni? Reményilem, hogy ezt a' nemes nemzet nékem megengedné; hanem változásait, és rendtartásait sehol írva még nem láttam; Diploma sincsen arról; melly úgy is későbbre született a' világra. Ugyan azért én Diplomát ezen nemzetről egybűtt nem kereshetek, hanem csak a' Teremtő munkáiba, mellyek közt az ember természetes szabadsággal 's nemes lélekkel teremtett. Minémű változásokon ment pedig ez az eredeti szabadság által, azt a' nemzet' régi rendtartásaiból lehetne legjobban kitanulni.

Viselt dolgairól a' Székely-nemzetnek most semmit nem szólok, mert azokat a' kik tudni akarják olvassák-meg a' Práy munkáját, a' ki eredetét is a' Székelyeknek megírta; jóllehet ugyan, hogy a' Hunnosokról, Avarésekről, és a' Magyarokról irt régi esztendőlésiben (annales) a' Páczináczitákról akarja le hozni, de más Kötetjeiben ezen hibáját megismérte, és megigazította; de minthogy magyar nyelvünken ez nem találtatik, felvenni szándékozom eredetét, leszállok változásaira, és leírom polgári, és katonai rendtartásait, mellyből ki fog tetszeni, hogy a' Hunnosok Scythák voltak, és ezekből a' Hunnosok' maradékiból Scythulusok, a' Scythulusokból Székelyiek, a' Székelyiekből végre Székelyek miképpen lettek.

Tudván pedig a' mái világ' finom érzését és nagy kritikáját, hogy álhassak elé bizonyítás nélkül? Ugy állok tehát elő, a' mint Kázi Lajos 1250-ik esztendőben költ és még világosságra nem jött írásai, rész-szerint pedig a' megtörtént esetek útjának.

Utasítom tehát az olvasót:

Elsőben a ' Jászság' és Kunság' Archivumába Jász-Berénybe, a' hol hogy a' Székely-nemzetről sok jegyzés légyen, bizonyos.

Másodszor: Konstantzinápolyba, a' hová, midőn édes Hazánkat a' Török birta, sok könyveit 's drága leveleit Hazáunknak elvitte; de máii napig is tartja mint győzedelmei' fényességét.

Harmadszor: a' Bud-vára, vagy helyesebben Bond-vára' üregeibe, mellynek déli részre lévő ablakai sok századokat felyül muló időktől fogva bé vakolva vagynak, de hogy ezen mező közepén lévő kőszál' üregei ki által, mikor, és mi okon vakoltattak-bé? semmi emlékezet arról nincsen, hanem a' mint a' Kázi Lajos irásának mássából látni lehet, azon Bond-vára a' Scithulusok' anya vára volt; ott tartatott a' nemzet' gyűlése, és mezejéu a' lusstrum, üregeiben pedig gabona, fegyver és kincs tartatott; a' miut hogy maga meg-valja, hogy szemével látta is az üregben már elsenyvedett sok gabonát, réz, on, és kő-táblákat.

Ezek tehát az utasítások, de mindenik terhes, és költséggel fáradsággal is egybekötöttetett mód a' nemzet' rendtartásai' tökéletes kinyomozására, nem is kecsegtethetem magamat azzal, hogy ezt véghez vihessenem, mert ámbár fáradságomat nem sajnálom, de értékem a' költséget fel-nem éri. Azért tehát az irt 1250-diki kézírás' mássából a' mint kitanulhattam, azt legalább emlékezetbe hagyni itt vala szándékom, 's ha ezen kézírás foglalattyának valóságában kételkedem; ugy egyenesen törbe esem: mert a' Bond-vára romladott maradványa ma is megtetszik, a' bévakolt ablakok ma is meg vagynak, az el rothadott és kék sárrá vált gabona is talám valóságot esmertetne, ha láthatuám; de a' több réz, on, kőtáblákra metszett irások, állatok' bőreire tett régi rajzolatok, mellyekre ezen kézírás igazit 's útasit,

meg-vagynak e azon bévakolt üregekben, vagy nincsenek, arról jót nem állok; mert az 1250-dik esztendő után sok változásokon forgott a nemzet; mindazonáltal meg-lévén az üregek, vakolások, kőfalromladékok, és Bond-vára' nevezete, nem tehetem, hogy ne hidjem, azon üregekben elrejtett régiségeket, meglenni.

Csak a' jöhetne tehát méltóképpen kérdés alá, hogy ki és mikor rejtette volna azokat oda? erre ha bizonyos feleletet nem tehetek-is, vélekedésemet ide ragasztom.

Tudjuk, hogy a' X-dik és XI-dik századtól fogva, a' XII-dik század is még nemzeti áldozatokat tartott sok helyeken, tehát Béla Magyar Király 1063-ban az Apostoli követséget felvállalván, a' Scitulusokat is meg akarta kereszteltetni; erre nézve minden várakat lerontatott; a' nemzeti áldozatokat meg-tiltotta; a' falukat, familiákat Szentek' neveire nevezette, Scituliái kerületekre osztattatta, és Székhelyeknek nevezette, mellyek miatt igen nagy változások alá jött az egész nemzet; mert egy része bevette a' keresztyéni nevezetet, meg is keresztelkedett, és nemzeti nevét Szentek' neveivel felcserélte; de még is sok familiák maradtak, a' kik nemzeti neveiket fel nem cserélték, sőt a' Béla Király rendelkezései ellen magokat erőssen oltalmazták. Ezek tehát a' nemzet' dolgait és ügyét felvévén, mideneket, a' mik a' régi nemzeti jussaikhoz tartozók valának, felszedtek, és Bond-vára' üregeibe elrejtettek, és lassan-lassan a' sok zenebonával telyes időkben, a' hosszas vérengzések és azt követett változások miatt egészen feledékenységbe borultak. Ezen kéz-írás pedig azt tartja, hogy ottan meg vagynak a' Hunnosok' eredete, változása, feloszlása, kijövedele, viselt dolgai, Tribussai, 108 Tribusok, melly tizszer száz nyolczvan ezer emberekből állott;

ezeknek öt esztendőnkint lustrumi, 's a' t. nevezetesen pedig 374-től fogva 1068-ig mindennémű változásai, mind a' két császárokkal tett frigy kötései; a' Hunnus birodalom' elenyészése, Scithulusok' dolgai mind addig, míg Székelyeiknek nevezettek 's az eredeti nemzeti rendtartás elenyészett.

Ebből áll vélekedésem, a' melly ha valósággá és minden ellenvetéseken kívül bizonyossá tétethetnék, ki nem irhatom melly nagy öröm' özönébe meritené szívemet. De minthogy azon üregek előttem ma esmeretlenek, járatlanok; bizom ezen gyönyörűséges kinyomozást olyanná, a' kiknek tehetségében áll ezen megmohosodott régiséget már valahára annyi századoktól fogva felfedezni: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor!* a' ki a' sok irigy népek' ellenvetéseit a' régiségben heverő dolgoknak felfedezésével védelmezze.

Óh ha a' Székely-nemzet a' tanulás' módjában arra vigyázott volna eleitől fogva, hogy tettei feljegyztessenek; ma nem szükölködnénk régibb írások' olvashatóságában, sem a' régiség annyira feledékenységbe nem ment volna. — De fájdalom! ki az, a' ki a' Scithák' betűit csak látta is volna? De tul vagyunk már a' sopánkodáson, 's köszönhetünk sokat a' Gyarmathi Grammatikájának, mert a' Scithák a' töle feijegyzett régi betűkkel éltek, a' Hunnusok is azokat gyakorlották; hanem minekutánna Dáczia-ból ki kergették a' Gothusokat, azonnal bévették a' Gothus írást; majd a' Romai írást is megtanulták; de a' sok viszontagsággal telyes idők, elfelejtették a' nemzettel azokat, és ugy hajtották a' más nemzetek' irói pennájoknak jármai alá.

Valaki azért a' Hunnus eredeti kéz-iratokat olvasni akarja, azon Gyarmatitól említett A-B-C-ét tanulja meg, 's ugy foghat hozzá.

Ezen vélekedésemnek megerősítésére még az is tartozik, hogy midőn gyermekkori időmben Udvarhelyt Grammatikát tanultam, a' Bond-vára' kő szála alatt folyó egyik patak' partján földsüljedése lévén, sokan gyermekekül Majalis idő töltés' kedvéért, ottan jártunkban láttunk két kis újni vastagságu cserép darabokat kiásva, mellynek feneke még a' földbe beem volt szorulva, 's egy csomó hamu volt benne; már midőn én ezt szemeimmel láttam, valyon nem győzzetethetem e meg erről, hogy azon cserép nem egyéb volt, hanem egy régi halandó embernek hamvait magában foglaló edény; 's ki tudja mi csoda derék ember' hamvai lehettek azok?

Midőn ezeken a' fenn irttak szerint meg vagyok győződve; nem emelkedhetik e még felségesebb tárgyakra is gondolatom azon dicsősséges helyről; ugyan is azon Bond-vára' köszalát, annak sánczát, és tetején lévő tágas kies térségét ha jól megvizsgálom, es a' régiek' hadi sistémájokkal egybevetem, már magamban egy olly dicsősséges erősséget képzelek, hogy azon időben nem lehetett olly hatalmas erő, melly azon várat meghódoltathatta volna, és így egy nemzet fő erősségének, anyaváranak igen méltán állíthatom; annál is inkább, hogy Udvarhely-Szék; még ma Anya-szék; de Anyaságának sokan sok okait adván, én csak ezt az egyet ragasztom hozzá, hogy a' Bond-vára anya-vára lévén az egész nemzetnek, mi nekutánna a' nemzeti régi rendtartás elenyészett, és a' Bond nemzeti név eltöröltetett, elsősége vagy is anyasága a' Széknek el nem iöröltethetett, mivel azt a' természeti fekvés rendelte; hanem csak a' rendtartás' változásával, neve szenvedett változást, és Bond helyett Udvarhely nevet kapott, talám azért: hogy a' Fő-Rhabanbán' udvara ottan volt.

Végre bizonyos Hármas törvényünk szerint az, hogy a' Székely-nemzetnek régibb] neve Scithulus

volt; a' hivatalokat, nemzetségek és lineák' ágazati szerint választotta; semmi adóval senkinek nem tartozott; csak a' Haza' oltalmára bizonyos rendtartások szerint hadakozni kötelessége volt. — Bizonyos más Diplomákból is az: hogy régi nemesi szabadsága a' Székelyeknek sok királyok, fejedelmek és nemzetek által megerősített és megesmértetett; 's lejött egészen 1691-ig, de erről többet szólni nem céltom; mert ezen tárgy 1227-dik esztendőn innen, bizonyos Diplomákon, Constitutiókon és Ország' végezésein épült; a' mostani pedig királyi rendeleteken függ

Most azért egészen 1063-dik esztendőn innen semmit nem említek, hanem ezen kicsinységgel állok nemzetem' eleibe, hogy kicsiny határok közzé szorított gondolkodásom többre nem mehetett. Csak az az egy örömem, hogy a' következő világban legalább sokan fognak felébredni, kik ezen kicsinységet olvasván, nagyobb dolgoknak is irására, ennek is meg bővítésére felélesztetnek.

Közli Sz. Udvarhelyről
Professor Szigethi Gy. Mihály.

3.

T Ö R E D É K E K,

Cicero' leveleinek magyar fordításából.

(Folytatás.)

XV.

CAJUS ANTONIUS IMPERATORHOZ.

691-dikben.

Jóllehet feltettem volt magamban, hogy ajánló leveleknél egyebet hozzád nem írok: nem azért, mintha látnám, hogy azok nálad sokat tehetnek; hanem, hogy azoknak, a' kik engem arra kérnek, okot ne adjak azt gondolni, mintha elébbi barátságunk' kötele megtárgult volna: mindazáltal most, midőn *Titus Pomponius*, az a' férjfiu, a' ki erántad való gondolkodásomat és szívességeimet legjobban esméri, hozzád nagyon ragaszkodik 's engem igen szeret, a' te tartományodba utaz, szükségesnek tartottam hozzád egynehány rendet írni, annyival is inkább, minthogy *Pomponiustól* maradhatatlan voltam.

Ha én te tőled annyi szívességet kívánnék is, valamennyit egy ember a' másikkal tehet, senki sem csu-

dálhatná. Mert mindent cselekedtem veled, valamit hasznod, tekinteted 's méltóságod kívánt. Hogy mind ezért tőled semmi köszönetet nem vettem, abban magad legjobb bizonyágom lehetsz. Sőt hogy ellenem dolgoztál azt is sokaktól hallottam; mert nem merem mondani, hogy világosan kitanultam; nem akarván azzal a' kifejezéssel élni, mellyel te engemet, a' mint hallom, gyakorta, jöllehet ok nélkül csufolsz. 47) De miket hallottam légyen jobb szeretem, hogy ne ezen levelemből, hanem Pomponiustól tudd-meg, a' kinek azok szintén olly kedvetlenek voltak, mint nékem. Melly igen szíves indulattal viseltetem légyen erántad, annak a' Senatus és a' romai nép előbizonyága. Mennyire voltál légyen azért háládatos, azt magad határozd meg; mennyivel tartoztál nékem; határozzák-meg mások. A' mit az előtt éretted cselekedtem, az jóakarathól származott, a' mit utóbb, gondolkozásomban való állbatatosságból. De hidd-el, hogy azok a' szolgálatok, mellyeket ezután tennem kell, sokkal több gondba, munkámba 's fáradságomba fognak kerülni. Ha reménylhetem, hogy nem fogom azokat hijában tékozolni, mindent teszek, a' mi tőlem kitelhetik; ha pedig látom, hogy nem lelnek ilendő kedvességet, nem fogok okot adni arra, hogy eszelősnek tarts.

Mire czélozok itt, és melly fontosságuk lehetnének ezen szolgálatim, azt Pomponiustól megtudakozhatod. 48)

Ezen Pomponiust, jöllehet nem kételkedem, hogy magáért is tész vele minden szívességet, még is részemről is ajánlom, 's kérlek, hogy ha hozzám még valami kis szeretettel viseltetel, azt ezen barátom dolgának előmozdításában mutasd-meg. Ennél kedvesebbet nékem semmit sem tehetsz. Isten hozzád!

XVI.

POMPONIUS ATTICUSHOZ.

691-dikben.

A' mi *Trojai* asszonyunk 49) felette lassu portéka; legalább *Cornelius* azolta nem volt *Terentiánál*. Gondolom *Confidius*hoz, *Axius*hoz, vagy *Selicius*hoz kell folyamodnunk; mert *Caeciliustól* legközelebb való rokonai sem csálhatnak ki egy kis pénzt is tizenkét procenton alól. 50)

De hogy ismét a' *Trojai* asszonyrul szóljak, nem láttam én annál soha szemtelenebb 's érzéketlenebb tevénytést. — „*Elfogom egyik megbízott emberemet hozzád küldeni.*“ — „*Titusra bízom.*“ *) Merő kifogások és halogatók!

Azonban nem tudom; ha a' vaktörténet nem ad-e jobb tanácsot, mint mi magunk 51); mert *Pompejusnak* előre megjött társai azt mondjáh, *Pompejus* nyilvánosságosan fogja kivánni, hogy *Antonius*t fel kell mással váltani, 's ugyan akkor a' *Praetor* is arra fogja a' népet unszolni. A' dolog olyan, hogy én ezt az embert, ha csak becsületemet 's mind a' nép', mind a' *Senatus'* jobb gondolkodásu tagjai előtt való tekintetemet kockára tenni nem akarom, nem védelmezhetem; 's a' mi nagyobb védelmezni sem akarom. Mert valami adta elő magát, a' mit minden környülállásokkal együtt néked elbeszéllek, hogy végére járhass, mi van a' dologban. Vagy egy szabadon bocsátott emberem, a' kit én igen rossznak tartok, *Hilarusról* szóllok, a' ki elébb számtartóm volt 's néked cliensed. Erről azt írja *Valerius*, *Antonius'* tolmácsa, 's a' pénz váltó *Chilius* is ugyan ar-

*) Ezek a' *Teucris'* saját szavajának látszanak lenni.

ről tudósít, hogy ez az ember *Antoniusnál* tartózkodik, 's *Antonius* azt szokja, midőn tartományában pénzt sarcol, mindenek' hallattára mondogatni, hogy annak egy része számomra szedettetik, 's azért küldöttem volna egy felszabadított embert oda, a' ki a' közös nyereségnek egyarányos felosztására vigyázzon. Ezen híren nem kevesé bosszonkodtam 's még sem hihettem-el. Annyi azonban bizonyos, hogy valami illyes hírlelődött. Vi'sgáld-meg tehát az egész dolgot, mennél szorgalmasabban járj végére, 's ha lehet hajtsd-el azt a' gaz embert arról a' tájról. *Valerius* azt mondotta, hogy ő ezen hírt *Cnaeus Planciustól* *) hallotta. Azért írok-meg mindent, hogy annál könnyebben nyomába akadhass a' dolognak. 52)

Kétségen kívül van, hogy Pompejus hozzám jó indulattal 53) viseltetik. Muciától való elválását mindenek helyben hagyják. 54)

Hallottad reménylem, hogy *Publius Clodius* **) , Appiusnak fia asszony ruhába öltözve kapattatott-meg Caesar' házában, midőn ott a' Bona Dea' innepe tartatott, hogy oda lett volna, ha egy szolgáló leány meg nem mentette 's a' házból ki nem szabadította volna, és hogy mindenütt igen gyalázatos hire van ezen esetnek. Semmi kétségem nincs benne, hogy tē is ne bosszonkodnál rajta.

Egyéb a' mit írnom kellene nincsen, 's valóban nincs is az íráshoz eléggé csendes szívem; mert mostanában megholt nálam *Sosistheos* egy szeretetre méltó ifju, a' kivel olvastatni szoktam, 's halála mélyebben hat szívemre mint talám egy szolgálónak kellene. 55)

*) Ugyan az, a' kit utóbb Cícero tudva lévő Oratiojával védelmezett; Ez 691-dikben Macedoniában Antonius' selegénél Obester volt.

**) Lásd Cícero' élete. § 18.

Írj kérlek hozzám gyakran. Ha fontos tárgyad az írásra nem lesz, írj a' mi eszedbe jut.

Januárius' első napján *Marcus Messala* és *Marcus Piso*' Consulságok alatt.

XVII.

PUBLIUS SEXTUS PRO- QUAESTORHOZ.

692-dikben.

Midőn számtartód *Dectus* hozzám jött, 's az abban való munkálkodásra kért, hogy *Quaestorságodban* tovább is megmaradhass; elébbeni leveleid még olly friss emlékezetben voltak nálam, hogy jöllehet őt becsületes és hozzád hív embernek tartom; még is alig hihetem-el néki, hogy te gondolatodat ugy megváltoztattad volna.

De minekutánna *Corneliád Terentiával* szóllott, 's én *Corneliussal* értekezvén a' dolog kétségen kívül tétetett, azon voltam, hogy valamikor *Senatus* tartatott, mindenkor jelen lehessen, 's nem kevés munkámban került, míg *Quintus Furius Tribunust*, és másokat, a' kiknek ugyan azt irtad volt a' mit nekem, arra vehettem, hogy nékem többet hidjenek mint leveleidnek. Azomban az egész dolog *Januáriusra* halasztatott, 's akkor könnyen megnyertük, a' mit akartunk.

Azon *gratiád* által, mellyel ez előtt néhány hetekkel, mintha *Crassustól* házat vettem volna, a' vételhez jó szerencsét kívántál, arra indítattam, hogy azon házat nem sokára azután valósággal megvettem negyed fél millió sestertiusokon. Most tehát annyi adósságom van, hogy nagy kedvem volna a' köztársaság ellen czimboráskodni, ha az öszveesküvők társaságokba bévennének.

De ezek szerencsétlenségemre mindnyájan gyűlölnék; némelyek minthogy mint egy öszveesküvésnek tudva lévő esmeretes megbosszulóját gyűlölnék, mások minthogy nem biznak hozzám 's félnek, hogy kelepczében akar-nám őket keríteni; azt sem hihetik, hogy annak pénze ne volna a' ki *Romának* uzsorásait az ostrom alól felszabadította, 's a' ki hat procentumra elég pénzt kap. Igazat mondván nyertem is érdemeim által annyit, hogy hitelt érdemlő embernek tartatom.

Házadat, 's munkában lévő épületeidet meg szemlélttem, 's ízléssel igen megelégedtem.

Jóllehet *Antonius* felől mindenek azt valják, hogy kevéssé háládatos erántam, még is nagy buzgósággal és szorgalmatossággal védelmeztem őt a' *Senatusban*, 's mind beszédemnek, mind tekintetemnek reája nézve nem kevés fogamatja volt.

Szeretném ha gyakrabban írnl leveleket. Isten hozzád!

XVIII.

POMPONIUS ATTICUSHOZ.

692-dikben.

Már három leveleidet vettem, egyet *Marcus Cornelius*tól, mellyet ha jól emlékezem, *Trestabernában* adtál néki; a' másodikat, mellyet *Canusiumi* esmerősöd adott kezemhez; a' harmadikat, mellyet a' mint írod, a' hajóban a' vasmacskák' felszedetése után irtál. Mind a' három tudós *Rhetorhoz* illő munka, mind a' három tisztán beszél, tudományokkal kimivelt lelket mutat, 's tele van a' hozzám való szeretetnek jeleivel. Ezen levelek által hathatósan ösztönöztettem az írásra; de azért vagyok restebb, mint tennem kellene; mivel nem találok

bátorságos levélvivőt. Mert hányadikra lehet valami fontos levelet bizni, a' nélkül, hogy az olvasás által valamit a' fontból ki ne venne. Ide járul az is, hogy nem tudom ki mikor megy *Epirusba*. Azt is gondolom hogy mihelyt *Amathéadban* az áldozatot véghez vitted, azonnal elutaztál *Sicyont* megszállani. Még azt sem tudom bizonyosan, mikor utazol-el *Antonius*hoz 's mennyi ideig késsel *Epirusban*. Ugyan azért, sem *Achajába* sem *Epirusba* menő emberekre nem mérek valanivel szabadabb leveleket bizni. Történetek pedig elmeneteled után olyan dolgok, mellyek méltók volnának a' megírásra, de a' mellyekkel nem tanácsos olyan kockára tenni, hogy a' levelek vagy elveszzenek, vagy felbontassanak, vagy elfogattassanak.

Tudd meg tehát mindeneknek előtte, hogy a' tanácsnak ezen esztendőbeli első gyűlésében nem én kérdeztettem először vélekedésemét, hanem az *Allobrogesek* megbékéltetője előmbé tettét, még pedig, vagy hogy ezért a *Senatus* zugolódott, én pedig éppen nem nehezteltem. Mert most már nem vagyok kéntelen annak, a' hitvány embernek *) udvarolni, 's méltóságomata köztársaságban ellénére is jobban fenntarthatom. Külömben is, a' második helyen való voksolás az első helyen valóval csaknem egyenlő tekintettel bír; 's annyiban még nyértesebb, minthogy a' *Consul* eránt nincs különösen lekötelezve. *Catulus* a' harmadik; és (ha azt is akarod tudni) *Hortensius* a' negyedik volt.

A' *Consul* maga kicsiny és alacsony lelkű ember, 's szüntelen gonyolódó, de a' gonyolásnak ama' komor nemével, melly elmésség nélkül is nevetséget okoz, nem annyira az elme' fulánkjával, mint az ábrázat' fulaszkodásával. Egy olyan ember, a' ki a' köztársasággal sem-

*) Pló *Consul*nak.

mit sem gondol, soha az Optimatesekkel nem tart, 's a' ki az országnak semmi jó szolgálat eránt; reménységet nem nyújt, mert nem akar; semmi félelmet nem okoz, mert nem mer. A' második Consul ellenben mind erántam nagy tisztelettel viseltetik, mind a' jó felekezetnek buzgón pártját fogja. Sőt már aprólékos visszavonások is mutatják magokat a' két Consulok között.

De attól félek, hogy az első Consul' rühe többekre ne ragadjon. Mert hallottad, gondolom, *) hogy midőn a' mult esztendőben a' Bona Dea' mysteriuma Caesar' házában tartatott, egy férjfi asszonyi öltözetben oda ment, hogy másnap a' Vestalis szűzek az ekkor félben szakasztatott áldozást újra elkezdték; hogy Q. Cornificius legelsőben tett a' Senatusban emlékezetet; ő volt e' részben első, ne gondolkodjál valakiről közzülünk **) hogy a' dolog eránt egy végzés által a' Pontifexek kérdezettek meg, 's ezek azt vallás ellen való bűnnek mondták lenni, hogy a' Senatus a' Consulokra bizta annak a' nép eleibe való terjesztését, és hogy Caesar ezért elvált feleségétől. Már most Piso Consul, Publius Clodius eránt való barátságból, mindenképpen azon igyekezik, hogy a' dolognak megvizsgálása, mellyet maga tanácsol 's a' Senatus végzéséből tartozik tanácsolni, 's melly a' vallást illeti a' nép által félre tétenessék. Meszala még eddig igen hővessen ellene dolgozik. A' jó emberek Clodius' kérdésére félre állanak a' jó ügytől, az erős gyámlokat szerez magának; én magam is, a' ki eleintén Licurgusi keménységgel láttam a' dologhoz, naponkint jobban jobban meg szelidülök. Egyedül Cató

*) Ugy látszik elfelejtette Cicero, hogy ezen botrányoztató történetről már az előtt írt volt Atticushoz.

**) Ez alatt a' szó alatt közzülünk kétség kívül a' Consularisok értetnek.

állhatatos és engesztelhetetlen. Mit mondjak hozzá? Attól félek, hogy ezen dolog, mellyel a' jók keveset gondolnak, 's mellyet a' rosszak erőssen védelmeznek, a' köztársaságnak nagy szerencsétlenséget fog okozni.

Ama barátod pedig, (tudod kit értek) a' kiról azt írod, hogy engem minekutánna alázni nem mert, dicsérni kezdett, külsőképpen nagy szeretetet és szívességet mutat, 's mások előtt minden alkalmatossággal magasztal de titkon; úgy mindazáltal, hogy észre lehet venni: irígyel. Az egész emberben semmi kedveltető tulajdonság, semmi természeti egyenes lélek, 's az országos dolgokkal bánásában semmi erkölcsi jéság, semmi nyílt szívűség, semmi nyomosság, semmi szabad emberhez illő indulat nincsen. De ezekről másszor világosabban fogok írni. Mert még eddig sem elegendőképpen végére nem jártam, sem ezen esméretlen emberre nem merek olly fontos dolgokrul szóló levelét bizni.

A' Praetorok még nem vetettek sorsot a' Provinciák eránt. A' dolog még eddig ollyan állapotban van a' millyenben hagytad.

Misenumnak és Puteolinak leírását, mellyet kívánsz, beszédembe bé fogom iktatni.

Hogy hibásan irtam levelemben December' harmadikát, azt magam is észre vettem.

Beszédeimnek azon helyei mellyeket dicsérsz, nékem is nagyon tetszettek; de nem mertem elébb kinyilatkoztatni. Most midőn helybe hagyásodat megnyerték, még sokkal Atticaibbáknak tartom őket mint elébb. A' Metellus ellen tartatott beszédhez tettem valamit azt hozzá. Elfogom nem soká küldeni; minthogy hozzám való szereteted téged Philorhetorrá tett.

Ujságot mit írjak? írok még is valamit. Messala Consul Antonius' házat vette meg három millió hét-száz ezer sestertziakon. Azt fogod mondani mi közöm ahhoz?

Csak annyi, hogy ezen vétel az én vételemet is jóvá hagyatja, és az emberekkel megérteti; hogy szabad vétel által jó barátink' pénzével is méltóságunkon segíteni.

A' Trójai asszony igen lassu portéka, de még is van reménység. Légy rajta, hogy a' dolog tökéletességre menyen. Minden órán szabadabb levelet várhatsz tőlem. Januarius' huszonötödikén M. Valerius Messalának és M. Pupius Calparmanus Pisónak Consulságok alatt.

XIX.

ATTICUSHOZ.

Attól tartok, büszkeségnek fog tetszeni, ha azt írom, hogy felette sok dolgom van, 's még is igazán sok van úgy, hogy ezen rövid levelkének írására is alig vehetek egy kis időt, 's a' mi kicsinyt veszek, a' legfontosabb foglalatosságoktól lopom-el.

Millyen volt légyen Pompejus' első beszédje, azt már másszor megirtam, hogy tudniillik a' szegénységnek nem nyújtott vigasztalást, a' rosszaknak nem okozott félelmet, a' gazdagokkal nem kedveltette-meg magát, a' jól gondolkozóknak nem hatott szívökre. Ugyan azért valamint maga hideg volt, úgy hidegen hagyott mindeneket.

Nem sokára az után Pisó Consulnak indításából a' széles Tribunus Futius a' nép' gyűlésébe vitte Pompejust. A' gyűlés a' Circus Flaminiusban tartatot, a' hol éppen akkor nagy vásár volt. A' Tribunus kérte, nyilatkoztatná ki mindenek' hallattára, ha vallyon ő is olyan vélekedéssel van e, hogy a' Clodius dolgának megvizsgálására rendelendő bírák' választása a' Prétorra bizzattassék. E' volt tudniillik Clodius' vétke eránt a' Senátusban végezve. Ekkor Pompéjus igen aristocraticus

módon és bő beszéddel azt felelte, hogy ő a' Senátus' tekintetét minden dolgokban szentnek tartja 's mindenkor annak tartotta. Azután Mesala Consul a' Senatusban megkérdezte Pompejust, melly vélekedéssel volna Clodiusnak vallás ellen való bűne, 's ennek a' nép' eleibe való terjesztése iránt. Pompejus ugy szóllott a' Senátusban, hogy annak minden végzéseit általjában magasztalta, 's midőn ismét leült, azt mondotta hozzám: reménylem, hogy ezen dolgok eránt is elegendőképpen kinyilatkoztatta gondolatjait. 66)

Midőn Crassus látta, hogy Pompejus beszédje azért fogadtatott kedvveléssel, mivel az emberek azt gondolták, hogy az én Consulságommal való meglegedését akarta azzal kimutatni, felkelt és Consulságomról nagy magasztalásokkal szóllott. Azt mondotta nagy buzgósággal, hogy mind Senátorságát, mind Romai polgárlétét, mind szabadságát, mind életét nékem köszöni, és hogy valahányszor feleségét, valahányszor házat, valahányszor hazáját látja; mind annyszor az én jótéteményeimet szemléli. Egy szóval azon az egész helyen, melyet én beszédeimben (mellyeknek Aristarchusa te vagy) olly sokféleképpen szoktam festegetni, hatalmasan végig ment, 's a' tűzről, vasról 's egyéb előtted esmeretes bájoló szerekről nagy pompával beszélt. Minthogy Pompejus mellett ültem, észre vettem, hogy ő ez által megítéltetett, nem tudván, ha vallyon Crassus csak a' kedvemre járásnak azon alkalmatosságával, melyet ő elmulatott, kíván é élni, vagy a' dolgok, mellyeket véghez vittem valéban olly nagyok voltak é, hogy azok a' Senátusnak olly szembetűnő meglegedésével magasztaltassanak, kivált egy ollyan embertől, a' ki ezen dicsérettel nékem annyival kevesebbé tartatott, minthogy minden leveleimben, Pompejust az ő sérelmével dicsértem.

Éz a' nap engem igen lekötelezett Crassus eránt; 's mindazáltal még is, azt a' mit amaz dicséretemre elfedezve mondott, úgy vettem, mintha nyilvánságosan szóllott volna. Midőn pedig a' szóllásban a' sor reám került, magasegek! melly kevélyen kiterjeszttem szárnyaimat új halgatóm Pompéjus előtt.

Ha valaha ekkor a' Periodusok a' mesterséges csavarulások, a' csalfa okoskodások, 's a' kedveltető ékességek nagy bőségben mutatták magokat. Mit mondjak egyebet, magas hangon ment minden, mert a' volt beszédem' tárgya, melly bölcsen viselte magát a' Senatus; melly egyet értést mutatótt a' Lovagok' rendje, melly hűség uralkodott Itáliában, melly igen kifrtatott az öszveesküvésnek minden maradvánnya, melly olcsóság van mindenütt, melly csendes nyugalom. Esmered harsány hangjaimat, midőn efféle dolgokról szóllok; olly harsányok voltak, hogy szükségtelennek tartom rólok bővebben szóllani, mert bizonyosan ti is meg hallottátok.

A' romai közönséges dolgok pedig következendő állapotban vagynak. A' Senatus valóságos Areopágus; nem lehet alhatatossabbat, keményebbet és erősebbet gondolni mint ez. Mert midőn az a' nap eljött, mellyen a' tudva való dolgot a' nép' eleibe kellett terjeszteni, számtalan pelyhes állú ifjak, Catilinának minden maradványjai; Cario' leánykájának vezérlése alatt, 68) mindenfelül öszve tódultak, 's kérték a' népet, hogy ne engedné meg a' vizsgálat. Piso Consul, a' ki a' Senatusban ezen megvizsgálást maga is sürgette; most a' népnél ellene dolgozott. A' Clodius által bérben fogadott parasztok elfoglalták a' hidakat. A' nép között ollyan tábláskák osztogattattak ki, mellyeknek egyikére sem volt helyben hagyó válasz írva. Ekkor felugrik Cato az orálószékhé és egy derekas legúnyoló beszédet tart Piso Consul ellen, ha különbben gunyolásnak lehet az ollyan beszé-

det mondani melly tellyes volt hathatósággal, méltósággal és a' haza boldogságára czélozó buzgósággal. Hortensiusunk és sok más jó gondolkozásuak által is hathatósan elősegítettet; különösen nagy buzgóságot mutatott pedig Taconius.

Ennyi Optimatesek' együtt munkálkodása azt cselekedte, hogy a' nép' gyűlése szélyvel bocsáttatott, 's a' Senatus őszve hivattatott. Midőn a' nagy számmal őszvegyült Senátorok között a' dolog voksolásra kelt, jól lehet Piso minden erejéből harczolt ezeknek nagyobb száma ellen, a' kik azt kívánták, hogy a' Consulok a' népet a' Rogationak elfogadására intsék, 's jóllehet Clodius egyenkint minden Senátornak lábainál térdre esett, még is *Curioval* a' ki azon végzés tevést ellenezte, csak mint egy tizenöten tártottak; a' másik részen pedig négy száznál is többen voltak, 's a' végzés' főkilletességre ment. Ekkor *Nufius* tribunus eltakarodott, *Clodius* ellenben siránkozó beszédeket tartott a' néphez, mellyekben *Lucullust*, *Hortensius*, *Cajus Pisót*, *Messalá* Consult rúttól sértegette. Énnékem csak azt hánytá szememre, hogy mindent jó kézből vettem. Meg kell jegyezmem, hogy a' Senatus előre meghatározta, hogy se a' Praetorok Provinciájáról, se a' küldendő követségekről, se egyéb dolgokról ne legyen addig tanácskozás, míg *Clodius'* vétke a' nép' eleibe nem terjesztetik.

Ezek azok, a' miket az ország mostani állapotjáról irhatók. De egyet még hozzá kell tennem a' mi reménységemet felyül haladta. *Messalá* igen derék, bátor, alhatatos, 's szorgalmatos Consul, engem igen szeret, minden alkalmatossággal dicsér és példamut követni igyekezik. A' másokat az az egy hiba teszi a' leghibásabbnál jobba, hogy Pompejust is azon beszédjé után, mellyel a' Senátust dicsérte, gyűlölni kezdette. Ugyan azért

minden jó gondolkozásukat felette elfédegenített magától. Erre pedig nem annyira Clodiushoz való barátsága birta őt, mint általában a' rossz és veszedelmes igyekezetekre való hajlandóság. De a' mi legjobb a' mostani magistrátusbéli személyek között egy sincs hozzá hasonló. Az egy *Tufuson* kívül minden Tribunusok jó gondolkozásuk; *Cornutus* pedig örömmel második Cátónak akarna tartatni. Mit akarsz többet?

Hogy már a' magam dolgaira térjek, a' Trojai nsszony végre tellyesítette ígérését. Te láss hozzá, 's hajtsd végre a' mit magadra vállaltál.

Quintus öcsém az Argiletumi épületnek még hátra volt három negyedrészt is megvette 725 ezer sestertiusokon, 's azon jószágát mellyet Tusculum mellett bír, árulja, hogy megvehessé ha lehet *Pacilius'* házat.

Lucejussal, szeretném, ha megbékélnél; oly igen kész ő, a' mint látom, a' megbékéllésre, hogy örömmel könyörögne, ha nem általlaná.

En a' közbenjárást magamra vállalom.

Tudósíts mennél előbb, mit csinálsz, hol vagy, 's mint folynak dolgaid. Febr. 13-dikán.

XX.

ATTICUSHOZ.

R. V. 692-dikében.

Hogy Asia' provinciája kedves öcsémnek Quintusnak jutott, eddig már fogtad hallani, mert nem kételkedem hogy a' köz hír ezt előbb tudodra nem adta volna mint akarnellyikünk' levele. Már most édes barátom, mint-hogy tudod, melly igen szerettem mindenkor a' dicséretet, 's melly igen Görögök' barátjának tartatom, 's melly

sokak' gyűlölségét vontam magamra a' köz jó mellett való buzgókodásommal; legyen reám gondod minden tehetséged szerint, 's vidd véghez, hogy minden Asiabéliektől szerettessem és dicsértessem. De erről többet írok azon levelemben, mellyet Quintusnak magának fogok általadni.

Az alatt is kérlek tudósífs mennyire mentél mindazokban, a' miket reád biztam; mint saját dolgaiddban. Mert miolta Brundusiumból elmentél, még semmi levelet sem vettem tőled. Igen óhajtom tudni mint vagy? Martius 15-dikén.

XXI.

ATTICUSHOZ.

R. V. 692-dikében.

Azt kérdeked tőlem mikép történt, hogy Clodius' ügye olly váratlan módon végeztetett el, 's mind akard tudni miért nem harcoltam ezen alkalmatossággal szokott hevességgemmel. Homerus módjára fogok felelni az az: a' második kérdésre elébb, mint az elsőre. Tud meg tehát, hogy én valamíg a' Senátus' tekintetét védelmezni kellett olly hevesen és hathatósan viaskodtam, hogy mindenfelől tapsolások 's dicsérő szózatok harsogtak, 's a' jelen voltak seregesen állottak részemre. Valóban, ha valaha a' közjó vitéz bajnokának tartottál, ezen alkalmatossággal fogtad volna csudálni bátorságomat. Mert midőn *Clodius*, nem tudván magán máskép segíteni, mindenütt a' hol egy csoport halgatókat talált, beszédeket tartott, 's az által a' népet ellenem ingerelni igyekezett (72), hatalmas Istenek! melly tüzesen ütköztem meg az ellenséggel 's mint megtörtem azt! mint megtámadtam *Pisót*, *Curiót* és *Clodiusnak egész*

seregét? Mint kikeltem a' vének lágyága, az ifjak' zabolátlansága ellen! Becsületesre mondom, sokszor sajnáltam, hogy te, a' ki gondolkodásom' formálására olly sokat tettél, egyszer'smind vitézségemnek is tanuja ekkor nem lehettél.

De minekutánna *Hortensius* azt a' szerencsétlen tanácsot adta, hogy Fufius Tribunus ezen vallást illető dologban egy ollyan törvényt terjesszen a' nép' eleibe, melly a' Senátus' végzésétől csupán abban az egyben (de a' mitől minden függött) különbözött, hogy a' birák ne Praetorok, hanem sorsvetés által választassanak; 's minekutánna ezen tanácsnak követését minden erejéből vitéztatta, mivel magával is másokkal is elhitette, hogy Clodius semmikép sem menekedhetnék meg, akár kik lennének is birái; akkor levontam vitorláimat, előre látván, melly nyomorult birák fognak lenni; 's mikor bizonysgot kellett is tennem) semmit sem mondtam egyebet, hanem csak azt, a' mi olly világos és tudva való volt, hogy azt semmiképpen elnem halgathattam.

Ha tehát (hogy már első kérésedre térjek) azt akarod tudni, mi volt legyen a' vád alól felszabadításának oka, nem mondhatok egyebet, hanem a' birák' szegénysége, és rosszasága. Erre pedig egyedül *Hortensius* adott alkalmatosságot, a' ki attól való féltében, hogy Fufius Tribunus, a' Senatusnak végzését ellenzi, találná, nem látta, hogy jobb lett volna, Clodius a' gyalázatos cselekedet hírében keveredve hagyni, mint ügyét egy erőtlen törvényszékre bízni. De gyűlölségétől elragadtatván, mindenképpen sietett a' dolgot törvényesen elvégeztetni; mivel erőssen hitte, hogy (a' mint maga mondotta) akármelly ólom fegyver is elégséges lenne egy ollyan bűnösnek kivégzésére.

Talám több környülállásait is kívánod tudni ezen dolognak, mellynek olly nem várt kimenetele után ki-

Hortensius tanácsát átkozza, jóllehet eleintén egyedül én voltam a' kinek az nem tetszett. A' bírák' kiválasztása igen lármássan ment véghez, minthogy a' vádoló, mint egy jóra való Censorhoz illik, a' legrosszabbakat vissza vetette; a' bévádoltatott ellenben, mint a' bajvivásnak lágy szívü kormányozói szoktak, a' legjelesebbeket félre nyomta. Mihelyt a' kiválasztattak helyöket elfoglalták, igen kezdettek csüggedni a' jó gondolkozásnak. Soha sem volt akármely koczkázó asztal mellett is ezeknél alább való társaság együtt, rosz hirü Senátorok, holt szegény lovagok, fülíg adósságba merült Tribunusok. Voltak csakugyan közöttök egynehány jó emberek is, a' kiket a' bünös elvetni nem mert, a' kik szomoruan 's csüggedt fővel ültek a' hozzájuk olly kevésé illő társok között, mintha attól féltek volna, hogy ezeknek rutságok reájok fog ragadni. Eleintén midőn előljaróban a' szükséges kérdések tétettek, felette nagy keménység tűnt mindenütt szembe; a' bévádoltatott mindenek előtt vétkesnek látszott; a' vádoló nagyobb helybenhagyást nyert mint kívánt. *Hortensius* a' mint elgondolható örvendve dicsekedett, hogy olly jól eltalálta a' dolog' kimenetelét; nem volt senki, a' ki *Clodius* olly vétkesnek nem tartotta volna, mintha már ezerszer kárhoztató szententiát kapott volna. Midőn pedig én bizonyásnak előállottam, hallottad volna csak, melly nagy lármát indítottak akkor *Clodius*' szószóllói, 's látad volna csak mint keltek fel mellettem seregesen a' bírák, melly sűrűn nyomakodtak hozzám, 's mint nyujtották nyakaikat. *Clodius*nak az én fejemnek védelmezésére; egy ollyan dolog, melly reám nézve nékem még dicsőségesebbnek látszik, mint az, midőn a' te Polgártársaid *) *Xenocrates*nek nem engedték meg, hogy bi-

*) A' régi Athenaiak — egy kompliment, mellyet Cicero Atticusnak melleleg tesz.

zonytság' tételét esküvéssel erősítse, vagy midőn (atyáink' idejében) *Metellus Numidius* bírái a' nékik szokás szerint általadattatott, 's közöttök köröskörül járt számvevést meg sem akarták nézni. Azt mondom, a' mi ezen alkalmatossággal rajtam történt, az mind a' kettőnél sokkal nagyobb volt. *) Ugyan azért a' bíráknak erántam illy egyenlő értelemmel mutatott hajlandóságának az volt következése, hogy a' bünös elcsüggedett, 's vele együtt minden pártfogói is. És hozzám ellenben másnap reggel nem kevesebb számú kíséző sereg gyült, mint az volt, melly a' Consulságból való kilépésemkor körülvevett 's házomig követett vala.

A' dícséretre méltó *Arcopágiták* **) ekkor fenn szóval kiáltoztak, hogy nem fognak többé öszve gyűlni, ha őrizet nem adattatik melléjük. Tanácskoztak magok között. Csak egyetlen egy voks volt, melly az őrizetet nem kívánta. A' dolog a' Senatus' eleibe terjesztetik; ez egy hős és tisztességes végzést hoz: megdicséri a' bírákat, 's kívánságuk' tellyesítését a' Magistratusra bízza, 's nem hiszi senki, hogy az az ember többé a' törvényszék' előtt magát mentse.

Mondjátok-meg már most, Musák, mikép' támadott elsőben a' tűz? — ***)

Esméred Calvust, a' *Nannejusi* kótyavetye *Calvusát* értem, ama magasztalómat, a' kinek engem tisztelő beszédjéről a' minap irtam. Ez két nap alatt egy szolga, még pedig egy az a' Gladiatori nyájából való

*) Cicero' szemei előtt igen, minthogy a' dolog őt illette.

**) Clodius' bírái.

***) Tréfás czéfolás az *Illás* XVI, 42-dik és 116-dik verseire, a' hol Homerus a' Mu'sákat hívja segítségül, minekelőtte elbeszéli, mint gyujtották-meg a' Trójaiak a' Görögök' hajóit.

szolga által *) végre hajtotta a' dolgot: magához hívatta a' birákat, ígéretet tett nekik, kezességet vállalt magára, kész pénzel fizetett 75.) Sok biráknak (kögyes Egek, melly vesztünkre tértünk!) még bizonyos asszonyok' éjtszakai 's némelly nemes származású gyermekeknek hozzájok' vitetési is fizetésül, sőt bőséges jutalomul szolgáltak, 's még így is, jöllehet a' jó gondolkozásnak az ítélet mondáskor magokat nagy részint vissza vonták, 's a' *Forum* tele volt rab szolgálkkal; huszonöt birák, ha szintén életüket veszedelemben látták is lenni, készebbek voltak elveszni, mint az egész köztársaságot elveszteni. Csak harminczegyen voltak. a' kikkél többet tett az éhség, mint a' dicsőség' szerete. Midőn *Catulus* ezek közül eggyel össze találkozott, ezt mondotta neki: minek kívántatók tőlünk őrizetet? talám attól féltek, hogy valaki el ne vegye tőletek azt a' pénzt, mellyet kaptatok!

Itt van olly rövid summában, valamint csak lehetett, az ítéletnek minéműsége, 's *Clodius* felszabadításának oka.

Azt kérded továbbá, millyen a' köztársaság' állapotja, 's millyen az enyim? Tudd-meg, hogy a' köztársaságnak azon állapotja, mellyet mind ketten erősnek, te az én okosságom', én isteni gondviselés' segítségével megerősítettnak gondolunk, 's melly minden jó gondolkozásnak' egyet értése, 's az én Consulságom' példaadása által elronthatatlan fundamentomra látszott építve lenni, ha csak valamelly Isten reánk könyörülő szemekkel nem tekint, egészen-oda lessz ezen eggyetlen egy törvénytétel által, ha törvénytételnek lehet nevezni azt, midőn harminczan a' legrosszabb 's legalább

*) Ugy látszik, hogy Crassus sok ezer mindenféle mesterségeket űző rabszolgái között Gladiátorokat is tartott.

való Romaiak közzül, egynehány pénzből álló zsoldért, mindent a' mi szent és tiszteletre méltó, lábakkal tapodnak, 's egy *Talua*, egy *Plautus* egy *Spongia* és más ilyen szemét-emberek egy olyan dolgot, mellynek megtörténését nem csak az emberek, hanem még a' barmok is tudják, nem történtnek állítanak.

Mindazáltal, hogy valamennyire vigasztaljalak, meg kell jegyezmem, hogy ámbár illy nagy seb esett is a' köztársaságon, a' gonoszság nem örülhet győzedelmén olly vígan, mint a' rossz gondolkozásuak reménylették. Mert ezek egészen elhitették magokkal, hogy ha a' vallás, ha az erkölcs, ha a' törvényszékekhez való bizodalom, ha a' Sénatus' tekintete illy nagy kárt vallának, a' győzedelmes gázság és szemtelenség minden tartózkodás nélkül bosszút állhatna minden fájdalomért, mellyet az én Consulságom' keménysége minden gonosztévőkkel éreztetett. De ugyan az a' Consul (mert nem gondolom, hogy kevély kérkedés' vétkébe keveredném, ha magamról te veled többetskét szóllok, kivált egy olly levélben, mellyet akaratommal kivüled senki sem olvas) ugyan én magam tehát a' jó gondolkodásuaknak bús szívöket megvigasztaltam, egyenkint biztatván és bátorítván mindnyájokat, 's azon buzgóságom által, mellyel a' megvesztegetett bírákat üldözöm és kinzom, amarrut győzedelem barátjainak 's kedvellőinek szájokat bézártam; *Piso* Consul semmi szándékában boldogulni nem hagytam; *Syria* Provinciát, melly mér néki volt ígérve tőle elvettem, a' Senatust ismét elébbeni bölcs keménységére vissza hívtam, 's csüggedő bátorságát újra fel-elevenítettem; *Clodius*t jelenlétében a' Sénatus előtt részszerint huzamos fontos beszéd, részszerint heves öszveszóllalkozás által öszvetörtem. Mind a' kettőből adok ha tetszik, egy kis kóstolót; mert nagyobb része min-

den erejét 's kellemét elveszti a' viaskodásnak azon tüze nélkül, melyet ti Görögök *αγος*-nak neveztek.

Midőn t. i. a' Senatusnak Majus 15-dikén tartott gyűlésében vélekedésemért megkérdeztem, a' köztársaság' állapotjáról bőven beszéltem 's egy istenségtől illetettnak buzgóságával azt mondtam: „hogy a' Senátorok ne csüggedjenek-el ezen egy csapás miatt; a' seb olyan, hogy sem azt eltitkolni, sem tőle igen megijedni nem kell, minthogy az első esetben oktanoknak, 's másodikban pedig gyáváknak kellene tartatnunk. *Lentulus* kétszer, *Catilina* is kétszer szabadítatott-fel a' vád alúl; *Clodius* most a' harmadik, a' ki a' birák általa' köztársaságra szabadon bocsáttatott.“ — „De megcsalod magadat, *Clodius*! a' birák csak azért nem küldöttek számkivetésbe, hogy a' városban mint egy tümlőczben zárva légy; nem polgárnak akartak téged' megmarasztani, hanem a' számkivetéssel együtt járó szabadságtól akartak megfosztani. Bátorodjatok-meg tanácsos Atyák, 's tartások fenn méltóságtokat. Még most is meg van a' köztársaságban a' jógondolkozásuaknak elébbeni egyetértések, egy okokkal több van a' fájdalomra, de fedhetetlenségek nem csorbult-meg. Új kárt nem vallottunk, csak az a' kárvallás jött napfényre, mely már meg volt, 's ez az ítélet, mely egy megromlott embernek ügyében tétetett, több hozzá hasonlókat esmértetett-meg velünk.“ —

De mit cselekszem? Csak nem az egész beszédet leíráim levelemben. Most már az öszveszóllalkozásra térek (76). Felkel a' gyönyörű gyermek, *) azt veti szememre hogy *Baja*ban voltam. — „Csipősen! de mit akarsz ezen szemrevetéssel, szintén ugy illik az reám, mintha azzal vádolnál, hogy a' *Bona Dea*' kárpítja megett vol-

*) „*Pulchellus*“ a' *Claudiusok*' nemzetségének, melyből *Clodius* származott, *Pulcher* (szép) volt vezetőik neve.

tam. 77) — Minek egy arpinumi embernek a' meleg viz? monda továbbá. — „Kérdezd-meg, felelek, pártfogódnédtól, a' ki az arpinumi vizet igen meg kívánta; de magad is tudod, mire való; mert lám a' tengeri vizre is reá szorúltál.“ 78) — Meddig fogjuk túrni, monda, ezen Királyt? — „Csudáalom felelek, hogy ezt a' szót *Rex* szádba mered venni, holott egy *Rex*, a' kinek örökségét reménységemben előre felfaltad, testamentomában rólad semmi emlékezetet sem tett. 79) Azután azt vetette szememre, hogy házat vettem. — Nem vádólhatsz mondék, mert te bírakat vettél. — Ezen bírak, monda, néked nem hittek, ámbár megesküdtél. — Sőt nékem, mondék, huszonöt bírak hittek; tenéked a' te harminczegy bíráid olly kevesé hittek, hogy előre megkeltett nekik fizetned. Ekkor olly nagy tévedtség támadott, hogy az ember elnémult és öszverogyott. —

A' mi a' magam állapotját illeti, az a' jó gondolkozásuaknál most is ollyan a' millyen volt, mikor itt hagytál; a' város' mocskánál és seprejénél pedig 80) még sokkal jobb. Mert még az sem árt semmit is, hogy *Clodius* ellen tett bizonyságom olly keveset látszott érni. Ez egy ollyan érvágás volt az irigységen, melly által az enyhült 's a' melly nékem annyival inkább sem fáj, minthogy magok azon gonoszságnak pártfogói is kéntelenek megvallani, hogy a' dolog világos volt és csak pénzsel sikáltatott-el. Ide járul az is, hogy a' népnek éhes és rongyos része, ez a' kincstár' nadálja 81), erősen azt hiszi, hogy *Pompejus* engem igen szeret: 's valóban olly sokszor vagyunk együtt 's olly kellemetesen barátkozunk egymással, hogy *Catilinának* evő ivó, pelyhes állú pajtásai őt dösöléseikben csak *Cuucus Ciceronak* hívják. Ugyan azért minden közönséges játékok' alkalmatosságával, mellyek azolta adattattak, csudálkozásra méltó

tapsolással fogadtattam, a' nélkül, hogy csak egy pásztori síp^{*)} piszegése is hallattatott volna.

Mi most a' Consulválasztó gyűlést várjuk; 's *Magnusnak* azon van, hogy *Anlus'* fiját 82) nyomja-bé a' Consulságba. E' végre pedig tekintetével, sem a' nép előtt való kedvességével, hanem azzal az eszközzel él, mellyel a' *Macedoniai Philippus* minden várat megvehetőnek tartott, mihelyt abba egy arannyal megterhelt szamarat béküldhetett. A' Consul pedig, a' ki *Dolerion* 83) *Komediásnak* mássa, úgy mondják, magára vállalta a' dolognak végre hajtását, 's *Divisorokat* tart házában, a' kikkel a' pénzt kiosztogattassa; de a' mit én nem hiszek.

Azomban *Cato'* és *Domitius'* sürgetésére a' Senatusnak két gyűlölséges végzései jelentek-meg, mellyekről az a' közvélekedés, hogy a' Consul ellen 'vagynak intézve: az egyik megengedi, hogy még a' Magistrátusbéli személyek' házaiban is tartathassanak nyomozások; a' másik a' háza' ellenségeinek nevez mindeneiket, a' kiknek házaikban *Divisorok* találatnak. *Larco* Tribunus pedig, mihelyt hivatalát elkezdette, feloldoztatott *Aelius* és *Fusius'* törvényei alól, a' végre, hogy a' megvesztegetés ellen új törvényt terjeszthessen a' nép' eleibe, mellyet sánta létére is szerencsésen közönségessé tett. 84) Ehez képest a' nép' gyűlése Julius' huszonhetedikére rendeltetett. Ezen törvényben újság az, hogy a' ki valamely *Tribusnak* pénzt ígér, ha meg nem fizette,

*) „Sine pastoritia fistula, tréfison piszegés helyett; mint-hogy a' pásztorok' sípjának piszegő hangja van. Mikor a' nép' gyűléseiben valamely fő rendű ember jelent-meg, a' nép azt vagy tapsolással, vagy piszegéssel fogadta, a' szeréat, a' mint az kedves, vagy gyűlölt ember volt.

egész életében esztendőnkint három ezer *) sestertiussal adós minden *Tribusnak*. Én ezen alkalmatossággal azt mondtam, hogy *Clodius* ezen törvényt, minekelőtte hozzattatott volna már megtartotta; mert már régen szokása ígérni és nem adni.

De barátom nem látod é, hogy az a' consuli méltóság, mellyet Curio *Apotheosisnak* nevezett, ha olyan Consulokat kapunk, mint *Afranius*; csupa játékká válik? 85) Legjobb lesz tehát philosophálnunk, 's az illy Consulságokért egy bakát sem adnunk.

Azt írod, hogy eltökélletted magadban testvéremmel Á'siába nem menni. Én ugyan jobb szeretném ha elmennél; 's félek, hogy ezen eltökéllednek reánk nézve kedvetlen következése fog lenni. Mindazáltal annyival inkább sem szólhatok feltételed ellen, minthogy magam sem fogadtam-el semmi Provinciát.

Azon felyül irásokkal, mellyeket *Amaltheonodban* tettél, annyival is inkább meg fogok elégedni; minthogy *Chilius* elhagyott, 's Archiás még eddig rólam semmit nem írt; sőt attól is tartok, hogy most midőn *Lucillusra* írt görög versével már keszen van, valamelly *Caeciliusi* darabot fog kezdeni. 86)

Antonius' szívességét nevedben megköszöntem, 's a' levelet *Manliustól* küldöttem-el. Abban téged nem kevésé dicsértelek. Hogy pedig hozzád eddig ritkán írtam, az onnét van, mivel senki sem volt, a' kire leveleimet bizhattam volna, 's azt sem tudtam, hová küldjem.

Ha *Cincius* dolgaid közzül valamit reám bíz, örömet felvállalom. De most elég aksága van a' maga dolgaival,

*) Háromszáz forinttal; következésképen, minthogy akkor 35 Tribus vagy czéh-osztály volt, özveséggel 10500 forinttal esztendőnkint.

's azokban sem mulatok-el semmit, a' miben javára lehetek.

Mihelyt tudom, hogy valahol egy helyben maradsz, gyakorta várhatsz tőlem leveleket; de te is gyakrabban küldj.

Tudósíts kérlek, valamivel bővebben *Amaltheonodról*, annak ékességeiről 's fekvéséről, 's közöld velem, ha mi verseid vagy históriáid vagynak, mellyek *Amaltheáról* szólnak. Arpinumi jószágomon valami hasonlót akarok tenni. Én részemről írásaimból fogok valamit azt küldeni; most semmi sincs készen.

XXII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 692 dikében.

Azon leveledből, mellyben Quintus' testvérem hozzád írt, némelly leveleinek mássat velem közlöd, igen szembetűnő bizonyosságait látom annak, hogy mind erántad való gondolkozásában, mind rólad való vélekedésében 's itéletében nagy változásnak kellett történni. Valamint ezen dolog énnékem mind kettőtökhez vonszó szeretetemhez képest, szükségesképen nagy kedvetlenséget okozott; úgy más felül nem győzöm csudalni, mi adhatta magát elő, a' mi testvéremet úgy meg illethette, 's szívét tőled annyira elidegeníthette. Vettem ugyan észre már jó időtül fogva, — a' mit, a' mint láttam, elmenefeledkor magad is gyanítottal, — hogy kellett, nem tudom melly idegenségének lenni; 's valami módon megsebbetett szívében néminémű ártalmas gyanúságnak lakni. Igyekeztem is a' bajt mind az előtt gyakorta, mind kiváltképpen azolta, miolta neki a' sors által A'sia Provincia jutott, megkettőztetett szorgalma-

tossággal orvosolni. De mindenkor úgy találtam, hogy egy felül nem látszott olly igen neheztelni, mint leveleid mondották; más felül pedig nem mehettem annyira vele, mint akartam. Mindazáltal azzal vigasztaltam magamat, hogy ó veled vagy *Dyrrachiumban*, vagy más valamely helyen azon tájon bizonyosan öszve fog jönni; a' melly esetben erősen reménylettem; sőt magammal egészen elhitettem, hogy egymással beszélgetéstek 's értekezéstek, 's már maga az együttlével 's egymás' meglátása is okvetetlenül véget fog vetni minden egyenetlenségnek. Mert nem szükség, néked, a' ki azt jól tudod, mondanom, hogy *Quintus* testvérem, egy a' legjobb! szívü 's legvidámabb természetü emberek' közül, 's valamely könnyen ingereltetik haragra, színt olly hajlandó a' megbékélésre is. De az volt a' szerencsétlenség, hogy sehol sem kerültetek-öszve. Mert az okozta, hogy némelly ravasz incselkedők' sugallásának inkább engedett, mint a' kötelesség', atyafiság' 's régi barátságos hajlandóság' szavának; mellyet legszentebbek kellett volna tartania.

Mi légyen tulajdonképpen ezen egyenetlenségnek oka, azt könnyebb elgondolnom, mint megírnom; mivel attól tartok, hogy midőn az egyiknek pártjokat fognam, a' tiedet megtalálnám sérteni. 87) Mert én előttem bizonyosnak látszik, hogy ámbár a' sebet nem saját hozzá tartozandói ejtették is rajta, azt ők csak ugyan meggyógyíthatták volna. De az egész sérelemnek mibenlétét, melly valamivel szélesebbre terjed, mint látszik, élő szóval jobban megmagyarázhatom.

A' mi azon levelet, mellyet tenéked *Thessalonikából* írt, 's azon beszédeket illeti, mellyekkel tégedet a' mint írod, Romában lakó barátidnál, 's az úton sértetetett; semmiképen nem látom által, mi adhatott volna reájok okot; de az egész kedvetlenség' elhárítása

eránt minden reménységemet nemes gondolkozásodban helyhez tettem. Ha meggondolod, hogy a' legjobb emberek sokszor legkönnyebben gerjednek haragra, de legkönnyebben meg is engesztelődnek; hogy a' szívnek ezen ligysága 's ugy szólván hajthatósága csak nem mindenkor jó indulatnak jelensége, és a' mi a' fő dolog, hogy jelen való állapotunkban elmulthatatlanul szükséges egymás' erőtlenségeit, hibáit, sőt sértegetéseit is kölcsönösen eltűrnünk; reményilem hajlandó lesz a' megbocsáttásra. 'S hogy ezt cselekedd, arra igen szívesen is kérlek. Mert én, a' ki tégedet olly véghetetlenül szeretlek, semmit sem óhajtok ollyan igen, mint azt, hogy senki se legyen hozzám tartozóim között, a' ki tégedet ne szeressen, 's a' ki tőled is viszont ne szerettessék.

Leveled' azon része egészen szükségtelen volt, mellyben azt számlalod elő, melly sok alkalmatosságot mulattál-el, midőn mind a' városban, mind az országnak egyéb részein, egyébkor is, különösen pedig az én Consulságom alatt, magadnak hasznot hajthattál volna. Mert én előttem nemes szívűséged egészen esmeretes, 's nem tartottam soha is közöttem és közötted egyéb különbséget, hanem csak életünknek önkint választott különböző módjait; minthogy engemet egy bizonyos nagyra törekedés a' közönséges hivatalok' keresésére, téged pedig egy másnemű, de szint olly fedhetetlen indulat a' tisztességes nyugodalom' választására bírt. Abban, a' mi igazán dicséretet érdemel, az erkölcsi jóságban, szorgalmatosságban, jólelkiesméret' megőrzésében, sem magamat, sem mást senkit elődbe nem teszek. A' hozzám való szeretetben pedig testvérem és hozzám tartozóim után te érdemelsz első helyet. Mert életnek és sorsomnak különbféle változásai között elég alkalmatosságom volt téged' tőkéletesen

F. M. OR. MINERVA II. NEGYED. 1835. 4

megesmerni, 's mind balsorsomban szomorúságodat, mind szerencsémben örvendezésedet látni; 's dicsőségemen való örömöd az enyémét gyakran nevelte, 's félelmeim között való vigasztalásod szívemet gyakran megnyugtatta. Sőt most is, midőn tőlem távol vagy, nem csak tanácsodat, mellyel mindeneket felülhaladsz, hanem barátságos beszélgetésedet 's társalkodásodat is, melly reám nézve olly kimondhatatlanúl kellemetes, számtalanszor ohajtom, mind a' köztársaság' dolgaiban, mellyekhez restül látnom nem szabad, mind Forumi foglalatosságaimban, mellyeket elébb nagyra-vágyásból választottam, most pedig folytatnom kell, hogy méltóságomat a' nép előtt való kedvesség által fenntarthassam; mind pedig végre házi körülállásim között, mellyekre nézve barátságos 's meghitt beszélgetéseidre egyébkor is, különösen pedig miolta testvérem elment, fellelte nagy szükségem vagyom. Rövid szóval, sem foglalatosságaimban, sem üres óráimban, sem törvényes sem házi dolgaim' folytatásában, sem a' köztársaságot, sem a' magamat illető állapotokban nem lehetek-el tovább szeretettel tellyes tanácsaid 's kellemetes beszélgetéseid nélkül.

Eddig soha sem hagyott a' szemérem ezen dolgokról emlékezni; de most kényszerített reá levelednek azon része, mellyben magadat 's életed' módját mented, 's azon okokat, mellyek erre birtak előszámolnod. Egyébránt testvérem' szívének szerencsétlen elidegenedésére nézve, azt az egyet még szerencsének lehet mondani, hogy mind nekem, mind más barátidnak már az előtt több ízben értésünkre adtad, melly kevés hajlandóságod legyen valamelly Provinciában hivatalt felvállalni, és hogy ehhez képest az öcsémmel együtt nem léte, nem nézettethetik a' közöttetek támadott egyenetlenség' következésének, hañem szabad akaratból és jó-

zan meggondolással előre tett választásnak. Ugyan azért annál inkább lehet reményleni, hogy a' sérelem meg fog orvosoltatni, 's a' közötttem és közötted mindenkor szentül megtartatott barátság tovább is sérthetetlenül fenn fog maradni.

A'-mi a' köztársaságot illeti, annak állapotja nyomorult, erőtlen és minduntalan változó. Reménylem, fogtad hallani, hogy a' lovagok csak nem egészen meghasonlottak a' Senatus ellen. Elsőben is azt igen neheztelték, hogy a' Senatus egy végzést tett, melly szerint azon bírák ellen, a' kik voksaikat pénzért adták *) törvényes vizsgálás rendeltetett. Történetből nem voltam jelen, mikor ez a' végzés tétetett. Midőn láttam, hogy a' lovagoknak egész rendje azért neheztelt, ha szintén neheztelését nyilvánvalóan nem jelentette is; megfeddettem a' Senatust, 's a' mint én gondolom, igen hathatósan; 's ámbár a' lovagok' ügye nem nagy tiszteletekről 's szemérmességéről tett is bizonyosságot, még is arról nyomosan és hosszasan szóllottam. 88) De ime ismét egy új és alig szenvedhető tréfát kezdének a' Lovagok; 's én még is azt nem csak elszenvedtem, hanem fel is czifráztam. Az árendátorok t. i. kik a' köztársaságnak Á'siai jövedelmeit a' Censoroktól hérben felvették, azon panaszolkoztak a' Senátus előtt, hogy kívánságaiktól elragattatván felette sokat találtak ígérni, 's azt kívánták, hogy a' Contractus töröltessék-el. Én voltam az első, a' ki kérésöket előmozdítottam; vagy igazabbat mondván, a' második; mert hogy kérni mérészeltek annak Crassus volt az oka. A' dolog már magában is gyűlölséges volt, 's az által hogy oktalanságokat megvallották, még rutabbá lett. De attól lehet tartani, hogy, ha kérésöket meg nem nyernék, egészen

*) A' Clodius' ügyében.

elpártolnak a' Senatustól. Ezen egyenetlenséget is leginkább én intéstem-el. Annyira vittem, hogy a' Senatus Deczember' első és második napjain nagy számmal összevgyült, 's erántok jó indulatot mutatott. Én mind a' két rendnek méltóságáru! bőven beszéltem, valamint arról a' haszonru! is, mellyet mind a' kettőnek egyetértéséből az országra nézve reményleni lehet. A' dolognak ugyan nincsen még egészen vége, de legalább a' Senatus már kimutatta jó hajlandóságát. Csak az egy választott Consul *Metellus* ellenkezett; jóllehet Cato ama' nagy bajnokunk is ellenkezett volna, ha a' nap' rövidsége miatt a' beszélés' szere reá kerülhetett volna.

E' szerint, a' mint látod elébbeni törvényeimet megtartván, a' mennyire lehet, sérthetetlenül kívánom fennmarasztani azt az ügyességet, mellyet én forrasztottam-össze. De minthogy ennek tartósságot nem ígérhetek, egy más úton próbálom tekintetemet megerősíteni, a' mellyet bátorságosnak tartok, de a' mellyről levélben hosszasan nem írhatok. Csak egy két szóval jelentem azt meg: *Fompejussal* igen barátságos szövetségben vagyok. Tudom, mit fogsz mondani. Órizni fogom magamat, a' miben őriznem kell, 's mázsor bővebben megírom, miképen szándékozom a' köz-társaság' kormányát vezetni.

Tudtodra adom azt is, hogy Lucejus 89) haladék nélkül szándékozik a' Consulságot keresni. Azt mondják, hogy csak két vetélkedő társai lesznek. Caesar Arrius' eszközlése által szándékozik magát vele egyesíteni; Bibulus pedig reményli, hogy Piso által Caesar-nak társa lehet a' Consulságban. — Nevetsz? — elhidd, nem nevetségre valók ezek!

Írhatnék még sokat, de más időre hagyom; tudósíts, mikorra várhatunk. Arra is, a' mit igen óhajtok,

illendő szeméremmel kérlek, az az: hogy mennél előbb
jőjj meg. — Deczember' ötödikén.

XXIII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Quintus Metellus Celer' és Lucius Afranius' Con-
sulságok alatt.

Legnagyobb fogyatkozásom, hogy megtudjad, most
abban áll, hogy nincs olly emberem, a' kivel mindent,
a' mi aggodalmat okoz, közölhetnék; a' ki engem sze-
retne, engem megértene, a' kivel minden képmutatás,
tartózkodás, vagy titkolódás nélkül beszélhetnék. Mert
Quintus testvérem, a' ki talpig emberséges 's egyenes
szívű ember, 's engem egész szívéből szeret, tőlem távol
van 90); te pedig, a' ki gondjaimat és fájdalmaimat
beszélgetéssel és tanácsoddal olly sokszor enyhítet-
ted; 's a' ki mind a' közönséges dolgok folytatásában
segítő társom, mind saját állapotomban hűséges részt
vevő barátom voltál, mindent, a' mi engem illetett,
tudtál, 's a' kivel mindenszándékimat közlöttem, melly
szegletben tartózkodol? Annyira elvagyok mindeneiktől
hagyattatva, hogy ezen kevés időn kívül, a' mit felesé-
gemmel, leánykámmal és kedves kis Cicerómmal töltök,
semmi nyugodalmam 's enyhülésem nincsen. Mert azok
az előtted esmeretes szép képet mutató tündöklő ba-
rátságok, mellyekben részesülök, a' Forumon ugyan
fényes sugárral ragyognak, de házámmal semmit sem
használván, semmit sem használnak. Ugyan azért ha ko-
rán reggel látogatókkal tellyes házomból egész sereg
idegenektől késértetve a' Forumra megyek, a' nagy

seregben nem találok egyet is, a' kivel kényszerítés nélkül tréfálhatnék, vagy szabadon sohajtozhatnék.

Ezen okra nézve nem csak várlak, hanem szívesen óhajtlak is, sőt hogy haza jöjj mindenképpen kérek. Száma nincsen bajaimnak, mellyek engem háborgatnak és nyughatatlanítanak, 's mellyeket úgy gondolom, egészen kiönthetném szívemből, ha csak egyszeri sétálással beszélhetném is ki magamat előtted.

Házi aggodalmairól 's vesződéseimről itten halgatok; nem akarván azokat ezen levélben zárni, 's eszméletlen levél vivőre bízni. 'S ezek (hogy felettébb rajtok meg ne indulj) szenvedhetők; jóllehet csak ugyan olyan fulánkok és tövisek, mellyek szúrnak, 's annál mélyebben hatnak, minthogy nincs olyan szerető barátom, a' kinek tanácsa és beszélgetése enyhülést nyujtana.

Ellenben ha a' köztársaságról gondolkodom, úgy találom, hogy most is megvan ugyan elébbeni szívem és akaratom; de az annyira jutott, hogy már orvosolni sem lehet. Valóban, ha szintén azt, a' mi elmeneteled ólta történt, csak rövid summaában foglalom is, még is így fogsz felkiáltani: lehetetlen hogy a' Romai köztársaság tovább fennmaradjon.

Elmeneteled után, ha nem csalatom, Clodius' komoediája volt az első játék. Azt én jó alkalmatosságnak tartottam az ifjuság' zabolátlanságának megtámadására 's megalázására; 's lelkennek minden tehetségeit nagy hevevésséggel 's vesztagegve fordítottam e' végre; nem valamelly egyes ember eránt való gyűlölségből, hanem olyan bizodalommal, hogy a' köztársaság' veszedelmes sebéit meggyógyíthatom. 91) Egy magát pénzen eladó gyalázatos törvényszék minden iparkodásomat meggátolta, 's a' közjót felforgatta. Lássad már most, mi következett azután.

Egy olyan Consult csaptak nyakunkban, a' kit kívülöttünk Philosophusokon kívül, senki sem nézhet

a' nélkül, hogy nagyot ne sóhajtana! Melly veszedelmes seb! A' Senatus a' Magistrátusbéli személyek' választásánál 's az ítélő - székeknél uralkodni szokott, vissza éléseknek akadályoztatására egy végzést hozott. De az nem terjesztetett a' nép' eleibe. Maga ezen Tanács sokféleképpen sértegettett, 's tőle a' romai Lovagok elidegenítették. E' szerint ezen egy esztendő a' köztársaságnak amaz általam felállított két erős oszlopát eldöntötte; mert mind a' Senatus' tekintetét megromtotta, mind a' két rendnek egyességét felbontotta.

Most egy más még jelesebb esztendő kezdődik. Ennek kezdete abban állott, hogy azon pompás áldozat, melly az esztendő' elején a' *Juventa* Istenné' számára tartatni szokott, nem ment véghez, minthogy Menimius Marcus Lucullus feleségének másféle áldozattal kedveskedett. Ezt az új Menelaus rossz néven vévén, eltált feleségétől. De a' régi Páris, az Idai pásztor; csak Menelaust magát gyalázta-meg; az új Páris ellenben Agamemnonnal sem úgy bánt mind tisztességes emberekkel illik. 92)

Tribunusaink között egy bizonyos *Cajus Herennius* is van, a' kit te talán nem is ismérsz; jöllehet nem lehetetlen, hogy esméred, mert veled egy ezéhosztályból való, 's az Attya *Sextus* szokta a' pénzt ezen osztályban kiosztani. 93) Ezen ember Clodiust valamelly *Plebejusok* közül való familiába akarja plántálni, 's azt kívánja, hogy az egész nép voksoljon ezen dologban a' Mars' mezején. 94) Én ezért Clodiust úgy fogadtam a' Senátusban a' mint szoktam; de semmi sem lehet szívóssabb mint ez az ember.

Metellus derék Consul 's engemet szeret; csak az által tesz kárt tekintetének, hogy azt a' Clodiusnak a' *Plebejusok* közé való felvételének módjáról a' nép eleibe terjesztette, jó okon fundálnak mondja lenni. 95)

De *Aulus*' fia', nagy Istenek! melly hitván és gyáva teremtés hadi ember létére! 's melly igen megérdemli hogy *Palicanus* mindennap annyi sértegető szót mondjon ellene, a' mennyit mond.

Flavius Tribunus által, a' földek' elosztása eránt új törvény terjesztetett a' nép' eleibe 96), egy szeles gondolat 's a' *Plotiuséval* csaknem egészen egyenlő. Azonban csak egy sem találhatik, a' ki csak álmodnék is arról hogy igaz *Politicus* legyen, 's a' közjórul gondolkodjék. Az a' ki lehetett volna az én meghitt barátom (mert ugy van a' dolog, akarom hogy tudjad) *Pompéjus*, megleégszik azzal, ha *exifra*n kivarrrott triumfi köntösét halgatása mellett mások' tetszésére viselheti. *Crassus* csak egy szót sem ejt, a' mi a' hatalmasok' kényét megsérthetné. A' többieket esmered, azok olly esztelenek, hogy a' köztársaság' elenyészése után is reménylik halas-tavaiknak megmaradását. Csak egyetlen egy van a' ki a' dolgot szívére veszi; de inkább álhatatos és jó mint elmés és előre látó, okos ember módjára; ez pedig *Cató*, a' ki a' szegény árendásokat, a' kik pedig őt felette szerették, már három hólnaptól fogva zaklatja, 's nem engedi, hogy a' *Senatus* nekik feleletet adjon. E' miatt kéntelenek vagyunk addig, míg az árendásoknak válasz nem adatik, minden egyéb dolgokat félre tenni, 's úgy gondolom, hogy még az idegen követek is, a' kik audientziára váraкоznak, akkorra fognak halasztatni.

Látod, melly haboktól hényattatunk, 's ha abból a' mit irtam éles látásodhoz képest, annak, a' miről nem irtam fontosságát, elgondolod: jöjj vissza már valaha, 's lássd meg állapotunkat. Jóllehet a' hely a' hová hivlak, ollyan, hogy örömet elfutnánk onnan; cselekedd még is, 's becsüld annyira szeretetünket, hogy mind ezen kedvetlenségek között is élj vele 's gyönyör-

ködjél benne. Én kihirdetem, 's a' kihirdetményt minden szeglet házokra felszegeztetem, hogy a' Censorok' távollétében ne irjanak-bé tégedet a' Polgárok' lajstromába. A' törvényes számba vevésnek elvégződése után pedig csak a' kereskedők szokták magokat a' lajstromba iratni. Minekokaért azon légy, hogy mennél előbb meglássunk. — Februárius' 1-ső napján.

XXIV.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Ha szintén annyi ürességem volna is, mint néked van, 's ha olly rövid leveleket akarnék is írni, mint te írni szoktál; akkor is felülhaladnálak abban, hogy sokkal gyakrabban írok mint te. Most pedig annyival is inkább felülhaladlak, minthogy véghetetlen sok és fontos foglalatosságaim között sem küldök egy levelet is, mellyben valamelly tudni való dolog, 's arról való vélekedésny nem foglaltatnék.

Most is tehát tégedet, mint hazáját olly híven szerető polgárt, legelsőben a' mint illik a' köztársaság' dolgairól tudósítlak; azután pedig, minthogy azonkívül senkit sem szeretsz úgy mint engemet, a' magam dolgairól is megfogom írni azt, a' mit reménységem szerint, felőlem tudni szeretsz.

A' köztársaságot most leginkább báborgatja a' Galusokkal való háborúnak félelme. Az *Aedunok*, *) ezen

*) Aedunoknak hivattatták akkor az utóbbi Burgundiai Herczegségnek lakosai; Sequanusoknak pedig azok, a' kik abban a' tartományban laktak, melly utóbb Franche Comté nevet viselt. Az elsőbbek, minthogy régtől fogva igen ragaszkodtak a' Romaiakhoz, ezek által utyafiaknak hivattattak.

atyánkfiai, már hadban vannak ellenünk, a' *Sequanusok* megverettettek; 's a' *Helvetziaiakról* bizonyos, hogy fegyvert fogtak, 's Provinciánkba ottan-ottan bérohannak. 97) A' Senatus azt végezte, hogy a' Consulok a' két Galliáért vessenek egymás között sorsot, hogy katonák fogdostassanak, 's a' katonáskodás alól senki se szabadíttassék fel, 's hogy Galliának köztársaságaiba tellyes hatalommal felruházott követek küldtessenek, a' kik azokat a' Helvetziaiakkal való öszveszövetkezéstül visszartartóztatni igyekezzenek. Követeknek neveztettek: *Quintus Metellus*, *Creticus*, *Lucius Valerius Flaccus*, és (hogy a' lencse se maradjon 'sír nélkül) *Lentulus*, a' *Clodius* fia.

Itt nem halgathatom-el, hogy midőn a' követek eránt sors vettetett, a' Consulárisok *) között az én sorsom legelőször esett, a' Senatus, melly ekkor igen számos volt, egy szívvel lélekkel azt ítélte, hogy engem a' Városban kell marasztani. Ugyan ez történt én utánnam Pompejussal is. Ugy látszik tehát, hogy mi ketten a' köztársaság' zálogainak tartatunk, a' kiknek a' közbátorság végett itthon kell maradnunk. Miért vára kozzam immár idegenek' magasztalására, holott annak itthon is olly nagy divatját látom? 98)

A' városban magában pedig a' dolgok következendőképpen vagynak. A' földeket illető törvény, mellynek valóságos szerzője Pompejus, 's mellyen szerzőjén kívül semmi sincs, a' mi a' néphez való szeretetet mutatna, Flavius Tribunus által már egynehányszor nagy tüzzel sürgettetett. 99) Az én vélekedésem, melly a'

*) Az efféle követségek rendszerint három személyekből állottak, mellyeknek egyike Consularis, másika Praetorius, harmadika csupa Senator volt.

nép' gyűlésében nagy kedvességet talált, abban állott, hogy ezen törvényből minden kihagyattassék, a' mi a' mostani birtokosoknak káros lenne; minden földek, mellyek *Publius Mucius Scaevola* és *Lucius Calpurnius Piso* Consulságok alatt (629-dikben) az országé voltak, bántás nélkül maradjanak, minden földbirtokosok, a' kik birtokaikat *Sullától* kapták, azokban tovább is megerősíttessenek; a' *Folaterránusok* és *Arretianusok*, kiknek jószágait *Sulla* elvette, de nem osztogatta-ki, hasonlóképpen azoknak bírásában maradjanak; csupán azt hagytam-meg ezen törvényből, hogy az Országnak azon pénzén, melly az ujonnan elfoglalt tartományokból öt egymásután következő esztendő alatt bójött, vétetessenek jószágok a' szegény Polgárok' és Pompejus' katonái között való elosztásra. A' Senatus az egész törvényt ellenezte, attól tartván, hogy Pompejus ez által új hatalmat akar magának szerezni. Pompejus pedig erőssen feltette magában, hogy a' törvényt egész mivoltában megerősítse. Én ellenben a' földbirtokosoknak nagy meglegedésökre kinek-kinek a' maga sajátját bátorságban helyheztettem (mert a' vagyonos emberek tesszik a' mint tudod az én hadiseregemet) 's egyszer'smind a' népnek és Pompejusnak is (mert ezerekre is néztem) cleget tettem a' vétel által; a' melly ha okosan intéztetett volna, a' városi nép' alja és sepreje kitisztított; 's Italiának pusztái megnépesíthettek volna. De az egész dolog félben szakasztatott 's alkalmasint meghűlt a' Galliában támadott háború által.

Metellus valóban jó Consul 's engem igen szeret; de a' másik olly olly igen semmi sem, hogy még azt sem tudja mit tett. 100)

Ezek azok, úgy vélem, a' miket a' köztársaság' állapotjáról irhatok, ha csak még azt is ide tartozónak nem gondolom, hogy egy bizonyos Herennius nevű

Tribunus, a' ki veled egy czéhosztályból való 's igen semmire kellő és szegény, már egynehányszor elkezdette azon szándékját, melly szerint Clodius a' Plebejusok közé akarja béoltani 101), de mindenkor nagy elmentállást talált. *)

A' mi tulajdon személyemet illeti, miolta ama nevezetes ötödik Deczemberben **) rendkívül való 's halhatatlan de egyszer'smind olyan dicsősséget is nyertem, melly nékem sok irigyeket és ellenségeket szerzett, soha sém szüntem-meg a' köztársaságra nézve hasonló nagy-lelkűséget mutatni, 's ezen magammal való egyenlőség által akkor nyert tekintetemet és méltóságomat fenntartani. De midőn utóbb *Clodius'* felszabadításából törvénytöréseinknek erőtlenségét 's álhatatlanságát tapasztaltam, 's láttam, melly könnyű *Publikánusainkat* ***) a' Senatustól elidegeníteni, jóllehet [ők hozzám most is ragaszkodnak; 's midőn végre észre vettem, hogy a' gazdagok (azokat a' halasztó-kedvellőket, a' ti barátitokat értem, erántam való irigységöket nyilván kimutatták: úgy tartottam hogy új segedelmet és erősebb gyámolókat kellene keresnie.

E' végre mindeneknek előtte Pompejust, a' ki Consulságom' dolgairól felette sokáig halgatott, annyira megnyertem, hogy a' Senatusban nem egyszer, hanem sokszor és sok szókkal nékem tulajdonította a' köztársaságnak, sőt az egész föld kerekiségének nyugodalmát. Ezt nem annyira magamra nézve becsültem nagyra (mert

*) Azon szókat, mellyek az elébbeni kiadásokban itten követték: *Haec sunt ut opinor in republica*, Ernesti méltán kitörülte.

**) Mellyen ő mint Consul Catilina' felekezetének fejeit megölette.

***) A' romai Lovagokat.

az én cselekedeteim sem nem olly esmérletlenek, hogy tanúbizonyságokra, sem nem olly kétségesek, hogy magasztalásokra volna szükség (mint inkább a' köztársaságra nézve, minthogy voltak olly rossz gondolkozásaik, a' kik azt reménylették, hogy az ezen dolgok eránt különböző gondolkozásaink meghasonlást fognak közöttünk okozni. Ezzel én magamat olly szorossan öszvekapcsoltam, hogy ezen öszvekapcsoltatásunk által mindenikünk, mind a' maga dolgaiban, mind a' köztársasággal való állapotjában erősebben áll mint elébb. Még azon gyűlölséget is, melly a' zabolátlan és elpuhult ifjak között ellenem támasztatott, annyira megenyhítettem, magam viseletében való nyájasságom által, hogy azok most senkit sem tisztelnek jobban mint engem. Egy szóval semmit sem teszek, a' mi másokat ellenem ingerelne 's még is sem felette nem hízelkedem a' népnek, sem elébbeni törvényeimet meg nem tagadom; hanem egész magam viselete úgy van mérsékelve, hogy a' köztársaságra nézve ugyan állhatatosan az vagyok, a' ki voltam; de minthogy a' jógondolkozásaik' erőtlenségét, az irigyek' igazságtalanságát, 's a' rosszak' gyűlölségét látom, a' magam dolgaira nézve nagyobb vigyázással vagyok; úgy mindazáltal, hogy az ujonnan kötött barátságok' gyakorlása közben ama ravasz Sicziliai költő *Epicharmus* gyakran füleimbe sugja ezen éneket:

„Ébren légy 's ne bídj felettcébb könnyen!

Semmi sem erősíti meg a' lelket úgy mint ez.“

's e' szerint életem' módjáról írtam annyit, a' mennyi reád nézve szükséges.

Tudva való dolgokról gyakorta írsz hozzám, azon én most nem segíhetek. 103) A' Senátusnak az eránt hozott végzését a' *Pedariusck*' 104) törekedése okozta; a' nélkül hogy egy is közzülünk annak akarója lett vol-

na. Mert hogy neveniet azok között látod, a' kik a' Protocolum írasakor jelen voltak, 105) az, a' mint a' végzésből észreveheted, egymás ugyan akkor fenn forgott dologra nézve történt; a' szabad népeket illető végzés 106) *Publius Servilius* által, (a' ki útólja felé vok-solt) adattatott hozzá minden ok nélkül. De most nem lehet megváltoztatni; 's ugyan azért azok, a' kik az által esdekeltetnek, megszűntek magok között gyűléseket tartani, mellyek eleintén igen népések voltak. Ha te nyájaskodásaiddal valami kis summácskát a' Sicionbéliektől ki tudtál csikarni, cselekedd-meg, tudósíts eránta.

Consulságomnak egy Görög nyelven írt históriáját nem régiben hozzád küldöttem. Ha valamit találsz benne, a' mi egy olly Atticainak, a' millyen te vagy, nem eléggé tudósnak 's nem szép görögsséggel írtnak látszik lenni; nem fogom azt mondani, a' mit *Lucullus* néked, ha jól emlékezem, *Panormumban* a' maga által írt históriáról mondott: hogy kész akartva hintett bele imitt amott *barbarismusokat* és *soloecismusokat*, hogy annál könnyebben romai ember munkájának ismértessék. Ha az én munkámban valami efféle találtatik, az tudtom nélkül, és akaratom ellen csuszott bele. A' Deák munkát is megküldöm, mihelyt kész lesz. Egy harmadik munkát versekben várhatsz, hogy dicséretemnek semmiféle nemét se mulassam-el. Ne ruházd e' részben reám ama görög példabeszédet: *ki dicsérje saját attyát?* Ha van valami nagyobb és jelesebb az emberek között, dicsértessék az, 's én szenvedjek pirongságot, hogy nem magasztalok inkább más dolgokat, mint a' magam tetteit 107); jóllehet, mindent jól megfontolván, az a' mit írok nem magasztaló beszéd, hanem csak história.

Quintus testvérem igen menti magát egy levelében, 's azt erősíti, hogy senkinek sem szóllott semmit is kissebbségedre. — De ezen kényes tárgyról együtt

létünkben 's nagy gondal és vigyázással kell beszélgetnünk; csak azon légy, hogy már valaha egymást megláthassuk.

Ez a' Cossinius, a' kinek ezen levelet által adom, igen jó és nyomos gondolkozásu embernek látszik lenni, tégedet igen szeret, 's egészen olyan, a' millyennek leveled őt lenni mondotta. Martius' 15-dikén.

XXV.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Midón Május' tizenkettődikén Pompejánumbul Romába visszajöttem, Cincius barátunk kezemhez adta azon leveledet, mellyet te Februarius' tizenharmadikán bixtál-reá. Erre fogok jelenvaló levelemmel felelni.

Mindenek' előtte örülök azon, hogy olly világosan látod, millyen ítélettel vagyok felőled; azon pedig még sokkal inkább örülök, hogy azon dolgokban, mellyekben, a' magamítélete szerint is én, és hozzám tartozóim, nagy keménységet és mostohaságot mutattunk, magadat olly igen tudtad mérsékelni, 's ezen mérséklést úgy nézem: mint hozzám való szeretetednek, nagy elmédnek és bölcsességednek egyaránt jeles bizonyságát.

Minekutánna már ezen dolog iránt magadat olly szelídséggel, olly nagy gondal, olly szeretettel és barátsággal nyilatkoztattad-ki, hogy nem csak többet nem kívánhatok, hanem sem tőled sem akárkitől mástól olly nagy engedelmeességet és szelídséget nem is tudtam reményleni; ugy tartom leg jobb lessz ha az egész állapotról levélben többé semmit sem említek. Midón személyessen együtt leszünk; akkor, ha a' környülállások kívánják, előszóval bővebben beszélgethetünk.

A' mit a' köztársaság' dolgaira nézve írsz, az mind hozzám való szeretetedet, mind okosságod nagy mértékben megbizonyítja, 's azt is megmutatja, hogy ezen tárgyról való gondolkozásod, az én lépéseimmal nem ellenkezik. Nem is tesz ezek szükségessé, hogy vagy méltóságomból valamit feláldozzak, vagy magamat a' magam erejére való támaszkodás nélkül valakinek általma alá adjam; 's valóban abban a' kiról írsz, semmi nagyság, 'semmi nemes indulat, semmi olyan, a' mi az alacsonyon és közönségesen felülemelkednék, nincsen. Mindazáltal azon lépések, mellyeket tettem, jelenvaló környúlállásaim között magamra nézve talám nem voltak haszontalanok; a' köztársaságra nézve pedig bizonyára még sokkal hasznosabb volt, hogy a' rosszul gondolkozó polgároknak ellenem intézett dühösségöket megzaboláztam, midőn ezen nagy gazdagságú, tekintetű 's a' nép előtt olly kedves embernek rólam való jó vélekedését, melly ide 's tova ingadozott vala, megerősítettem, 's őt magát cselekedeteim' magasztalójává tévén, a' rosz indulatnak' reménységét semmivé tettem. Ha ezt valami alacsonyító módon kellett volna véghez vinnem, nincsen semmi a' világon olly drága, a' miért ezen áldozatot tettem volna; de mindent úgy vittem véghez, hogy véle való egyesülésem által nem csak mások' szemei előtt semmit sem vesztettem, hanem inkább ő látszott nagyobb fontosságot nyerni.

Minden egyéb dolgokban úgy járok-el, 's úgy fogok mindenkor eljárni, hogy azt, a' mit a' köztársaságra nézve tettem, senki, csupán a' vak történetnek ne tulajdoníthassa. Azokat a' hozzám jóindulattal viseltető derék embereket, *) a' kikre leveledben czélozol, és azt, a' mit Spartánnak nevezel 108), nem csak so-

*) Hihető, hogy a' romai Lovagokat érti.

el nem hagyom, hanem, ha valaha ettől elhagyattatnám is, még is mindenkor, álhatatosan megmaradok elébbeni gondolkozásom mellett. Azt mindazáltal, kérek, ne felejtse el, hogy Catulus' halála után ezen az Optimatesek' utján, csak egyedül magam járok minden kísérők és őrzők nélkül; mert úgy van, a' mint ha jól emlékezem, *Rhinton* mondja: *) Némellyek semmit sem érnek, mások semmivel sem gondolnak.

Melly nagy irigységgel viseltessenek különösen *halastószaink erántam*, azt más alkalmatossággal megírom, vagy öszvejevövetelünk' idejére hagyom. Azonban a' Senátustól semmi sem fog engem elszakasztani; rész-szerint mivel a' kötelesség úgy kívánja; rész-szerint mivel saját hasznom ezt hozza magával; rész-szerint pedig, mivel éppen nem bánom, hogy előtte olly nagy becsületem van.

A' Sicyonbéliekre nézve, a' mint már megírtam **) keveset lehet a' Senatustól reményleni; mert most senki sincs, a' ki ennek végzése ellen panaszolkoznék. Ha tehát a' végzés' megváltoztatását várod, az soká lesz. Ha lehet más utat próbálj. Mikor a' dolog a' Senatusban elő-fordult, senki sem gondolta-meg, kiket illethetne az, 's a' *Pedáriusok* siettették, valamint lehetett, a' meghatározást. Ezen végzésnek eltörlésére még most nincs idő; rész-szerint minthogy senki sem panaszolkozik ellene; rész-szerint pedig, minthogy sokan, némellyek kártékonyságbul; mások azért, mert igazságosnak tartják, örülnek neki.

Metellus barátod igen jeles Consul. Egyet nem szeretek benne, azt tudniillik, hogy Galliából a' háború

*) Egy régi Tarentomi költő, a' ki vigjátékokat írt 's akkor élt, midőn ezen város még független köztársaság volt.

**) Lásd az ez előtt való levelet.

lecsendesedésének hírének nem örömet hallja. Ugy gondolom a' triumfálás' dicsőségét kívánja. Ez egyben szeretném, ha magát jobban mérsékelné; egyebekben mindenütt igen dicséretes. De az Aulus' fija, úgy viseli magát, hogy Consulsága nem Consulság, hanem egy rút kelevény *Magnusunk* *) ábrázatján.

Írásaim közül elküldöttem számodra Consulságomnak görög-nyelven írt históriáját. Ezen könyvet Lucius Cossinius fogja által adni. Reménylem gyönyörködöl deák írásaimban; ezen görögöt pedig görög létedre irigyleni fogod. Ha mások valamit írnak, meg fogom küldeni; de hidd el, a' kik ezen munkámat olvassák, nem tudom hogyan, elkezdett munkájokat is félbehagyják.

Nem régen, — hogy még egyszer a' magam dolgaira visszatérjek, — *Lucius Papinns Paetus*, a' ki jógondolkozásu ember, 's engem igen szeret, megajándékozott azon könyvekkel, mellyeket néki *Servius Claudius* hagyott. Minthogy *Cincius* barátod azt mondotta, hogy a' Cinciusi törvény 109) megengedi ezen ajándéknak elvételét, azt feleltem, hogy örömet elfogadom azt, ha hozzám küldi. — Ha tehát engem szeretsz, 's tudod, melly forrón szeretlek, eszközöld barátid, clienseid, esmerőseid, szabadosaid, és szolgálid által, hogy a' könyvekből csak egy levél se vesszék-el; mert mind a' Görögökre, mellyekre hihetőképpen, mind a' Deákokra, mellyek bizonyosan találatnak ezen hagyományban, nagy szükségem vagyom; minthogy minden időmet, a' mi a' Forumi foglalatosságtól fennmarad, naponkint örömeztőbb fordítom a' tudományokban való mulatozásra. Nagy, mondom, felette nagy szívességet cselekszel velem, ha e' részben olly szorgalmatos lész,

*) Pompejusén, a' ki őt Consulságra segítette.

mint egyébkor az olyan dolgokban, mellyeket előttem kedveseknek lenni gondolsz, lenni szoktál. Paetus' dolgait is ajánlom; mellyekre nézve, már eddig mutatott szívösségedet is igen köszöni. Hogy végre már egyszer bennünket meglátogass; arra nem csak kérlek, hanem tanácsolva is serkentlek.

XXVI.

ATTICUSHOZ.

Ugyan azon Eosztendőben.

Midőn Junius' első napján *Metellus Consul Gladiatorjai* elől Antiumba mentem (110), előmbe jött egyik szolgád, 's kezembe adta leveledet, 's Consulságomnak általad görög nyelven írtt historiáját. Igen örülök, hogy ugyan azon nyelven 's ugyan azon tárgyról írtt könyvemet már az előtt *Cossiniusnak* általadtam számodra; mert ha a' tiédet előre olvastam volna, azt mondanád, hogy meglóptalak. Jóllehet midőn munkádat nagy kívánsággal 's nem kisebb figyelemmel olvastam, úgy tetszett, mintha az kevésbé volna meggyalúlván és felékesítve; mindazáltal nem soká azután annál ékesebbnek látszott, mennél kevesebbet vágyott ékességre, 's a' mint az asszonyokról mondani szokás, éppen azért jól illatozott, minthogy semmitől illatot nem kölcsönözött. Az én könyvemre ellenben *Isocratesnek* egész drága ketetes szekrényét, 's tanítványainak minden fűszerszámos iskatulyáit; sőt még *Aristotelesnek* sok festékjeit is reá ruháztam. Ezt te, a' mint egy másik leveledben írod, már *Corcyrában* is futva által-nézted, 's azólta vefted, reményilem *Cossiniustól* is. Én ezt nem bátorítottam volna néked megküldeni, ha még egyszer nagy gondal és a' legfinnyásabb izléssel el nem olvastam, 's

egész meglepésemig meg nem jobbítottam volna; jól lehet már az előtt *Posidonius* (a' kívül a' végre közlöttem, hogy azon dolgokról valami szebb munkát írjon) azt felelte *Rhodusból*: hogy őt említette írásomnak olvasása, nem csak az ezen tárgynak kidolgozására nem serkentette, hanem inkább attól elijesztette. Mit mondasz hozzá? Egész Görög-országot úgy megháborítottam, hogy mind azok, a' kik előbb sürgettek, hogy adnék nekik matériát a' kidolgozásra, már most megszűntek rajtam alkalmatlankodni. Ha ezen könyv néked tetszeni fog, legyen gondod arra, hogy azt mind *Athenában* mind Görög-országnak egyéb városaiban meglehessen kapni; mert nekem úgy tetszik, hogy az, a' mi dolgainkra *) nem kevés fényt fog terjeszteni.

Mint-hogy tégedet azon munkáim, mellyeket az ékeszöllást gyakorló ifjak' kedvéért írok, gyönyörködtetnek; nem csak azon rövid beszédeket, mellyeket kívánsz megfogom küldeni, hanem még többeket is. Mert mint-hogy ama hazád fia *Demosthenes* azon beszédjeivel, mellyek *Philippicusoknak* neveztetnek, 's akkor nyert leginkább hírt nevet 's ország dolgaihoz értő embertől megkívántató tekintetet, midőn az ékeszöllásnak perlekedésbeli 's durva nemét elhagyta; illendőnek tartom én is azon igyekezni, hogy legyenek nekem is olyan beszédeim, mellyek *Consularisoknak* neveztessenek. Ezek közül a' két első azok, mellyeket az *Agrarius* törvényről, egyiket *Januarius*' első napján, másikat a' nép előtt mondtam: a' harmadik *Otho* *Tribunus* 111), a' negyedik *Rabirius*, mellyet az ötödik a' *Sulla* által számkivettetteknek gyermekei ellen 112), a' hatodik a' sors által nekem esett *Provincziáról* a' nép' gyűlésében való lemondáskor, a' hetedik *Catilinának* a' városból

*) Szemérmesen e' helyett; reám és dicső cselekedeteimre.

kiűzttetésekor, a' nyolczadik kiűzttetése után való nap a' nép előtt, a' kilenczedik az *Allobrogesek'* követ-tjeinek vallástételök' alkalmatosságával hasonlóképpen a' nép előtt; 's a' tizedik Deczember' ötödikén a' Senatus-ban tartatott. Ezekhez járulnak még két rövid beszédek, mellyek az *Agrarius* törvény ellen tartottnak mintegy toldalékjai. Ezen egész gyűjtemény nem sokára kezében fog lenni, 's minthogy írásaimban nem kevesebbé gyönyörködöl, mint cselekedeteimben; ezen könyvekben mind a' kettőt együtt fogod találni, mind azt, a' mit cselekedtem, mind azt, a' mit mondtam. Vagyha nem gyönyörködöl, nem kellett volna beszédjeimet kívánnod; magam szerint nem kötöttem volna őket reád.

Azon kérdésre, miért szorgolom olly' igen idejő-vésedet, 's azon jelentésedre, hogy jóllehet foglalatos-ságokba vagy keveredve, még is, ha épen szükséges, nem csak megjössz, hanem megjössz mihelyt kívánom, azt felelem: hogy megjövedel nem elmulthatlanul szükséges. Azonban ugy látszik még is, hogy utazásod' idejét 's módját jobban rendelhetted volna el. Felette soká vagy távol, kivált azt meggondolván, hogy közel való helyeken tartózkodol. Mind ketten szenvedünk e' miatt; én nem gyönyörködhetem társaságod-ban 's te is érzed veled nem léteimet.

Most ugyan nyugtom van; de ha a' gyönyörű ember-kének dühössége, kéanye szerint találna nevelkedni, igen kellene kívánnom visszajövedeledet. Még most *Metellus* őt akadályoztatja, 's tovább is zabolában fogja tartani. Mindent egy szóval meg mondván, *Metellus'* hazáját igazán szerető Consul, és a' mint róla mindenkor mondtam, ő már születésétől fogva jóra termett.

Clodius már most nem titkolja, hogy a' nép' Tri-bunusává akar lenni. De midőn ezen dologrul a' Senatusban szó volt, igen megforgattam őt, 's azon állha-

tatlanságát keményen szemére vetettem, hogy ő, a' ki Szicziában Aedilisségre vágyott, most Tribunusságot keres. Azonban nem kell, ugy szóllék, ezen is, felettébb aggodnunk; mert ha *Plebejus* lessz is, semmivel sem lessz néki szabadabb a' köztársaságot megrontani, mint az én Consulságom alatta, a' hozzá hasonló *Patriciusoknak* volt. 113)

Sicziából vissza jövele után a' népnek, egyik gyűlésében azzal kérkedett, hogy utját a' szoros tengeren keresztül *Romáig*, hét nap alatt elvégezte; sőt Romában éjszaka érkezett-meg, és senki sem ment eleibe. Én azt mondtam, hogy semmi újság sem történt ez által rajta. *Sicziából* hét nap alatt Romába jönni csekélység annak, a' ki *Romából Interamnába* három óra alatt elmegy; és hogy éjszakának idején már másszor is lopódzott ő bé, a' nélkül, hogy eleibe mentek volna, jóllehet akkor leginkább illett volna eleibe menni. 114) Mit akarsz többet? Mindenképp' igyekezem ezen szilaj embert megszelidíteni, 's szemérmetség tenni, rész-szerint húzamos fontos beszédek, rész-szerint efféle gunyoló mondások által. Sőt már a' közönséges társalkodásban is minden alkalmatossággal vagdalom őt enyelgő hangon. 115)

Midőn nem régiben egy *Candidatus* kísértünk haza, azt kérdezte tőlem, ha szoktam é a' *Gladiatorok* játékaival az ott megjelenő Szicziiaiaknak *) helyet szerezni? Én azt mondtam, hogy nem. De én, felele ő, fogok szerezni; jóllehet még nem régen vagyok Patronusok. Csak az a' baj, hogy testvér néném, a' ki mint Consul' felesége, az *Amphitheatrumban* olly nagy hellyel bír, *nem akar többet adni egy lábnaál*. Ne panaszkodjál, felelek néki, testvér nénédnek másik lába ellen,

*) A' kiknek Cicero Patronusok volt.

mert ha akarod *mind a' kettőt is könnyen felveheted*, — Ez nem *Consularishoz* illő mondás, azt fogod mondani. Megvallom azt; de felette gyűlölöm ezen *Consularis* aszszonyt, a' ki otthon csupa fergeteg 's férjével nyilvánosságos háborúban él; sőt nem csak férjével, hanem még (előbbeni szeretőjével) *Fabiussal* is, 's egyedül azért, mivel nem szenvedheti hogy engem kedvelnek.

Az *Agrárius* törvény, *) mellynek miben létéről tudakozódom, úgy látszik, egészen feledékenységbement A'-mi *Pompejussal* barátkozásomért való gyenge feddődésidet illeti; sajnálnám, ha azt gondolnád, hogy oltalmazót kerestem benne, midőn magamat vele öszve kapcsoltam: de a' körülállások olyanok voltak, hogy a' legkissebb közöttünk való egyenetlenség is nagy visszavonásokat okozott volna a' köztársaságban. Ezen szerencsétlenségnek olly nagy vigyázással vettem elejét, hogy gondolkodásomnak előtted esmeretes módját éppen nem vetkeztem-le, sőt inkább ő lett jobb gondolkodásúvá; 's a' népek felettébb való kedveskedésből származó állhatatlanságnak egy részét lefette. Tudd-meg, hogy ő, a' kit olly sokan ingereltek ellenem, sokkal nagyobb dicsérettel szóll az én tetteimről, mint az övéiről. Azt mondja, hogy ő csak hasznos tagja, én pedig megtartója voltam a' köztársaságnak. Mennyit használhat nekem az, hogy ő így beszél, nem tudom; de azt tudom, hogy a' köztársaságnak igen használ. 'S hát ha még *Caesárt* is, a' kinek most nem igen kedveznek a' szelek, jobb gondolkodásúvá teszem; vallyon ártani fogok a' köztársaságnak?

Ha egyetlen egy irígyem sem volna, ha engem a' mint illenék kiki kedvelne is; még akkor is nagyobb helybenhagyást érdemelne az orvoslásnak azon módja,

*) Mellyről a' két az előtt való levelekben szó volt.

melly a' köztársaságnak sebes részét meggyógyítja, mint melly azt kiakarná metszeni. Most pedig, midőn az a' *Lovas-sereg*, *) mellyet én egykor, a' te zászlód 's vezérlésed alatt a' *Capitolinus* halomra helyheztettem, a' Senatust elhagyta; most midőn legfőbb rendű főembereink, ha olyanok vagynak halas-tavaikban, mellyek egy jeladásra hozzájok usznak, 's kezekből esznek, az eget vélik újjaikkal illetni, 's egyébbel semmit nem gondolnak; mit gondolsz, nem használok é eleget ha azt cselekszem, hogy azok ne akarjanak ártani a' kik árthatnak? *Cató*nak bizonyossan nem szereted jobban, mint én. Mindazáltal megtörténik néha, hogy ő, legjobb szándékával is árt a' közjónak. Mert úgy voksol, mintha *Plátó* köztársaságában, nem *Romulus*' szemei között élne. Mi lehet igazságosabb, mint azokat törvénybe idézni, a' kik a' törvénytételért pénzt vettek-el? Ezt erősítette *Cató*, 's a' Senatus részére hajlott: a' Lovagok tüstént hadat izentek a' tanácsbáznak; nekem nem, mert én nem állottam részére. — Mi lehet szentelenobb, mint az ásiái váma-rendátorok, a' kik *contractusaikról* lemondottak? 'S még is hogy a' Lovagok' rendje egyetértésben maradjon, készeknek kellett volna lennünk; valamint azt a' hajóbul kivetnünk. *Cató* ellent állott és győzött. Mik lettek a' következesek? Midőn a' minap a' Consul fogságba vitetett, 's egyszer másszor az olta is zendülés volt; egy sem mozdult-meg segítségére azok közül, a' kiknek öszvetódulása által én és az utánam következett Consulok a' köztársaságot védelmezni szoktuk. **) Hogy hogy? azt fogod mondani, hát fizessük őket, hogy köteleességeiket tegyék? — De hát mit cse-

*) *Equitatus ille*, tréfás czélozás, e' helyett a' romai lovagok.

**) *Metellus Consul Flavius Tribunus* parancsolatjára megfogattatott.

lekedjünk, ha más mód nincs? Vallyon inkább a' szabadosoknak vagy éppen a' szolgálknak szolgáljunk e? — De elég már erről.

Favonius az én czéhosztályom! előtt nagyobb kedvességet talált, mint a' magáé előtt; *Luccejus*tól ellenben kevés voksot kapott. *Nasikát* keményen bévádolta, de vádolásában olly parasztoosan szóllott, mintha *Rhodushan* nem *Mélónál*, hanem valamelly *malomban* töltötte volna idejét. Én reám egy kevésé neheztelt, hogy a' bévádoltatottnak védelmezését magamra vállaltam. Most újra tisztséget keres, a' köztársaságot akarván boldogítani. 117)

Luccejus *) mint légyen, azt megirom, mihelyt Caesárral együtt leszek, a' ki két nap alatt itt lessz. **)

Hogy a' *Sicyonbeliek* megkárosítanak, azt *Cátónak* és a' véle vetélkedő *Serviliusnak* tulajdonítsad. Mit mondjak hozzá? ezen csapás nem kevés jó polgárokat értt. De minthogy (a' szoros igazság mellett harczolóknak) úgy tetszett, meg kell nyugodnunk rajta. Utóbb azt nyerjük vele, hogy mikor egyenetlenség támad, egyedül hagyatunk. ***) *Amaltheám* várt tégedet, és szükölködik nálad nélkül. *Tusculanumom* és *Pompejanumom* engem igen gyönyörködtetnek; csak az az egy szerencsétlenségem van bennök, hogy ezek engem a' ki olly sok gazdagoknak birtokait megtartottam, — egész nyakig adósságba süllyesztettek. 118)

Galliában, úgy reményljük, csendesség fog uralkodni.

Aratusnak az időjárás' jeleiről görögül irtt's általam deákra fordított munkáját apró beszédjeimmal együtt, rövid idő alatt várhatod.

*) Hihető, *Luccejusnak* Consulságra vágyását érti.

**) Lusitániából, a' *Propraetor* volt.

***) Tudniillik a' Senatussal tartó felekezett.

Azonban is add tudtomra, mikor szándékozol visszajönni. *Pomponia* *) azt izente, hogy Julius hónapban Romában lesz. Ez azon leveleddel, mellyben elindulásodról írtál, ellenkezik.

Paetus, a' mint már egyszer írtam, testvérének reá maradott minden könyveit nékem ajándékozta. Ezen ajándékban való részesülésem a' te szorgalmatosságodtól függ. Ha engem szeretsz, légy rajta, hogy ezen könyvek épségben maradjanak, 's hozzám küldtettsenek. Ennél kedvesebb dolgot nékem nem tehetsz. Mire nézve még egyszer kérlek, légyen gondod arra, hogy mind a' görög, mind kivált deák könyvek sérelem nélkül juthassanak kezembe. Ugy fogom ezen kis ajándékot nézni, mintha tőled származnék. Octaviusnak 119) írtam. Élő szóval azért nem ajánlottalak néki, mert nem tudtam, hogy dolgaid az ő Provinciájával egyben függnék; sőt nem is gyanítottam, hogy efféle dolgaid volnának. 120) De most olly nyomosán 's hathatósan írtam néki, a' mint írni tartoztam.

XXVII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Légyen gondod kérlek, édes barátom *Cicero* kis ösénkre; ugy tetszik, mintha magam is beteg volnék vele. 121)

Én itt **) *Dicaearchus Pellenaenus* aival 122) mulatom magamat; sőt egész egy rakást csináltam körülöttem

*) Atticus' testvére 's Quintus Ciceronak felesége.

**) Tusculanumjában, a' hol ekkor mulatott.

könyveiből. Melly nagy ember 's melly sokkal többet lehet tőle tanulni, mint *Prociliustól?* *)

A' *Korinthusbéliekről 's Athénabéliekről* irt munkái, ha nem csalatom, Romában meg vagynak könyveim között. Olvasd őket mostani ürességedben, hidd-el csudálkozást érdemel az az ember. *Heródes*, ha józan esze volna, inkább ezt olvasná, mint sem maga csak egy betűt is írna. Ez a' *Heródes* engem egy levéllel látogatott-meg; néked, a' mint látom, egészen nyakadra ment. Készebb lennék a' köztársaság ellen öszveesküdni, mint az öszveesküvésnek az alatt a' feltétel alatt ellent állni, hogy firkálását olvasni tartozzék. 123)

A' mit *Lolliusról* mondasz, azzal csak tréfálsz, *Vinius* eránt egyértelemmel vagyok veled. 124)

De, barátom! nem látod e, hogy *Januarius*' első napja ezennel itt lesz, 's *Antonius* még most sem jött meg, jól lehet birái már öszve hajtatnak? 125) Legalább *Nigidius* *Tribunus*, a' mint nékem írják, a' nép' gyűlésében azzal fenyegetődött, hogy azt a' biró, a' ki annak idejében meg nem jelenik, befogja kergettetni. Csakugyan, ha *Antonius*' jöveteléről valami bizonyossábat hallottál ird-meg nékem; 's minthogy ide nem jösz, vacsorálg nálam *December*' utolsó napján Romában; **) de, hogy bizonyosan számot tarthassak reád. Légy jó egésségben.

*) Egy 'esméretlen Író, a' ki úgy látszik, hasonlóképen nemzeteket 's országokat esmértető, vagy természet' historiahoz tartozó könyveket irt. Neve még egyszer előfordúl. *Plin.* VIII. 2.

**) A' hová *Cicerónak* vissza kellett a' falusi mulatozásból menni, hogy a' 694 esztendőnek első napján az új *Consuloknak* hivatalban lépésekor jelen lehessen.

XXVIII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693. Deczemberben.

Mindeneknek előtte köszönettel tartozom szép újságodért, ugy-e? *Valerius* tehát *Hortensius'* védelmezésére felszabadítottatott? Nem is várhattatok egyebet, hanem hogy a' birák *Aulus'* fija kedvéért ezt fogják cselekedni. De gyanítom, hogy az igen hatalmas is, a' mint írod csupán pajkosságból, játszott a' dologban. Mert, igazat mondván, az ő katonái' sarui 's kréta fejérségű pántlikái nekem soha sem tetszettek. Miben legyen tulajdonkép' a' dolog, meg fogjuk tapasztalni, mikor meglátogatsz. 26)

Midőn ablakaim' szűk voltát szememre veted, tudd-meg hogy a' *Cyropaediát* illeted szemrehányással. Mikor építő-mesteremnek, *Cyrusnak* ugyan ezen ellenvetést tettem, azt mondotta: hogy a' kertekbe 's erdőkbe való kilátások széles ablakokból nem olly kellemeteseek, mint keskenyekből: mert *tegyük* (monda), *hogy a' szem A, a' látás tárgya B C, a' sugárok D E voluának 's a' t.* — A' többit ha le nem írom is, elgondolod. Igaz, ha látásunk bizonyos képek által okoztatnék, mellyek a' tárgyaktól kifolynának, (a' mint ti Epicureusok hiszitek) ugy az efféle képek megszorulnának a' keskeny ablakokban; de a' *sugarak* oly könnyen folynak, és oly könnyen általömlenek, hogy kész öröm nézni. Ha még több ellen is van kifogásod, nem fogok hallgatni a' magam mentésével; ki vévén ha valamit ollyat illetve, a' mit *költség nélkül* változtatni lehetne. 127)

Már most *Januariusra* és a' köztársaságnak mostani állapotjára térek; mellyről a' *Socraticusok'* módjára mind

a' megtámadó mind a' védelmező okokat előhozzuk; de utóbb saját vélekedésünket is, valamint azok, megmondjuk.

A' dolog nem kicsiny fontosságú lesz, 's nem kevés meggondolást kíván; mert az *Agrarius* törvényről lesz szó. Itt vagy ellent kell állani, a' mi nehéz; de dicséretes harczot ohozna: vagy egészen hallgatni, a' mi annyit tenne, mint *Soloniumba* vagy *Antiumba* menni; 128) vagy pedig érette 's mellette kikelni, a' mit a' mint hallom, *Caesar* nagy bizodalommal vár tőlem. Mert *Cornelius Balbus*, *Caesar*nak egyik megbízott embere hozzám jött egyedül oly szándékkal, hogy értésemre adja, hogy *Caesar* semmit nem akar megegyezésem és *Pompejus*' megegyezése nélkül tenni, és hogy *Pompejussal Crassust* is szándékozik öszve egyeztetni. Ha magamat vele egyesítem, melly sokat nyerhetek! *Pompejussal* már szoros egygyességben vagyok; ha *Caesárral* is abban akarok lenni, egyszeriben megbékélnek ellenségeim, a' sokaság csendességben marad 's nyugodalmas életet várhatok öregségemre. De mit használ mind ez? A' tudva való költeményem^{*)} harmadik könyvének eme serkentése igen hathatósan zeng füleimbe:

Rajta! tovább is eredj ifjúságod' jeles útján,
 Mellyen, mint *Consult* olly hír ölel, anyai dicsőség;
 Menj azon, és ne felejts még szebb fényt nyerni nevednek.

Mint hogy ezt egy olyan könyvben, melly tele van *Optimatesek*hez illő gondolkozásnak bizonságaival, maga *Calliope* parancsolja; reményilem álhatatosan azt fogom (*Homerus*' *Hectorával*) tartani:

Szent az az egy jel csak, melly int harczolni Hazánkért.^{**)}

*) A' maga *Consulságáról*, mellyben ezen serkentés a' *Calliope*' *Mú'sa* szájába van adva.

***) L. *Az Iliásnak* XII, 243.

De az efféle dolgokrul bővebben beszéljünk a' Compitáliák' 130) alkalmatosságával sétálgatásunk közben. El ne felejts eljőni. A' feredőt számodra is elkészítetem. *Terentia*, *Pomponiát* invitálta; anyádat is fogjuk hívni. Hozd-el veled *Theophrastusnak a' dicsőség' szeretésről* írtt munkáját *Quintus* testvérem' könyvei közül. 131)

MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK

Cicero' folytatott leveleinek könyveihez.

XV.

46.) Ugyan az, a' ki 690-dik esztendőben Ciceronak a' Consulságban társa, 's ekkor azon egyezés szerint, mellyre magok között léptek (lásd Cicero' élete rajzolatját a' 72-dik szám alatt) *Macedoniában* Proconsul volt. Melly kevéssé elégedett légyen-meg Cicero ezen minden érdem nélküli való 's még is ő általa igen pártolatott embernek maga viseletével, annak a' jelenvaló levél szólló bizonyosága: de meg nem elégedésének igaz oka olyan titkok volt, mellyet csak ketten tudtak, 's csak ketten is tudhattak, ha becsületüket kissebíteni nem akartak. Azomban még is Romában az a' hír volt, hogy Cicero *Macedonia* Provinciát nem egészen minden haszon-keresés nélkül engedte által *Antoniusnak* (a' mint maga a' világgal elakarta hitetni (hanem Antoniuszal egy titkos kötésben azon gazdag Provincia jövedelmeinek egy részét magának ígértette. Azon panaszoknak tehát, mellyek Ciceronak ezen és némelly más leveleiben foglaltatnak, igaz okát alkalmasint abban kell keresni, hogy Antoniusnak nem volt kedve az említett titkos kötetést tellyesíteni. Valóban ha csak valamely titkos okot fel nem teszünk nem lehet megmagyarázni, miért fogta Cicero egy oly megvetést érdemlő embernek, a'

millyen Cajus Antonius volt, minden alkalmatossággal oly buzgón pártját, 's minden cselekedeteiből, mellyeket a' köztársaságban nyilván tett, világosan kitetszik, hogy az ezen levélben foglaltatott fenyegetéssel, csak annak tellyesítésére akarja készseríteni, a' mire magát eránta lekötözte.

47.) *Nam comperisse me, non audeo dicere.* Ezen szók a' következendő környálállásra czéloznak. Cicero valahányszor Consulságában *Catilina*' szándékáról 's vétkes lépéseiről, mellyeknek nyomába ért, a' Senatus előtt tisztí tudósítást tett, ezen kifejezéssel szokott volt élni (*comperi*) jó kézből tudom a' nélkül, hogy a' forrásokat megnevezte volna, mellyekből tapasztalásait merítette. Hivatal szerint a' Senatus előtt, kivált olly fontos dolgokról ilyen tudósítást tenni, nem csak szokatlan volt, és a' bévett móddal ellenkezett, hanem káros következésű is lehetett volna. Ugyan azért sok Senatorok egy felakadtak rajta, hogy Cicerónak ezen szava *comperi* csufoló példa heszéddé vált, 's azok által a' kik Cicerónak nem voltak jó barátjai, sokszor gyakoroltatott. Mindazáltal bizonyos az, hogy Cicero azon rendkívül való esetben kéntelen volt a' regulátul 's a' rendes szokástul eltávozni. Mert minthogy a' legbizonyosabb híreket ollyanoktól hallotta, a' kik magok is az öszveesküvésbe voltak keveredve 's neki mindent, a' mi *Catilina*' titkos gyűléseiben történt, időről időre ki beszéltek: elmulthatatlannul szükséges volt, a' kútfőket, mellyekből ama dolgról való esmérteit merítette, titokban tartani, 's tudósításaiban a' többszer említett szóval élni. Ugy látszik Antonius is (a' ki előbb *Catilina*'nak jó barátja 's evő író pajtása volt) valamikor alkalmatosság adódott, örömet üzött Ciceróból játékot a' *comperi* szóval.

48.) Cicero itt, ha szintén homályosan is, alkalmasint arra czélox, hogy Pompejus (a' ki ekkor még egy nagy hadi sereggel 's teljes hatalommal Ásiában volt) Antoniuszt Macedonia Provinciából a' Senatus által vissza akarta hívattatni, 's azon égbe kiáltó igazságtalanságokért, 's gonoszságokért mellyeket ott elkövetett, számadásra vonattatni.

XVI.

49.) „*Teucris illa lentum sane negotium.*“ — Hogy *Teucris* alatt *Cajus Antonius* érttetetik az kétséget nem azen-

ved; de miért adott légyen néki (ha szintén vigyázatásig-
ból igaz nevével nevezni nem akarta volna is) éppen ilyen
csúf nevet, az olyan csomó, melyet nehéz feloldani, 's melly-
nek feloldása nem is oly véghetetlenül fontos, mint némelly
magyarázók képzelhették. Legjobb feltennünk, hogy Cicero
nem mindenkor latolta úgy meg tréfáit, mint magyarázóji.
Antonius nem akarta tulajdon nevével nevezni, 's midőn vala-
melly őt lefejtő csúf névről gondolkodott, talám *Enniusnak*
ezen verse jutott eszébe:

O verae Phrygiae, neque enim Phryges,

's a' Phrygiabélieknél viszont a' rokon gondolatok sebes ösz-
vekapcsoltatása által megfordult elméjében ez a' szó is *Teu-
cria*, mellyel egyszerre mind Antoniusnak puhaságára, mind
azon gyávasagra, mellyet kevéssel az előtt a' Dardanusok el-
len való csatában mutatott *) akarhatott czélozni; annyival
is inkább, minthogy a' régi *Trojaiak* a' költöktől Dardanin-
usoknak is Teucereseknek is nevezettek, 's *Teucris* annyit
tesz, mint *Trojai asszony*.

50.) Ezen hely 's az egész levél azt mutatja, hogy I.
Cicero akkor pénz' dolgában szükségét látott (a' mi rajta
gyakran megtörtént. 2. Hogy *Antoniuson* keresete volt. 3.
Hogy ez az adósságot ugyan nem tagadta-el egyáltalán-fogva,
de szüntelen halogatta a' megfizetést, mindenképen meenteget-
te magát, 's az által Ciceronak értésére adta, hogy talám ad
Gracūs Calendas, az az soha napján fog fizetni. Nem lehet
tagadni hogy az a' hír, melly Romában azt rebesgette, mint-
ha Cicero és Antonius között valamely titkos egyezés lett
volna, ezen környülállás által valamennyire hihetővé lészen.
Az itt megnevezett becsületes uri emberek *Confidius*, *Azius*,
és *Secilius* úgy látszik; jó hírű nevű Romai pénzváltók és
pénzel-kereskedők voltak 's alkalmasint nem egészen oly
kemény szívűek, mint Atticus bátyja *Caecilius*, a' kitől tel-
lyességgel nem kapott senki is pénzt, ha csak minden hóna-
ponként száztól egyet nem fizetett. — — —

51.) Ez kétségkívül, értelmek ezen homályos szóknek,
sed nescio an ταυτοματων ἡμῶν mellyek *Menandernek* egy
példabeszéddé vált versére czéloznak, 's csak ezen Cicero

*) L. *Dio Cassius*. L. XXXVIII, 10.

által kihagyott szókknak *καλλων βλαυται* hozzá tétele által lesznek elegendőképen értelmesekké.

52) Ciceronak nagy okai voltak ezen történeten bazonkodni, 's a' kissebbítő híreket inkább elnyomatni mint megvizsgáltatni. Azért kéri barátját olly igen, hogy hajtassa-ki *Milárust* mennél előbb Görög-országbul. Ha ezen dojogban egészen ártatlan lett volna, hihető, más eszközökhöz nyult volna. Még gyanusabbá teszi őt az: hogy, jóllehet Atticusnak azt írja, hogy nem foghatja Antoniusznak pártját becsülete' sérelme nélkül; még is nem sokára azután a' Senatus arra bírta, hogy ennek Proconsulsága Macedoniában még két esztendővel meghosszabbítottatott.

53) Ciceronak Pompejushoz írt levele tehát, a' mint látszik foganatos volt; 's ezen okos ember, a' ki Cicerot jó okokra nézve nem akarta magában tartani, arra bírta; hogy kedvező módon nyilatkoztatta-ki magát, melly kinyilatkoztatást Cicero igaz szívbeli barátságából származottnak tartott; a' mi pedig, a' mint a' következés meg fogja mutatni; nem volt.

54) Ezen asszony, Clodius' második testvér néje, férjének tavollétében oly rosszul viselte magát, 's különösen *Julius Caesárral* való szerelmeskedését olly vigyázatlanul gyakorlotta; hogy Pompejus szükségesnek tartotta még Ásiából haza menetele előtt néki az elválásról való levelet megküldeni.

55) Mert a' Romaiak' szokásai 's törvényei szerint, a' rabszolgák tulajdonképpen nem embereknek, hanem csak ingó bingó jószágoknak tartattak. — Melly nagynak kell a' gyermekségtől fogva beszopott balvélekedések erejének lenni, ha még Cicero sem tartotta, minden philosophiája mellett is azt a' gondolatot, mellyet itt kifejez, igazságtalannak?! —

XVII.

56) *Sestius*, és *Sextius* (két familiai nevek, mellyek a' régi Romai írók' kézírásaiban egymással sokszor felcseréltetnek) ugyan azon egy familiának két ágai jelentik, mellyek között az egyik *Patricius*, a' másik *Plebejus* volt, 's amaz *Sestiusoknak*, ez pedig a' *Sextiusoknak* nevét viselte. Az a' Publius Sextius, a' kihez ezen levél iratott: ekkor Cajus Antoniusznak Macedoniái Proconsulnak Quaestora, vagy a' mi

itt ugyan annyit tesz, Proquaestora volt, 's a' mint ezen levélből ki lehet hozni, Ciceronak még hittebb barátjai között tartozott.

56) Miért változtatta légyen meg Sestius gondolatját, 's miért kívánta most macedoniai Proquaestorságát meghosszabbíttatni, holott előbb vissza hívattatását kérte; a' nem bizonyos.

57) Ekkori időben a' hat procent igen jutalmas intézésnek tartatott, holott tizenkét procent is törvényes volt. A' pénznek ily drágaságát egy olyan időben, mellyben a' publikánusok, pénz-elkereskedők és capitalisták' erszényei tele voltak; az okozta, hogy a' fő házakból való ifjaknak a' szokásban volt tékozlásra 's korhelykedésre, a' főbb tisztsegekre vágyó, a' nép kedvének keresése végett tartatott néző játékokra, 's ajándékozásokra, a' kevesebbé gazdag Nagyok, mint példánakokáért Cicero, a' rangjokhoz illő pompára 's az ország ellen elkövetett vétkekért bérádóltattak a' bíráknak megvesztegetésére mindenkor nagy summák nélkül szükölködtek, 's mind ezek (talam egynehány *Croesusokat* kivéven nagy jövedelmeik mellett is szüntelen többet költöttek, mint a' mennyit bévettek. Ugyan ez okozta azt is, hogy a' summák rendszerint csak egy hónapra kölcsönöztek, 's következésképpen az Interesek is, vagy minden hónapban megfizettettek, vagy ismét hónaponként Capitalisokká tétettek.

58) *Bonum nomen, jó ember*, a' kereskedők' nyelvén egy olyan embert tesz, a' kinek hitele van, hogy annak idejében megfizet, 's a' kinek bátorságosan lehet pénzt kölcsönözni. egyéb tulajdonságai nem jönnek itt tekintetbe.

59) Itt maga Cicero tesz arról tehát bizonyosságot, melly igen személyes tekintetektől függöttek légyen a' köztársaságot illeti foglalatosságai 's melly könnyen ellene mondott légyen maga magának, ha személyes környülállásai megváltoztak. Attikushoz itt előbbeni levelében megvalja, hogy Antonium nem védelmezheti a' nélkül, hogy becsületét kockárra ne tenné; 's még is védelmezi a' Senatusban *gravissime et diligentissime*. Szükségesképpen kellett tehát Antonium között és ő között valaminek történni, a' mi őt más gondolatokra bírta. Antonium tudniillik (a' mint utóbb megfogjuk látni) újra oly erőssen lekötölte magát adósságának lefizetésére, hogy nem sokára kénytelen volt szavát megtar-

tani. Ezen levelekben sok példáit találjuk annak, melly ártatlan volt légyen Cícero e' részben, 's melly gyakorta ellenkezett légyen maga magával.

XVIII.

60) *Amalthea* vagy *Amaltheion* azon falusi jószágnak neve, mellyet Attikus Epirusban birt, 's hihető, gazdag jóvedelmeiről nevezett így a' Jupitert szoptató *Nymphea* vagy kecske *Amaltheának* bőség' szarvara való czélozásával. — Cícero kivált Attikushoz irt leveleiben szereti a' tréfás mondásokat, mellyeket a' fordításban lehet egész valóságokban kitenni. *Sicyon Peloponesusban Argalis* tartománya' szélén, hajdan a' szabad Görög-oroszágnak egy nevezetes köz-társasága volt, 's minthogy a' Corinthusi tenger-öböl mellett feküdt 's lakosai igen üzték a' kereskedést, a' Romalok' oltalma alatt ismét virágzó kereskedő várossá lett. A' Sicyonbeliek úgy látszik, nem akartak valamelly nevezetes summát megfizetni, mellyet Attikus rajtok követelt. Kéntelen volt ez maga a' dolog' sürgetése végett *Sicyonba* utazni, 's Cícero a' ki ezen utazást czéljára nézve tréfásan *Sicyon meg szállásának* nevezi, úgy vélekedik, hogy Atticus nem késett tovább *Amaltheájában*. mint a' mennyi idő, táborozások' kezdetekor, szokásban volt jeles áldozat tevésre megkivántatott, az az: hogy csak kevés időt töltött ottan.

61) Senatusban a' Consul által, a' voks-adásra elsőben szállíttatni olyan tisztelet volt, melly rendszerint a' consularisok közül annak adatott, a' ki előtte való esztendőn első Consul volt; 's az ezen tiszteletnek birtokával mind addig maradott, míg a' következő esztendőre Consulok nem választattak; mert attól fogva az első designatus Consulnak volt reá jussa. Cícero, a' ki 691-dik esztendőben ezen megtiszteltetést bírta, úgy látszik azt reménylette, hogy az új Consul *Marcus Pupius Piso*, ezen esztendőben is először őt fogja megszollítani. De ez jónak találta Cicerónak csak a' második helyet engedni, az első pedig a' maga rokonának *Cajus Pisónak* adni, a' ki 687-dik esztendőben Consul 's azután a' *Narbóni Galliában Proconsul* volt. Cícero úgy teteti ugyan magát, mintha ezen elmellőztetéssel semmit nem gondolna; de oknak kellene annak lenni, a' ki ne

látná, mely igen megsértetettnek tartotta ez által lenni magát. Mi szükség volna egy oly dologról, mellyel nem törődött, sokat szólni. Minek veszteget ennyi szót a' második rang, jobb és kívánatossabb voltának megbizonyítására. Mire való az a' megjegyzés, hogy a' Senatus megütközött, és zúgolódott? és annak említése, hogy még is két régiebb's igen érdemes Consulárisok *Catullus* és *Hortensius* előtt szólítottatott meg. Miért nevezi a' végre az eleibe tétetett *C. Pisos* csúfolódva az *Allobrogesek* *Pacificatorának*? *) Melly ki-mondhatatlanul kellett magát szeretnie, minthogy az olly éles és csinos eszű ember előtt, a' millyen *Atticus* volt, a' maga gyöngeségét így el tudja magolni.

(2) *Cavillator* genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate videtur, facie magis, quam facetus ridiculus. — *Facietiarum* duo sunt genera, azt mondja Cicero *de oratore* L. II-do Cap. 54. *alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum a brevis; illa a veteribus cavillatio haec.* Az *Allobrogesek* ezen *Piso* Proconsulsága alatt egy kis zendületet okoztak, mellynek lecsendesítését nehezen tartotta ez olly érdemnek, hogy ez által, az egész Római világ megszabadítójára homalyt borítani gondolta volna. *Haec altera dicacitas nominata est.* Ezen magyarázat volt itt a' fordítás közben szemem előtt, 's azt a' játékot, melly ezen két szókban *facie* és *facetus* van; másképpen próbáltam kitenni. Egyébaránt azonképpen, mellyet Cicero itten *Cypius Pisos* Consulról fest; kiki reá esmérhet az ártani akaró képíróra. Ezen *Piso*, koránt sem volt olly rossz megvetést érdemlő és rút ember a' millyennek ezen rajzolat után tartani lehetne. Cicero maga is egészen másképpen szól felőlle *Brutusának* 67-dik részében; a' mint kiki észre veheti, csak az igazság

*) Más helyen (*de oratore* C. 26.) a' *facietia*ot a' helyett hogy *cavillatura* és *dicacitas*ra osztaná, az utolsónak teszi ellenébe, 's mind a' kettőt a' *Salesek*' neveinek mondja: *Salium* duo genera sunt, unum *facietiarum*, alterum *dicacitatis*. Ugy látszik tehát, hogy maga sem tudta tökéletesen ezen szók' értelmét; mindazáltal itt is azt mondja, hogy a' „*dicacitas in jaciendo, mittendoque ridiculo*“ áll; az az abban, ha az elmés, szárós szók, mintegy nyíl sebességgel lövettetnek el.

volt célja. Piso ugymond, ifjúságától fogva megkülönböztette magát a maga idejébeli oratorok közt 's minden előtte előknél többre, mint a' Görög literatúrában való esméretben 's a' t. Más helyen ismét az egynehány esztendőekkel később (Orat. pro Plancio cap. 5.) Homo nobilissimus, innocentissimus, eloquentissimus nevetek ad néki, 's hogy katona érdemek nélkül sem volt, onnét ki lehet hozni, mivel Spanyolországi Proprætorsága után triumphált.

63.) 'S miű kell ezen különös vallástétel után Cícero' politikájáról 's erkölcséről itélai? Azon panaszolkodik, hogy a' jó gondolkodásu Senatorok, Clodius által meg hagyjak magokat engeszteltetni, 's a' t. 's még is megalja, hogy ő maga is naponkint lágy melegebb lesz a' jó ügy eránt, jól lehet attól fél, hogy ezen lágy melegség a' köztársaságnak nagy boldogtalanságára fog szolgálni. Ki foghatja meg a' köztársaság megtartójának ezen magával való ellenkezését. Miért nem mondja meg buzgósága meghülésének módjait, mellyeknek rendkívül erősseknek kellett lenni, holott miattok azt, a' mivel a' köztársaságnak és magának tartozott, félre teszi.

64) Hogy ezen nevezetes helyen Pompejusról légyen a' szó — a' ki kevéssel az előtt ment vissza Á'siából 's helyet foglalt a' Senatusban a' legfőbb rendű Consularisok között, abban nincs kétség. Az a' kép, mellyet Cícero itt arról az emberről fest, a' ki kevés esztendőekkel az előtt még bálványabb volt, a' mint kiki látja, nem hizelkedő tollal van írva. De akármelly igen különbözik is attól, a' mit róla Manilius' törvénye mellett tartott beszédjében magasztalva rajzolt; még is ezen levelekben elég bizonytságot fogunk arról találni, hogy minden vonásai igazak, és jól el vannak találva. De honnét van a' nagy oratornak ezen magával való új ellenkezése, valyon más emberré lett é Pompejus, mint az előtt őt esztendővel volt? nem! Pompejus most is ugyan az volt; de a' környülállások változtak meg. Akkor Cícero még nem lépett a' köztársaság' legmagasabb tisztségére; de most már el érte nagyra vágyásának ezen végső célját, 's a' nagy Pompejussal egy sorban állott, 's valamint előbb nagyra vágyása azt kívánta, hogy őt mindenek felett magasztalja, ugy most híusága azt hozta magával, hogy azon nimbust, mellyel azt maga ruházta fel, eloszlassa 's annak hibáinak vizsgálási által magát minden eránt vigasztalja, a' mivel az őt felül

haladta, sőt most úgy nézte Pompejusz mint *adóssát*, 's ha szintén politikai tekintetéből még előbbeni hajlandóságát mutatta is eránta, csupán azon feltétel alatt cselekedte azt, hogy Pompejus is az ő érdemeit megesmérje, 's magát úgy viselje, hogy barátságoknak felbonthatatlan voltán, senki ne kételkedjék. De mind ezt, a' szerencse' kedvezése által keréllyé tétetett Pompejus el mulatta. Minthogy már egyik sem akart a' másiknak valamit kívánságaiból el-engedni, minthogy Cicero azt a' megsértő halgatást, mellyről a' tizenkettődik levélben panaszolkodott, soha sem felejtette el: könnyen meglehet magyarázni, miért szóll rólla itt és más sok helyeken is olly idegen hangon, 's miért nem lelt kö-zöttök ezen időtől fogva más, hanem csak political 's egymás személyes hasznától függő 's szüntelen változó barátság helyet.

65) Manutius megbizonyította, hogy itt az eredeti textusba hiba csúszott-bé, és hogy S. trities septies az az 3,700000 sestertiusokat kell olvasni. *Messala* Consul Antonius házat nem csak kétszáz ezer Sestertiusokkal drágábban fizette, mint Cicero a' magáét, hanem szintúgy jó barátja' pénzén vette, mint Cicero. Ez tehát itt tréfás hangon azon való örömet jelentí, hogy egy olly nemes és közönségesen tisztelt Patri-cius, mint *Messala* őt a' közönség' kisebbítése által mintegy felváltotta, példájával megbizonyítván, hogy az ollyan embereknek mint ők, illik hasonló esetekben barátjaik' erszé-nyét adózóvá tenni.

XIX.

66) Alig szükséges az olvasót az egész helynek hang-jában lappangó ironiára figyelmessé tenni, a' hol Cicero csak együgyűen 's rövideden látszik ugyan elbeszélteni, mint szóllott légyen Pompejus a' Senatusban és a' néphez; de elég világosan értésünkre adja, hogy a' Senatus eránt *általában való szóllások* formái által mutatott tiszteletével csak annyit mon-dott, mint a' semmi. Mert az kívántatott, várattatott tőle, hogy a' Senatusnak, mellyekről szó volt, *meghatározza* 's *kü-jönösen* fejezze - ki a' maga értelmét. De ahoz nem volt ked-ve annak az embernek, a' ki mindent magára nézve tett és sem a' Senatusnak, sem a' néppel tartóknak felekezetét ma-ga ellen ingerelni ugyan nem akarta; de másfelől egyikhez

sem kívánt úgy állani, hogy az által kezeit megkötözte 's tulajdonképpen való czéljának, az az: mind a' ketten való uralkodásának elérését nehezebbé tette volna. Hogy egyébaránt Cicero azt az úri tekintetet, 's ábrázatot, mellyel *Pompejus* az ő Consulságába illető végzéseket 's tetteket csak ezen *dolgoznak* nevezte, nevetségesnek találta légyen; azt úgy látszik: csupán *Pompejus* szavainak előhozásával is elegendőképpen értésünkre adja.

67) Cicero itt egynehány a' Rhetoricából vett olyan szókkal él, mellyeknek még értelme is bizonytalan. Ugyan azért a' magyar fordító is csak olyan szókat vett; mellyekkel Cicero' értelméhez legalább közelíteni gondolt. Különösen ezen szó *ἐνδομημα*, *csalfa okoskodással* van kitéve. *Wieland* Ciceronak és *Quintilianusnak* gondos őszve vetetéséből azt hozza-ki, hogy az *Enthymema* olyan okoskodás, melly szerint a' *pugnantibus* vagy *contrariis* valami következtetik vagy bizonyíttatik, 's hogy *Quintilianus* annak különös nagy erőt tulajdonít.

68) *Dace filiola Curionis*. Ezen becstelenítő szókkal épen azt a' *Curios* rajzolja, a' ki egynehány esztendőekkel utóbb eleintén mint Caesárnak ellensége, azután pedig mint annak legbuzgóbb követője hazáját megrontani tőle kitelhetőképpen segítené. *Nellejus Paterculus* kevés vonásokkal olyan képet fest róla, mellyhez a' köztársaságnak ezen utolsó idejében Romában a' maga rangjabeli embereknek nagy része igen hasonlított. *Vir nobilis eloquens, audax suae alienaeque et fortunae et pudicitiae prodigus*.

69) Midőn a' *Romai* polgárok valamelly *Rogatio* vagy törvényhozás eránt való roksolás végett öszvehívattattak, az ujonnan hozatandó törvény, minekutánna már három vásári napokon közönséges helyekre fel volt verve, egy hirdető által fen szóval elolvastatott. A' *Consul* vagy *Praetor*, a' ki ekkor *Praeses* volt, megkérdezte (rogabat) a' népet ezen formulával: *velitis iubeatis Quirites*, ha helyben hagyják é azt, vagy el vetik. Ekkor a' 192 *Centuriák*, mellyekre az úgy nevezett nép osztva volt, rendbe állíttattak és azután egy tágos deszkákkal bekerített helyre (*septum* vagy *ovile*) mentek, a' hová egy centuria a' másik után egy keskeny hídon (*pons* vagy *ponticalus*) ment által. A' hid' végénél minden polgár az a' végre rendelt személyektől (*Diribitores*) két táblátskát ka-

pott, mellyeknek egyikére V. R. (uti Rogas, az az helyben hagyom az új törvényt) a' másikra pedig A. (*Antiquo* elvetem) volt írva. E' meglévén, minden azon centuriához tartozó polgár egyet azon két táblátskák között tetszése szerint az *ovide'* ajtajánál találtató ládába vetett, 's mihelyt az egész Centuria ekképpen voksolt: a' *Custosok*, a' kiknek tisztjek volt a' jó rendre vígyázni, kivették a' táblátskákat, megszámlálták a' voksokat, annyi pontot írván egy ott függő táblára, a' hány táblátska találtatott. A' mit már a' többség eképen végzett, a' mint az egész centuria' kívánsága egy hirdető által kiadattatott, 's a' gyűlés' Praesesének, a' ki a' maga törvénytáskében in *Sella curuli* ült, a' centuria' Rogátora által tudtára adatott. E' szerint voksolt egymásután minden centuria, míg végre a' többség által meghatározottat; meg erősítették a' *Quiritesek* a' törvényt, vagy el vetették. A' *Diribitorok*, *Custosok*, és *Rogatorok* rendszerint nevezetes rangbéli emberek és a' hozatandó törvénynek előmozdítói voltak. De ekkor az a' hatalmas felekezett, mely *Clodius* megakartá menteni; valamiképpen módot talált abban, hogy a' *Diribitorok* magok közül rendeltettek; mert másképpen nem lehetne magyarázni, hogyan eshetett volna, hogy a' kiosztandó táblátskák között egyen sem lett volna: *Uti Rogas*. Azonban *Clodius* barátjainak is által kellett volna látni: hogy ezen csalárdság mindjárt az első centuria' voksolásánál észre fog vetetődni; a' mi meg is történt.

70) *Argiletum*nak neveztetett egy hely, vagy piac, Roma városának tizenegyedik szakaszában a' *Circus maximus* és az *Aventinus* halom között, a' hol a' könyvárosok és sok más kereskedők' boltjai voltak, kik boltjaikért nagy bért fizettek. Régenten a' költeményes Királynak *Evandernek* idejében itt egy szent liget 's abban egy bizonyos argusnak sírja volt, a' ki az említett Királynak jövevény ismerősse lévén, annak élete után leselkedvén, *Hercules'* segítségével megölettetett. Ezen regére czéloznak az *Aeneis* 8-dik könyvének 345 és 346-dik versei:

Nec non et Sacri monstrat (Evander) nemus Argileti,
Testaturque locum, et lethum docet hospitii Argi.

XX.

71) Ezen hely az által lesz egészen esmeretessé, ha meggondoljuk, hogy Cicero midőn *Atticusnak* olly igen szí-

vére kötötte: „*effice ut ab omnibus et laudemur et amemur*“ abban a vélekedésben volt, hogy Atticus Quintus Ciceróval, mint sógorával a Provinciába *legatus*képen el fog menni, a mint Quintus kívánta, 's Atticus eleintén ajánlást is tett Ásia Provinciának, melly a sors által Quintusnak jutott Praetorságában legnevezetesebb, leggazdagabb, 's legtöbb városai görög coloniákból állottak, mellyek a görög-nyelvet, erkölceit, vallását, mesterségeit és tudományait magokkal együtt az ezen Provinciához tartozó városokba elvittek. Az *omnibus*-on tehát tulajdonképen az a'siai görögöket kell érteni, a kik közül attól félt, sok ellenségei lehetnének, 's azért, hogy ő a' romai lovagokat (a' kik Ásiában a' vámosokat és köztársaságnak egyéb jó jövedelmeit arandában bírták, 's a' kikkel a' görög kereskedők 's egyéb birtokosok gyakran össze veszték, csak nem mindig egyenetlenségben éltek,) minden alkalmatossággal védelmezte, mert azoknak a' Senatussal való egyetértésöket, a' köztársaság' boldogságára nézve felette fontosnak tartotta.

XXI.

72) *Quum ille ad conciones confugisset* — *Concio*, egy régi nyelvtanítónak, *Festus*nak magyarázatja szerint annyit tesz, mint *conventus coetus populi ad oratorem audiendum, non tamen quilibet sed is, qui a Magistratu vel Sacerdote publico per praeconem convocatur*. De az utolsó eset itt nem találhat helyet, mert *Clodius* még akkor nem viselt olyan tisztséget, a' melly neki just adhatott volna a' népnek praeco által való össze hívására. Ugy kell tehát érteni a' mint fordítottuk. *Clodius* tudniillik minden alkalmatossággal beszédet tartott, a' hol történetből a' piacon egynehány ember együtt volt; vagy követői által, szántszándékkal is buzdította a' népséget az efféle össze tódulásokra, minthogy *Piso* Consulnak és egyéb hatalmas embereknek pártfogásokban bizván, mindent megengedett magának.

73) Hogy Cicerónak ezen itt tréfásan előadott ütközetei a' Senatusban történtek legyen, az úgy látszik; az egész levél' folyamatjából ki lehet hozni.

74) Itt Quintus Metellusról van a' szó, a' ki 644-ikben Consul volt, 's a' *Nemidiai* Királyon Jugurthán vett győze-

delmeiről *Namidicusnak* neveztetett. Ez egy volt a maga idejébeli legnagyobb és legfedhetetlenebb emberek közül. Az *Anekdota*, melyről itt Cicero emlékezik, akkor történt, mikor Metellus esküdtellenségének, Marcusnak követője által azzal vádoltatott, hogy az ország' pénzével hűségtelenül hánt; a' közvélekedés, oly bizonyosnak tartotta Metellus' ártatlanságát, hogy bírái azon számadását, melyet írásban eleikbe adott, megvi'sgálni, vagy csak vi'sgálásképpen bele tekinteni vétéknek tartották; hanem a' nélkül, hogy bele néztek volna, kézről-kézre adták. Lásd Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo C. 5.

75) A' kapasson nem mást ért Cicero, hanem a' gazdag Crassust, ha szintén a' magyarázók mindenféle különböző vélekedésekre vetemedtek is. *Crassus*, a' mint tudva vagy, szerfelett való gazdagságának az által vetette-meg fundamentomát, hogy *Sulla* Dictator által *proscribáltattak*nak kótyavetyére bocsátott jószágainak nagy részét igen olcsón megvette. *Nannejus*ról ugyan csupán *Quintus Ciceronak* de *petitione Consulatus* titulusa kis munkájában vagyon emlékezet, *) de a' melly itt kevés világot ad, azonban a' kis helynek öszve hasonlításából alkalmasiut ki lehet hozni, hogy Sulla által *proscribáltattak* között egy vagy több *Nannejusok*nak vagy *Nanniusok*nak is kellett lenni, a' kiknek vétők csupán nagy gazdagságokban állott. Talán többen is kívánták a' kótya-vetye' alkalmatosságával ezen szerencsétleneknek jószágait magok között megosztani, 's az ilyenek minthogy talán valamely olyan környülállások adtak elő magokat, mellyek a' dolgot különösen ráttá és gyűlölséggé tették, csáf névvel nevezetethettek *Nannejanusok*nak. A' *Nannejusok'* jószágainak verői közé tartozott *Crassus* is, 's ha az elébbeni vélekedést feltesszük, könnyű általlátni, miért nevezi őt Cicero *ex Nannejanis illam*. Egyébaránt meg kell vallani, hogy Cicero midőn itt ugyan azon *Crassusról* ilyen hangon szól, a' kiről kevés napokkal elébb *Atticusnak* azt írta: „hic dies me valde *Crasso* adjunxit,“ vagy igen háládatlan volt, vagy eme' szókat csak ironice értette; minthogy tudniillik azon magasztalásokat, mellyeket *Crassus* reá árasztott: (ő a' ki azt jól esmérte) szívből származottaknak nem tarthatta.

*) Hihető: hogy *Nannius* és *Nannejus* ugyan azon egy nevet tiszteli, 's a' különbség csak a' leíróktul származott.

Miért fogta légyen Crassus, mind a' mellett is, hogy köztársaságnak egyik legnevezetesebb feje volt, Clodiusnak olly buzgón pártját? az a' következendő okokból kitettségük:

1. Clodius egyik legrégibb romai familiából származott és sok fő házakkal atyafiságban volt.

2. Crassus, a' mint Salustius Catilinájában mondja: a' legveszedelmesebb 's legerköstelenebb embereket mindenkor védelmezte, mivel

3. A' legfőbb hatalmat vagy magájévé tenni, vagy legfellyebb is csak Pompejussal és Caesárral megosztani szándékozván, szükségesnek tartotta a' köztársaságot, 's különösen az ország' közép pontját Romát; a' mennyire lehetett, szüntelen zenebonás mozgásban tartani.

76) Azon csípős és szúrós beszédeknek, mellyek a' Senatusnak Clodius felszabadulása után első ülésében mondtak, itten előadott próbái szükségesképpen csudálkozásra indítják az olvasót. Efféle vs. veszőllalkozások, a' mi erkölcsünk szerint inkább illenének akármelley betyárhoz, mint egy ollyan Consuláriszhoz, a' millyen Cícero volt, és egy ollyan felséges gyűlés' eleibe, a' millyenek a' romai Senatus gondolnunk kell. Csaknem még inkább lehet bámulni azon, há látjuk, miképpen kérkedik Cícero azzal, hogy egy olly semmire kellő pajkos ifjut mint Clodius, pajkos elmésséggel és csufolodással felül tudott haladni. Legnagyobb mértékre kell bámulásunknak lépni, há látjuk, miképpen felejt el méltóságát ezen nagy ember annyira, hogy még illetlen csufolódásokhoz, sőt Metellusnak a' maga barátjának feleségére való mocskos czélozásokhoz is folyamodik, csak hogy egy ollyan vetélkedőt, a' kinek a' szemtelenségben kevés volt párja, meggyőzhesse. De Ciceronak, a' maga szerencsétlenségére, az volt egyik gyöngesége, hogy egyszer'smind a' maga idejebeliék között a' legelmésebbnek, 's legtréfásabbnak is akart tartatni. Valóban Lucianuson kívül nehezen is van valaki, a' ki e' részben vele megmérkőzhetnék, 's levelei, kivált azok, mellyeket Atticushoz írt, szembetűnő jeleit mutatják, melly természetévé vált légyen néki a' tréfáló hang, és az ironiának egy bizonyos neme, melly a' tréfa és valóság között szántszándékkal közép úton jár; 's ugyan ez teszi ezen leveleket még kedvesebbekké, mint a' millyenek a' benne foglalt dolgokra nézve különben is volnának. Hogy egyébaránt egy ollyan ember, a'

ki tréfás és a csúfolódás' talentomát oly nagy mértékben bírta, 's a' ki azzal sokszor még a' törvényszék előtt tartott beszédjében is jó foganattal élt, néha néha, kivált mikor olyan emberrel volt dolga, mint Clodius, olyan tréfákat és vagdalkozásokat is ejthetett, mellyek az ocsmányossághoz is közelítettek, azt inkább okozták az akkor uralkodó erkölcsök mint a' maga ízeveszetsége, — 's olyan emberigyarlóságok közzé kell azt számlálni, mellyeket ha illendő kimeléssel ítélünk, a' legnagyobb embereknek legkönnyebben megbocsáthatunk.

77) *Bajae*, mellyet kellemes fekvéseért 's meleg ferdőiért a' gazdag 's csélesap romai férfiak 's asszonyok igen sűrűn meglátogattak, ekkor az ott uralkodó erkölcsi zabolátlanosságra nézve oly rossz hírbe keveredett, hogy a' becsületesebb embereknek kissebbségekre vált, ha csak látták is *Bajae*' vidékét.

Opertum, annak a' vastag kárpitokkal bé vont helynek neve volt, a' hol a' *Bona Dea* mysteriumai tartattak. Cicero-nak ezen felelete *falsum*, vagy más olvasás szerint *salsum*! sed tamen quid hoc? simile est quasi dicas in operto fuisse, kettős értelembé vétethetik. Vagy azt akarhatja mondani, szintugy nem hiszik, hogy *Bajae*ban voltam volna, mintha azzal vádolnál, hogy a' *Bona Dea* kárpítjain belül találtattam volna. Vagy pedig ezt teheti: ha szintén *Bajae*ban lettem volna is, több volna é az, mintha a' *Bona Dea* kárpítjai megett lappangtam volna. Válasszák az olvasók a' mellyiket akarják, a' felelet mind a' két esetben egyeránt csipős.

78) Ezen helyeket azoknak, a' kik elrejtett értelmeket el nem tudják találni, nem egy könnyen lehet értelmessé tenni, ha a' nálunk szokásban lévő szemérmetségnek törvényeit meg nem akarjuk sérteni. A' kevély 's az *Arpinum* kis várossából származó *novus homo-ra* megvetve tekintő *Patricius*-nak ezen büszke kérdését: *quid homini Arpinati cum aquis calidis?* a' francia fordító *Mongault* igen jól magyarázta: *il appartient bien à un rustaud d' Arpinum d' aller à les bains;* 's *Cicero*' felelete is: *narra patrono tuo, qui arpinates aquas concupivit, nosti enim marinas* — hasonlóképpen valamennyire világossá lesz ugyan azon *Mongault*-nak szabad fordítása által: *je ne rapporte rien à la soeur, qui se seroit bien accommodée de ce rustaud, comme les Pirates, qui vous prirent s accomoderent de vous.* Hogy ezen szók alatt *patruo tuo Clo-*

dius' nényye Clodia érttetetik, a' ki tőle kitelhetőképben igyekezett a' birákat testvére részére hajtani, az nem szenved kétséget; valamint az sem, hogy Cicero itt azon mesterkedésekre czéloz, mellyekkel Clodia Cicerot, a' feleségétől Terentiától való elválásra 's az ő vele való házassági összevelésre birni igyekezett. Ezen utóbbi környülállásra czéloznak tehát ezen szók: aquae Arpinates, valamint ex a' szó: marinae, egy Romában szárnyaló közhírre; melly szerint Clodius, midőn Á'siában Lucullus alatt szolgált, a' Cilicziai tengeri tolvajoktól elfogattatott, 's kénytelen volt kezeiből az által kiszabadulni, hogy magát általok meghagyta fertőztetni. Mire való volt legyen a' víz az olyan alkalmatosságoknál, mellyekről Cicero itt szól; azt Ovidiusnak következő versei elegendőképben megfejtik:

Neve suae possent intactam scire puellae,
Dedecus hoc sumpta dissimulavit aqua.

Ovid. Amor. III. Eleg. 7.

79) Clodius, midőn Cicerót a' Romában olly igen gyűlölséges Király (Rex) névvel nevezi, csak azt újítja meg a' mit a' Cicero által védelmezett Publius Sullának vádolója egy esztendővel az előtt cselekedett, midőn azt vetette szemére, hogy Romában mint Király és Tyrannus uralkodni akar, 's minthogy magának mindent megenged, az egyenlő vétkek között tetszése szerint némelleyeket kárhoztat, másokat szabadon boesát 's a' t. Torquatus a' többek között azt mondotta: hogy Romában hajdan két idegen Királyok voltak, Numá és Tarquinius Priscus; Cicero most a' harmadik, 's ő nem szándékozik ezen királyságát megszenvedni. Cicero jónak találta Torquatusnak nyomos és fundamentomos feleletet adni, de Clodiusnak eszében sem volt ennyire becsülni. Egy szóbeli játékkal felelt neki, mellyre az a' környülállás adott alkalmatosságot, hogy Romában egyik legnevezetesebb familiának Rex volt vezeték neve. Quintus Marcius Rex Clodius' második testvér nényyének férje, ugy látszik, kevéssel ez előtt holt meg, a' nélkül hogy ezen sógoráról testamentomában megemlékezett volna, a' mint a' Romaiaknál, az elmellőztetettnek méltatlanságára mutatott, 's nagy kissebbségnek tartatott.

80) Nem hiszem hogy Cicero ezen szók alatt sordes és fex urbis" a' köznépek alját jelentené, a' mint némelley magyarázók gondolják, hanem a' Romai nemességnek rossz

gondolkozása és megromlott részét; minden a' mi következik; különösen ezen kifejezések „missus est sanguis invidiae sine dolore“ ezen vélekedésemet erősítik.

81) Illa concionalis hirudo aerarii misera ac jejuna plebecula— itt Cicero a' köznépek legalsó, 's legszegényebb részét elég világosan megbillegezi, 's ebből is kitétszik, hogy a' sordes és fex urbis, a' népek más részét jelentette. Szórnul-szóra fordítani itt is lehetetlen volt, valamint sok más helyeken.

82) Ezen Aulus' fija, a' nem sokára azután Consullá választatott Lucius Afranius, egy minden nemes származás és személyes érdem nélkül való ember, a' ki csak az által lett nyertes; hogy Pompejus' Legatussa lévén, mindenben kész volt azt tenni, a' mit Pompejus' kívánt. Pompejus igen szükségesnek tartotta egy ily tőle függő, 's neki kedveskedő Consulra szert tenni, kivált a' 693-dik esztendőben; hogy annak segítségével, minden rendeléseket, melyeket mint fő-vezér a' Mithridatesnek való háborúnak elvégzése után Ásiában és az ujonnan elfoglalt tartományokban tett, Lucullus ellenkező felekezetének ellenére a' néppel megerősíthessen. Hogy ebben megcsalatozott legyen, azt utóbb meg fogjuk látni. Cicero Afraniust csúfolódva nevezi Aulus fijának, minthogy Aulus egészen eszméletlen ember volt, 's következésképpen hára semmi fényt nem hagyhatott.

83) Minthogy Cicero a' szókkal-játszásnak nagy barátja volt, könnyen meglehet, hogy Doterionis histrionia similis kell olvasni, 's Cicero ezen szónak Doterion (mellynek magyarul az Ádám név alkalmasint megfelel) származására céloz, a' melly nevet a' mint némely régi magyarázók mondják, egy Komediás viselt.

84) Ugy látszik, hogy a' Senatusban a' jobb gondolkozásnak, a' kik Pompejus' nagyravágyását 's nagy hatalmát hideg vérrel nem nézhették, Lucullus' barátjaival egyesítették magokat, hogy Afranius' választását megakadályoztathassák. E' végre Anfidius Lurco Tribunussal egy új törvényt hoztak, mellynek célja az volt, hogy a' legfőbb tisztségekre való választásban a' pénzrel való megvesztegettetés nehezebbé és veszedelmesebbé tétessék, mint akármikor az előtt tétetett volt. Hogy ezen törvény annál bizonyosabban megerősíthetessék, a' Senatus feloldozta Lurco Tribunust két régibb tör-

vények alól, melyekről az olvasóknak elég annyit tudni, hogy azok szerint az ellenkező felekezett, a' népnek azon gyűlését, melyben Lurco a' maga törvényét megakarta erősíttetni, eloszlathatta volna. Ezen szókat: qui Magistratum simul cum lege Aelia iniit, melyeket Wieland érthetetleneknek tart, így kell Ernestivel olvasni: qui Magistratum simul iniit, solutus est lege Aelia et Tufia, 's azt teszik: mihelyt a' magistratusban lépett 's a' t.

Ezen szókkal claudus homo 's a' t. Cicero tréfásan jelentí Lurconak az Aelius törvénye alól lett felszabadításának annál bizonyosabb voltát, minthogy sántalétére merészelt törvényt közleni a' néppel, holott Aelius' törvénye szerint azt nem tehetne volna. Mert Aelius' törvényének egyik czikkelye ez volt, ut auspicato omnia fierent in comitiis. A' sántákkal öszvetalálkozás pedig rossz jelenségnek tartatott.

85) „Sed heus tu, videsne consulatum nostrum, si hic (Afranius) factus erit, fabam mimum futurum?“ Ez a' hely, 's különösen ez a' két szó fabam mimum a' magyarázóknak szörnyű sok kínt okozott. Alig szenvedhet kétséget, hogy ezek helyett ugy ne kellene olvasni, a' mint Schütz mondja: fabulam mimum futurum.

86) Chilins és Archia, két akkori Görög költők voltak. Az első ugy latszik egy ideig Cicero' huzánál lakott, a' másik (a' ki mellett Cicero ugyan azon esztendőben, melyben ezen levél íratott, a' még most is meglévő, 's a' költőnek nagy dicsőségére való védelmező beszédét tartotta) Romában a' legelső házaknál, különösen Lucillusnál nagy kedvességet talált. Ez a' Lucius és Marcus Lucillus két testvérekről egy vitézi költeményt írt, 's most (a' mint Cicero tréfával elegyes valósággal gyanítja) a' Metellusoknak, Celernek és Neposnak tiszteletekre egy hasonló munkát szándékozott készíteni. Ezen gyanított költemény az, melyet Cicero a' Caecilius névvel játszván, szokott tréfas elméssége szerint Caecilianus fabulának nevez. Caecilius volt tudniillik a' Metellusoknak nemzetségi nevek, és Statius Caecilius Roma városának hatodik századjában egyik legkedvesebb Komedia író volt. Fabula Caecilianus tulajdonképpen annyit tesz, mint Caecilius' Komediaja; de Cicero itt a' Caeciliusokra iratandó költeményt nevezi így; azért tréfalódik, 's részszertart csú-

folódik így: mivel irigylette, hogy Archias a' Metellusoknak
 ő felette elsőséget tulajdonított.

XXII.

87) Könnyű eltalálni, kivált ha az első levélnek egy ide tartozó helyét, eszünkbe juttatjuk, hogy Cicero itt nagy kíméléssel Atticus' testvérét Pomponiát, Quintus' feleségét okozza, 's annak tulajdonítja a' két sógorok között való visszavonásnak nevedését. A' Romaiaknál ugy látszik, szokás volt, mikor kedvetlen alkalmatosságokkal igen közelről való rokonokkal szóllottak, ezen meghatározatlan szókkal: az enyimék, a' tieid, és a' többes számmal élni; ha szintén egy személyek értetődnek is. Az enyimék, és a' tieid, nem egyebet mondanak tehát itt; hanem testvérem és testvér hugod.

88) A' Senatus tőle kételkedőképpen igyekezett Clodius' dolgában a' bírák megvesztegettetését akadályoztatni; sokan közzölők még is meghagyták magokat vesztegetni; Cicero Clodius' felszabadítása után a' Senatus első gyűlésében ezen történet ellen hevesen buzgott, 's most midőn a' Senatus kötelességéhez, 's méltóságához képest a' megvesztegetett bírák ellen (a' kik között a' mint látszik, legtöbben a' lovagok' rendéből voltak) szoros megvi'sgálást rendelt, nem áltolja azt azért megpirongatni, hogy kötelessége' útján, a' lovagok' rendének neheztelését magára vonta; sőt úgy látszik kérkedik is abban, hogy ő ezen rendnek, ámbár in causa non verecunda, igen buzgón és nyomosan pártját fogta. Mit kell ilyen vallástétel után Cicero' erkölcsi tulajdonságairól ítélnünk? — Ha illendő kíméléssel akarunk kitérni, 's ha őt a' Stoa bölcseihez nem akarjuk mérni, nem egyebet; hanem hogy néki, mintegy olyan polgári tisztviselőnek, a' ki a' köztársaság' javát kívánta egy olyan időben, mellyben az erkölcsök' romlottsága olly nagy 's gyógyíthatatlan volt, vagy egészen vissza kellett magát a' közönséges foglalatosságoktól vonni, vagy magát arra tökélleni, hogy a' kötelességek' üszveütközésének eseteiben mindenkor azt válassza, a' mi meggyőződése szerint, a' közjóra nézve a' kisebbik rossz volt. A' fedhetetlenség Cicero' politikai körülállásai között, csak a' legfőbb czélnek áthatatos keresésében állott: az esz-

közök' választásában, ha a' czélt elvéteni nem akarta, csupán a' politikai okosságtól kellett tanácsot kérdenie, Cicerót rendkívül való talentoma, dicsősség' kívánása, első ifjuságától fogva a' köztársaság' emberévé tette. Ő Pompejus, Caesar, Crassus nem lehetett, ha szintén akart volna is. Nagyra vágyására nézve egyik sem volt alább való: ő is valamint ezen három, az első ember akart lenni az országban. De melly sokkal jobban kedveztek amazoknak a' környülállások; mint egy Arpinumi embernek, a' ki minden ősök, hatalmas rokonságok, katonai talentomok, nagy gazdagság nélkül azt a' merész szándékot tette fel magában, hogy velek a' világ bíró Romában a' legelső helyért vetélkedjék. Mindenné, a' mire vágyódott, maga által kellett lennie. Ritka elméleti tehetségek, mellyeket az oratori talentomnak szüntelen gyakorlása, a' legnagyobb grádicsra emelt, hamar megkülömböztették őt polgártársai között. Azon érdemek, mellyeket az által szerzett, 's mellyekkel minden rendű 's felekezeti embereket magának lekötöleztet, vagy mihelyt akart lekötöleztethet, megnyerték néki a' nép' kedvét, 's öszvekaposolták őt az Optimateseknek nagy részével; az ország' tisztségeiben mutatott okos, példás, és fedhetetlen magaviselete közönséges tiszteletet, 's a' jó gondolkozásuak között határ nélkül való bizodalmat szerzett néki. Végre Consulsága olyan magasságra emelte őt, 's olyan fényfel ruházta fel, a' millyennel még egy romai sem dicsekedhetett. Ezen időtől fogva kötelességének tartotta a' köztársaság' kormányát kezéből le nem tenni, 's arra az esetre is, ha csalárdsággal vagy hatalommal tőle elvétetnék, ismét mennél előbb vissza venné. Végre a' Senatus előtt való tekintetének fenntartása annál szükségesebb volt, minthogy a' nép előtt való kedvességet már különben is tökéletes mértékben bírta. Da ezen gyámol is minthogy a' Senatus' tekintete naponkint gyöngébb, 's erőlenebb lett, támasz nélkül szakkülködött; 's ilyen támaszt kívánt. Cicero mind a' Senatusnak, mind magának az által szerezni, hogy Consulságában a' lovagok' rendjét a' Senatussal mennél szorosabban öszve kapcsolta, a' közöttök való egyetértésnek fontos és szükséges voltát minden alkalmatossággal sürgette, 's a' lovagok' rendjét minden kitelhető módon hasznos szolgálatok által magának lekötölezte. Ezekből megmagyarázhatjuk, miért nehezelt a' Senatusra azon

R. M. OR. MINERVA II. NEGYED. 1835. 7

végzéséért, mely a' lovagoknak olly sajnosan esett, 's miért fogta még akkor is pártjokat, midőn kérésök' törvénytelen volt; 's egyszer'smind azt is láthatjuk, hogy nem ellenkezett magával ezen cselekedetében, ugy a' mint első tekintetre látszik; hanem most is csak azt tette, a' mit a' köztársaság megtartására szükségesnek ítelt.

89) Ugyan az a' Lucius Lucejus, a' kinek Atticus ellen való nehezteléséről feljebb egynehány levelekben szó volt, a' Consulságot azért reménylette; mert Caesárral, ollyan egyezésre lépett, mely szerint azt ígérték kölcsönösen egymásnak, hogy Lucejus a' ki igen gazdag, de a' nép előtt alkalmasint esméretlen volt, a' választó Centuriáknak a' maga és Caesár' nevében ajánlott summákat kifizetteti; Caesár ellenben őt a' nép előtt való kedvességével mindenképpen elő segíti. De az Optimatesek, a' kik Caesárt abban az esetben, ha egészen tőle függő Collégája lenne, igen veszedelmesnek tartottak, Calpurnius Bibulust, a' ki igen buzgó hazafinak 's Caesar' ellenkezőjének esmértetett, arra bírták, hogy ő is szintén annyit ígért a' Centuriáknak, 's az a' végre megkívántató summát magok között öszveszedték, a' mit annyival bátrabban cselekedtek, minthogy maga Cato is azt mondta: hogy a' jelenvaló esetben a' köztársaság' java, mint legfőbb törvény megengedi a' megresztegetés ellen hozott törvénytől való eltávozást. A' nép tehát mind a' két felekezettől kapott pénzt; Lucejus kimaradott, 's Bibulus lett Caesárral a' 694-dik esztendőre Consullá. L. Sueton. in Julio Caesare C. 19.

XXIII.

90) Az eredeti textusban itt e' van: „Metellus non homo, sed littus atque aer et solitudo mera.“ Mit tesz ez? Miképen jó Metellus, midőn a' lelkibarátokról van szó, Cicero' testvére és Atticus között. Akármennyit törték is a' magyarázók ezen helyen fejöket, legjobb megvallani, hogy ez a' hely még eddig orvosolhatatlan. Schütz, de csak a' maga fejből, illyen javítást tanácsol: et illius nunc domus est, littus, atque aer et solitudo mera; a' mely olvasás szerint, azt kellene feltenni, hogy a' mei et illius a' leirók által Metellussá a' nunc domus pedig azon homová vált volna.

91) Megesik néha (a' mint egy olyan sok foglalatosságokkal, gondokkal 's bajokkal megterhelt emberen a' millyen Cicero volt, csudálni nem lehet) hogy Cicero elfelejti a' mit kevéssel ez előtt írt. Az olvasó úgy fogja találni, hogy itt is az történt, ha ezen helyet azzal össze hasonlítja, a' mellyhez a' 63-dik jegyzés tartozik.

92) Az az Anecdota, mellyre itt Cicero' tréfája czélox kevésbé esméretes, mintsem hogy véle ezen helynek homályosságát megvilágosítani lehetne. Mert nem lehet elegendőképpen általlátai, miért nem történhetett meg a' Juventa Istenasszonynak számára az esztendő' kezdetén tartatni szokott áldozás, csupán azon okbul, minthogy Mummius Marcus Lucullusnak feleségét a' maga mysteriumiba (in suis sacris scilicet pygiacis) avatta bé. A' régi Parisnak az ujjal t. i. Mummiussal való összehasonlításának elmésségét az teszi szembetünőbbé, hogy Mummius a' miut Plutarchus Lucillus' életében írja, Tribunus korában igen tüzesen ellene szegerte magát Lucillus triumphipompájának, 's Agamemnon alatt, Lucillus értettetik.

93) Mind a' mellett is, hogy a' megvesztegetés ellen sok törvények hozattattak, igen szokássá vált az, hogy a' főbb tisztségnek candidátusai választások előtt a' Curiák és Centuriák között pénzt osztogattattak-ki, 's effélé adakozások által ajánlottak magokat. Azok, a' kik a' kiosztogatást magokra valalták, ugyan azért divisoroknak nevezettek, de a' közvélekedés ezen nevet még is kisebbség és gyalázat czímerének, vagy csuf névnek tartotta. Midőn tehát Cicero Herennius Tribunusról azt mondja, hogy egy divisor' fíja volt, nem nagy dicséretet ruház reája.

94) Ha valamelly Patricius, törvényes módon akart valamely Plebejus nemzetségbe felvétetni) a' mi csak úgy eshetett meg, ha valamely Plebejust adoptáltak; tehát a' Consulnak a' dolgot a' Senatus' tudtával és megegyezésével a' Curiata comitiákban a' nép eleibe kellett terjeszteni, 's következőképpen Curiánkint kellett volna a' népnek voksolni. Minthogy nem volt titok, miért akar Clodius a' Patriciusok közül kilépni, 's minthogy Clodius előre láthatta, hogy a' Senatusnak véle ellenkező része, ha meg nem akadályozhatná is a' dolognak a' Curiák' eleibe való terjesztését, legalább ezekben győzedelmes fogna lenni, módot talált abban, hogy

Herennius tribunussal ezen dolgot a' nép' eleibe az ugy nevezett comitia tributákban adatta, mellyekben nem csak többet tehetett a' köz-nép, hanem minden esetre zendülés által is könnyebb volt, ha ugy kívántatott volna valamit próbálni.

95) Itten e' helyett „*Sed imminuit auctoritatem suam, quod habet dicis causa promulgatum, illud idem de Clodio etc.*” mindenképen tanácsosabb *Ernestivel* így olvasni: „*quod habere dicis causam etc.*” h. e. Metellus dicit, legem illam de *Clodio* rationem saltem probabilem habere.“

96) Ezen Agrarius' törvényről a' következő levélben bővebben lesz szó.

XXIV.

97) Mielta a' Gallusok háromszázhatvanharmadik esztendőben Roma' városát elfoglalták 's lerontották, semmitől sem félték a' Romaiak olly igen, mint a' Gallusokkal való háborútól; 's jóllehet utóbb az Alpeseken innen és túl fekvő Gallianak nagy részét magok alá vetették, még is kitetszik ezen Jevéltől, hogy már az első zenebonak is, mellyek hatszázkilenczrenkettödikben a' *Helvetziaiak*, *Sequanusok* és *Aedusok* között támadtak, 's mellyeknek bővebb környúlálásai előttünk esmérletlenek, nagy félelmet okoztak Romában, 's a' Senatust azon rendelés-tételekre bírták, mellyekről Cicero itten emlékezik.

98) „*Quid enim ego aliorum in me ἐπιφρονιματα expectem, quum haec domi nascantur?*” Mit akart légyen Cicero ezen szókkal mondani, abban a' magyarázók nem egyeznek-meg. — Talán, midőn Atticusnak a' dolog' folyamatját leírja, eszébe jutott, melly buzgón serkentette légyen ezt egyik elébbeni levelében, hogy az á'siabéli Görögök között mennél többet beszéljen dicséretére. — Talán csupán azon megtiszteltetések voltak elméjében, mellyekben Galliában részesült volna, ha a' követséget felvállalta volna. Ezen két dolgok közzül valamellyikre czélozván ezt mondja szokott tréfás módjával: miért várakoznám a' külföld' megtisztelésére, holott itthon illy nagy mértékben magasztaltatom! Ehez képest ezen hely sokkal jobb értelmet ad, ha *aliorum* helyett *alienorum* olvastatik, a' mint *Malaspina* akarja.

99) Az az ujonnan hozatandó törvény, mellyről Cicero itt bővebben szól, azon földeket illette, mellyeket Pom-

pejus azoknak a' Veteranusoknak jutalmúl ígért, a' kik a' Pontus' és Armenia' királyjain való triumphálásra segítettek. Nem volt titok, hogy ezen Rogatio tulajdonképpen Pompejustól származott, 's az egészen ettől függő Tribunus Lucius Flavius csak eszköz gyanánt szolgál azon Rogatiónak a' nép' eleibe való terjesztése végett. Mit értett légyen Cicero, midőn azt mondotta, hogy ezen Rogatió semmi sincs popularis, kivévén annak szerzőjét (tudóillik Pompejust, a' ki eddig mindenkor bálványja volt a' népnek) az homályosnak látszik lenni; de világossá lessz, ha azon törvénynek Cicero által javasolt módosítását figyelmesen megolvassuk.

100) Ille alter (Afranius) ita nihil est, ut plane quid emerit nesciat — az az: még a' Consulságot sem tudja hasznára fordítani, jóllehet azt drága áron vásárlottameg.

101) Megjegyzést érdemel, melly kevesé gondolta Cicero ekkor, mikor Clodiusnak a' Patriciusok' közzül kilépéséről, mint valami csekélységről szóllott, hogy valaha ez a' dolog reája nézve oly veszedelmes következtéseket húzzon maga után, a' millyeneket húzott.

102) „Beatos homines (hos piscinarios dico amicos tuos). Ezen piscinariusok alatt Lucullus, Hortensius, Marcius Philippus és egynehány más első rangú 's gazdagságu Consulárlsok értetődnek, a' kik rész-szerint mulatságokra, rész-szerint hogy az esztendőnek minden részeiben mindenféle ritka 's jó ízű halakkal vendégeskedhessenek, nagy halas-tókat tartottak; rész-szerint Roma' szomszédságában, rész-szerint Bajae' vidékén, 's egymással igaz Sybaritak' módjára vetélkedtek, mellyik tud legnagyobb, legkövérebb 's legjobb ízű halakat nevelni. Minthogy ezek a' Senatusnak jobb gondolkozásu felekeztetéhez tartoztak, annyival inkább rossz néven veszi Cicero, hogy az efféle mulatságok által a' köztársaság' java iránt meghidegedtek, legalább olyan lágy melegséget mutatnak, melly egy felül fő-rangjokhoz, 's méltóságokhoz nem illet, másfelől pedig az országra nézve könnyen káros lehetett, sőt következtéseiben szükségesképpen káros is volt. Ezeknek vetette az előbbeni levélben is szemökre, hogy miattok az egész köztársaság elveszhetnék, 's azzal nem is törődnek, csak halas-tójik maradnának-meg.

103) Kétség kívül ugyan azon dologról van itt szó, mellyről már a' 18-dik levélben emlékezet volt.

104) *Pedariusoknak* azok a Senatorok nevezettek, a kik még *sella curulissal* öszve-köttetett tisztségeket nem viseltek, 's minthogy rendszerint a szóban forgó dolog eránt értelmekeket szóval ki nem nyilatkoztatták, az elő-ülőnek vélekedésével való megégyezéseket az által jelentették-ki, hogy felkeltek, 's annak melléje állottak, 's ezt teszi *pedibus in sententiam ire*. *Pedariusoknak* nevezettek tehát, mivel ugy szólván, lábaikkal voksoltak.

105) Mikor valamelly *Senatus Consultum* — az az: valamelly dolog eránt a' Senátusban a' többség' voksa által megerősített végzés írásba tétetett, vagy a' mint mondani szoktuk *improtocolláltatott*, hogy ennek nagyobb hitele lehessen, szükséges volt egynehány első rangu Senatoroknak jelen lenni, 's ezeknek nevei a' végzés alá írtak, ezen szóllás formájával: *Scribendo adfuerunt*.

106) Minthogy az a' dolog, mellyről a' Senatusnak ezen rendelésében tulajdonképpen szó volt, előttünk esméretlen: a' legjobb magyarázók sem adhatnak ezen helynek világosítására egyebet, hanem csak pusztá gyanításokat. A' rendelés, ugy látszik, valamelly olyan dolgot illetett, a' melly a' romai hatalom alatt álló szabad Görög provinciák' lakosai és a' köztársaság' árendás városai között peres volt. A' Romaiak különbséget tettek a' szabad és szövetséges városok között, jóllehet mind a' két rendbélieknek megengedték, hogy saját törvényeik szerint kormányoztathassák magokat: az első rendbéliek *civitates liberae*, semmi adót sem fizettek a' romai köztársaság' kincstárjában; a' második rendbéliek ellenben (*foederatae*) tartoztak fizetni. A' Sycionbeliek hihető a' szabadok közzé számláltattak, 's ezen jussok mellett tagadták meg Atticustól azt a' summát, a' mit rajtok követelt. Ezen környülállásból kitetszik, hogy követelése nem oly summákat illetett, mellyeket nékik kölcsön adott; mert ezen esetben a' Sycionbélieknek semmit sem használt volna a' közsönleges adózás alól felszabadítások. Ha tehát Atticus (a' mint Cornelius Nepos írja) a' köztársaságnak jövedelmei' árendálásában soha sem avatkozott, alig lehetne egyebet gondolni, hanem hogy valamelly *Publicanusok*, a' kiknek pénzt kölcsönözött volt, őt a' vissza-fizetés eránt a' Sycionbéliekhez utasították; 's ekkor is felkellene tenni, hogy bizonytalan volt, ha vallyon a' Sycionbéliek tartoztak é a' *Publicanusok*'

számára adózni, vagy nem? A' Syzionbéliek azt állították, hogy nem tartoznak, 's állításokat a' Senatus' azon végzésinek, mellyről itt szó van, befejezésére fundáltak, melly a' mit Cicero mondja, ok-nélkül toldatott azon végzéshez, 's mellyért leginkább *Serviliust*, Catónak rokonát és követjét okozza. Az egész hely azt látszik mutatni, hogy Atticus azon való csudálkozását jelentette, miért nem akadályoztatta Cicero azon reája nézve oly káros végzést, sőt miért erősítette-meg alul-íráásával. Cicero egy mentegeti magát, mintha is maga megesmérte volna, hogy hibázott. Leghíhetőbb, hogy Cicero, a' kinek feje egészen más gondolatokkal volt tele, mikor az említett végzés tétetett Atticusról, 's annak a' Syzionbélieken való keresetéről egészen el felejtkezett, 's az egész dolgot, mint valamelly csekélységet a' voksok' többségére bizta.

107) Meg kell vallani, hogy nem könnyen lehet erősebben és mélyebb érzéssel valamit maga felől mondani, mint a' mit Cicero itt mond: — 's jusson eszünkbe ez a' hely utóbb, midőn számkivettetésében a' csaknem megmagyarázhatatlan kétségbe esést, melly minden akkor írt leveleiből ki-tetszik, azzal fogja menteni, hogy senki sem képzelheti, melly magasról esett ő le.

XXV.

108) „Eam, quam mihi dicis obtigisse *σπαρταν* Atticus ezen szóval élhetett Ciceróhoz írt levelében, ezen görög példabeszédre czélozván *σπαρταν ελαξεν ταυτην κορυμη*, az az: Sparta lett Hazád, válj dicsőségére.

109) A' lex *cintia*, melly ötszáznegyvenkilenczedikben hozattatott egy bizonyos Marcus Cintius Tribunnus által, 's 693-dikban már alkalmasint feledékenységre ment, megtiltotta, hogy a' szó-szóllók a' törvényszék előtt tartandó akár védelmező, akár vádoló beszédekért ajándékokat ne vegyenek, vagy inkább, hogy a' törvényszék előtt védelmezésre, vagy vádolásra ajándékokért ne szegődjenek; mert ez látszik tulajdonképpen értelme lenni azon törvénynek, mellyről Tacitus emlékezik *Annal. XI, 5. ne quis ob causam orandam, dona et munera capiat.* Hogy Cicero ezen törvényről itt csak tréfából 's csak azért emlékezik, hogy a' *Cintius* névvel játszhassék, 's hogy *Cintius* megkérdezése nélkül is tudta, megengedi é

a' törvény az ajándék' elvételét, vagy nem? mind ez önkint 's magyarázat nélkül is világos.

XXVI.

110) Cicero nem volt barátjok a' gladiatorai játékoknak; a' romai köznép ellenben olly indulatosan szerette azokat, hogy a' Nagyok semmivel sem találhatták inkább kedvét, mintsem ha ezen kegyetlen néző-játékkal gyönyörködtek. *Antium*, a' hol Cicero különös házat birt, ekkor egy nevezetes város volt a' *Tyrrhenumi* tenger' partján, harmincznyolcz romai (ezer lépésekből álló) mértföldnyire Romától; 's mint-hogy igen szép fekvése volt, a' romai nagyoknak nagy része pompás házakat építtetett ottan. Most csak dűledékei láttatnak, 's előbbeni dicsőségéből csak az *Auszó* nevet tartotta-meg.

111) *C. Roscius Otto*, a' kiról itt szó van, 686-dikban mint Tribunus egy törvényt hozott, mellyben az rendeltetett, hogy a' romai lovagok, a' kik addig a' néző játékokban csak egyveleg ültek a' Plebejusok között, ennekutánna tizennégy különös székekkel bírjanak mindgyárt a' Senatorok' székei megett.

Négy esztendővel azután a' romai plebs, ezen megtiszteltetésért neheztelvén, *Ottot* a' Cicero Consulsága' kezdetekor adatott játékok' alkalmatosságával a' theatrumban kipszszegte; a' Lovagok ellenben mind együl-egyig felkeltek, 's egész erejükből csattogattak kezeikkel. Ebből olly nagy zendülés támadott, hogy Cicero kéntelen volt közben-járó lenni 's kétkézze kapván ezen jó alkalmatosságon, mellyel a' Lovagokat maga eránt lekötölezhette, a' népet tüstént öszvegyűjtötte *Bellona*' templomába, 's ahhoz minden készület nélkül, ollyan hathatós beszédet tartott, hogy az azonnal vissza-ment a' theatrumba 's megalégedésének bizonyására *Ottot* szint' ollyan nagy buzgósággal tisztelte-meg, a' milyennel előbb kicsáfolta volt. Ezen beszéd volt Cicero consularis beszédjeinek gyűjteményében a' negyedik, de a' melly valamint az ötödik és hatodik is elveszett.

112) *Sulla* Dictator korában a' *Marius*' és *Cinna*' felekezetéből proscribáltattaknak fíjait minden főtisztviségekből örökre kizárta. Ezen szerencsétlenek, a' kiknek Romában sok nagy tekintetű barátjaik voltak, Cicero' Consulsága alatt

mindent elkövettek, hogy ezen törvényt eltörölhessék: 's hihető, hogy boldogultak volna is szándékokban, ha Cicero magát egész erejéből ellenek nem szegte és (a' mint Piso ellen tartott beszédjében maga mondja) saját szíve' érzéseit a' közjónak felnem áldozta volna. Mert jóllehet az a' törvény magában igen kemény és igazságtalan volt, még is előre lehetett látni, hogy a' pro-scribáltattnak fiai, mihelyt a' legfőbb tisztaságok' viselésére jutottak volna, Sullának minden egyéb törvényeit és rende-léseit is eltörölték, 's az által nem csak az optimateseknek tekintetét 's a' nép' felekezete felett való hatalmát semmivé tették; hanem az egész köz-társaságot is a' legnagyobb zür-zavarba keverték, sőt végső romlását is siettették volna.

113) A' köztársaságot emészteni, 's Cicero't elcseszteni, Cicero' gondolata szerint mind egy volt; 's valóban, hogy az ő romlása a' köztársaság' romlását is maga után fogná vonni azt mindjárt általláthattak mindenek, a' kik hazá-joknak polgári alkotványát fenntartani kívánták, 's ugyan azért nem nyugodtak mindaddig, míg vissza-hivattatását nem eszközölték. Cicero tehát csak annyiban hibázott, a' mennyiben azt képzelte, hogy a' köztársaság' végső romlása az ővét tüstént nyomban fogja követni. Ezen képzefőésre volt bátorsága felől való bizodalma fundálva, melly oly nagy volt, hogy Clodiusal nem csak minden félelem nélkül szem-be szállott, hanem azt, minden alkalmatossággal, sokszor ok nélkül is sértegette és böszeontotta.

114) Clodius' processusa' alkalmatosságával, ártatlansá-gát leginkább abból akarta megbizonyítani, hogy ő azon idő-ben, mellyben a' vádolás szerint Caesar' hazába bément, 's a' *Bona Dea*' mysteriumait megfertőztette volna, a' maga állí-tása szerint nem volt Romában, hanem *Interamnában*, a' melly Romától kilencz vagy tíz német mértföldnyire feküdt Cam-pania' szélén. Cicero ellenben arról tett a' törvényszék előtt bizonytságot, hogy a' mysteriumok' tartatása előtt három órá-val későbbben *Interamnában* tellyességgel nem lehetett.

115) Nehéz elhinni, hogy egy oly értelmes 's az em-berli természetet esmérő ember mint Cicero, által nem látta volna, melly gyógyíthatatlan sebeket ejtsenek az efféle vag-dalódzások. Azomban abból a' körülállásból, hogy efféle csúfolódásokat magának közönséges helyen megengedett, és hogy ezeket barátjának dicsekedve elbeszéli, ki lehet hozni,

melly magas helyen vélte magát lenni, melly megvetre nézett-le onnét *Clodiusra*, 's melly kevesé volt eszében ezt oly veszedelmes ellenségnek tartani, a' millyennek egy esztendővel utóbb, de nyugalmára és dicsőségére nézve már későn, tapasztalásából megesmérte.

116) A' nép' tribunusai bizonyos esetekben szintén oly hatalmat akartak a' Consulok eránt gyakorolni, a' millyent *Spártában* az *Ephorusok* a' Királyok eránt gyakoroltak; de ezen gyűlölséges jussokkal csak ugyan ritkán éltek. *Flavius* Tribunus értetlenül ezen jussal batorkodott élni a' közönségesen tisztelt *Metellus Celer* Consul ellen, azt reménylván, hogy az által a' Senatust megijeszti, 's a' többszer említett *Agrarius* törvénynek helyben-hagyására kényszeríttli. De a' Senatussnak állhatatossága, melly szerint a' Consul a' fogságba kísérte, 's tanácskozását ott tovább is folytatni akarta, semmivé tette az erőszakoskodó Tribunus' szándékát; 's *Pompejus*, a' ki a' Tribunust titkon vezette, tanácsosnak tartotta ennek értésére adni, hogy a' Consul bocsássa szabadon 's halassza szándékának végrehajtását keüvezőbb alkalmatosságára.

117) Ezen egész hely boszorkodást látszik mutatni, melly magát örömet ironia és csúfolódás alatt akarná elrejtteni. *Favonius* Senator, *Caton*nak nagy csudálója és buzgó követje, a' ki a' törvényekhez még *Caton*nál is forróbban ragaszkodott, a' romai lovagoknak fellyebb említett ügyében is azok ellen, a' kik ezeket kímélni akarták, hevesen kikél, 's annyival is hevesebben, minthogy a' Praetorságra vágyásban czélfát el nem érte. Helyette *Scipio Nasica*, a' ki utóbb *Pompejus*' ipa lett, választatott Praetorrá; 's hibető, hogy *Favonius* ezt de *ambitu* vádolta.

Ezen helyet legjobb *Schlützel* így olvasni: *Nasicam accusavit moleste, ac tamen dixit ita etc.* Így tökéletes értelmet ad. A' *Molo* és *Mola* szókkal való jádzást szerencsénekre magyarul is kilehetett fejezni. Ezzel *Cicero* a' durva *Favonius*' darabos beszédjét csúfolja, melly szerint ez mesterének a' *Rhodusi* híres *Rhetornak Molónak* nem igen vált becsületére.

Ezen szók: *nunc tamen petit iterum*, nehezen tehetnek egyebet, hanem hogy *Favonius*, ámbár Praetorságra nem léphetett, a' Tribunusság után akart esni. Itt is titkon csúfolódnak látszik *Cicero*, hogy tudniillik *Favonius* oly fontos-

nak tartotta magát, mintha a' köztársaságnak oda kellene lenni, ha csak ő nem kormányozná azt.

118) Cicero méltóságához illendőnek tartotta, a' mennyire tőle kitelhetett, a' köztársaság' legelső 's legnemesebb embereivel külsőképpen is egyenlő fényben ragyogni; * ugyan azért nem csak Romában pompás épületet, hanem Tusculumban, Pompejiban, Formiaeában, Cumaeban, Puteoliban, Antiumban, Asturában 's a' t. is kicsinyenkint szép házakat szerzett. Minthogy törvénytelen 's rút módok által nem kívánt meggazdagodni, természet szerint adósságba kellett keverednie, mellyek néki néha néha aggodalmat is okoztak. Ezen szónak *ses* a' deákoknál háromféle értelme van, 's Cicero ezen háromféle értelemmel elméssen jádzik; de ezen elmés játékot lehetetlen volt magyarul kitenni.

119) Az az *Octavius*, a' ki itt értetik, 's ekkor Macedoniában Propractor volt, ugyan az, a' kit Cicero egyik következendő levelében *Quintus*' testvérének követésre való példa gyanánt ajánl, a' kinek az utóbbi *Caesar Octavianus Augustus* fja volt.

120) „*Neque te in focullionibus habebam.*“ Cicero (a' mint már eddig is láttuk 's ezután még többszer fogjuk látni) igen szeret Atticussal tréfálódni. Atticusnak Macedoniában pagy summái voltak interesre kiadva; de ugy látszik rossz fizetőkkel volt dolga, 's azért kéri barátját, hogy Octavius Propractornál ajánlja adóssága' dolgát mennél hathatósabban. Minthogy Cicero tudta, hogy Atticus rendszerint nem illy aprólékos nyereségek által szokta pénzét haszonra fordítani, tréfásson egy ujj szót csinál, melly másutt egy deák írónál sem fordul-elő; ezek görög szóból tudniillik *τοκος* (interes) ezt a' diminutivumot csinálja *τοκυλιον*, 's ebből ismét a' deák hangzása *foculliót*.

XXVII.

121) Ezen hely ugy a' mint a' régi kiadásokban van, semmi józan értelmet nem ad. E' helyett *ei nos Deos videmur*, *Wieland* és *Schütz Muretus*' javaslasát vették-bé: *ei nos συννοσσω videmur*. Magyarul is e' szerint fordítottuk.

122) *Dicaearchus*, Messinából Sicziliában, egy volt az Aristoteles' oskolájabeli leghiresebb tudósok' közzül; sok könyveket írt, mellyeknek elvesztését annál inkább lehet sajnálni, minthogy szerzőjüket Cicero olly igen magasztalja. Di-

caearchusnak itt említett könyvei, úgy látszik historiai és politikai elmékedéseket foglaltak magokban a *Pallena-Corinthus- és Athenebeliek* igazgatásáról. Suidas egy hasonló munkájáról emlékezik, melly a *Spartabeliek* igazgatása módjáról, 's polgári alkotványáról volt írva, és Spártában olly igen becsültetett, hogy az Ephorusok' rendeléséből minden esztendőn egyszer közönséges helyen elolvástatott a' nép előtt.

123) Herodes si homo esset etc. — Ezen Athenai tudósrul semmit sem tudunk egyebet, hanem csak azt, a' mit itt, és még ezen kívül az Atticushoz írt leveleknek tizenegyedik és tizenötödik könyveikben egy két helyen találunk. Az utolsókból azt lehet kihozni, hogy az ifju Cicero, midőn Athénében tanult, "különösen ezen Herodésnek és egy bizonyos Leonidának gondviselésekre volt bízva." Az öreg Ciceronak tehát tizenhat esztendő mulva jobb vélekedéssel kellett Herodes felől lenni, mint ekkor 693-dikban. Midőn minden józan észről megfosztatottnak állítja azért, mivel egy sovány és hideg *Diatribét* írt Cicero' Consulságáról és Catilina' öszveesküvéséről.

124) „De Lollio sanus non es; de Vinio laudo.” Mint-hogy nem lehet eltalálnunk kik lehettek ezen *Lollius* és *Vinius*; ezen helynek szükségesképpen homályosnak és megmagyarázhatatlannak kell maradni.

125) *Cajus Antonius*, a' ki Cicero' collegája volt a' consulságban, három esztendeig úgy kiszivta Macedonia provinciát, hogy önnét elmenetelekor már azon vádolás készen várta Romában, melly őt a' kiszarolt summáknak visszafizetésére kereste. Azonkívül ellenségei azzal is vádolták a' törvényszék előtt, hogy *Catilina*' öszveesküvésében részt vett volna. Minthogy a' bévádoltatott nem igen bízott magához, könnyen ellehet gondolni, miért várakoztatott magára mindaddig, valamig csak lehetett. Azomban egyszer csaknyan meg kellett jelennie, 's Cicero, a' ki védelmezését (néhány fellyebb való levelekből kitetsző okokra nézve) magára vállalta, mindent tett, a' mit tehetett kitisztítására; de még sem akadályoztathatta-meg, hogy Itáliából holtig tartó számkivételre ne kárhoztattatott volna.

XXVIII.

126) Hogy ezen hely merő találós-mesének látszik, annak nem a' fordító az oka. Ki volt a' vád alul felszabadi-

dított *Valerius*? ki által, és miért vádoltatott-bé, ki lehet az a *Cajus Atilius*, a' kinek tekintete a' bírakat *Valerius* eránt kiméllésre bírta? Ezt a' szót εὐαγγελία (melly mind jó hírt mind hírmondónak adott jutalmat jelenthet) tréfássan kell é venni, vagy tréfa nélkül való értelemben? Mind ezek olyan kérdések, mellyek között a' négy elsőre, éppen nem, 's az utolsóra csak tökéletlenül lehet felelni. A' mi bizonyosnak látszik lenni, az annyiból áll, hogy *Epicrates* alatt nem más, hanem *Pompejus* értetődik, és hogy *Valerius*-nak, akárki volt is, nagy vétkének kellett lenni, mint-hogy oly szószóllóra volt szüksége mint *Hortensius*, és még akkor is csak hatalmas pártfogók és ravasz mesterségek által menekedhetett-meg.

A' többire nézve csak bizonytalansággal kell megelégednünk. Hogy legalább értelmet adhassunk ezen levélnek, a' következendőket jó lesz megjegyeznünk.

1-ször. Ugy látszik az egész levél' folyamatjából, hogy ezt a' szót εὐαγγελία ironice kell vennünk.

2-szor. A' mit *Ernesti* tanácsol, hogy *Cajo Otílio* helyett *Aulifilio* olvassassék, az a' csomo' feloldását valamennyire megkönnyebbíti. Ezt feltévé, úgy gondolom, hogy egy igen veszedelmes processusról van ezen levélben szó, melly processusban *Afranius* Consulnak valamely cliense volt keveredve, a' ki nem másképp', hanem csak a' *Pompejus*' pártfogása alatt lévő *Afranius* Consulnak segítsége által szabadulhatott-meg. Minthogy már tudjuk, melly gyűlöléssel viseltetett *Cicero*' *Afranius* eránt, 's melly igen kevesé elégedett-meg *Pompejussal*; minden további magyarázat nélkül világos, hogy a' dolgot ironice kell venni. Ezen szók: „Et enim mihi caligae ejus, ut fasciae creatae, non placebant“ elmésen csúfolják *Pompejus*' nagyralátását 's maga meghítségét, ugymint a' ki még a' csekélységben is valami különösséggel akarta magát egyebektől megkülömböztetni. A' romai katonák a' topánkáknak egy különös nevét viselték, de csak a' háborúban: *Pompejus* ugy látszik, Romában, sőt a' *Senatusban* és a' *Comitiakban* is viselte ezeket. Szárait is hasonlóképpen a' romaiak ellen fehér gyolossal tekerte-bé. Azt mondotta, hogy egészségére való tekintetből kell ezt tennie. De vallyon szükség volt é azt krétával megfejtíteni? *Favonius* ezt ugy magyarázta, mintha *Pompejus* a' romaiaknak

királyjok akarna lenni, 's előre azon időre akarná elkészíttetni, mellyben a' fejér gyolcsal homlokát fogná körül venni.

Ezen szókkal *lascivum fuisse* azt akarja értésünkre adni Cicero, hogy Pompejusnak semmi más oka nem volt Valeriusnak pártját fogni, csak negédességből cselekedte, megakarván mutatni, hogy néki minden szabad.

127) Ezen helynek elmés tréfája, a' fordításban csak nem egészen elenyészik. Először is ezzel a' szóval jádzik Cicero *κρησ-παιδων Xenophon* Cyropediájára czélozván, mellyben Cyrus a' fő személy; 's hasonló nevet viselt egy híres Görög építő mester, a' kire Cicero minden házaí' építtését bista. Ez a' szó *παιδων* kettőt tesz, 1-ször neveltetés, 2-szor tudomány, vagy valamely dologhoz értés. Az eredeti az említett Cyropediával jádzás abban áll, hogy egy szempillantásig bizonytalanná teszi, ha vallyon a' gáncs *Xenophon* Cyropediáját illette é, vagy azokban foglalt fő-személyt, vagy az építőmester Cyrusnak tudományát.

Továbbá, minthogy az említett építő-mester, a' ki (valamint csaknem minden Romában tartózkodó görög tudósok és művészek) deákul semmit sem tudott, Ciceronak görögül bizonyította-meg, miért jobbak a' falusi kastélyokon a' kicsiny aklakok, mint a' nagyok: Cicero, hogy Atticus száját ugy szólván egyszerre bedughassa, az építő-mester' szavait hozza-elő, még pedig görögül és szoros bizonyításu formában; de midőn a' valóságos megbizonyításnak következni kellene, egyszerre félben szakasztja (mintha a' többi önkint értetődne) a' maga személye szerint szól tudós ábrázattal, 's az egész dolgot tréfává változtatja, azt adván barátjának értésére, hogy ha színtén Tusculanumában az ablakok valóságosan kicsinyek volnának is, a' gáncs már késő volna; minthogy az építtés néki már eddig is igen sokba került, 's ugyan azért akármit fogna is még azon épületben gáncsolni, mindenkor csak illyen mentséget várhatna, a' millyen ezen levélben van; kivévén, ha a' gáncs ollyas mit illetne, a' mit költség nélkül meglehetne jobbítani.

128) Az az magamat minden közönséges foglalatosságoktól visszavonni 's Romából önkint számkivetésbe menni. *Solonium* egy tájék' neve volt Lanuvium' városa' szomszédságában, melly város fekvésének kiességére nézve Antiummal vetekedhetett, a' hol Ciceronak egy általa gyakorta meglátogatott kastélya volt.

129) Compitalia egy olyan innepnek neve volt, mellynek alkalmatosságával a' *Laresek'* számára a' keresztt utakon jeles áldozatok vitettek. Ezen régi romaí innepnek eredetét következendőképpen adja-elő Plinius' természet' históriája' 36-dik könyvének utolsó részében: Tarquinio Prisco regnante tradunt repente in foco ejus adparuisse genitale e cinere masculini sexus, eamque, quae insederat ibi, Tanaquilis reginae ancillam Ocrisiam captivam, consurrexisse gravidam; ita *Servium Tullium* natum, qui regno successit; inde et in regia cubanti puero caput arsisse visum, creditamque Laris familiaris filium; ob id compitalia et ludos Laribus primum instituissē. Ezen *Laresek'* innepe a' *conceptiva feriák* közzé tartozott, az az: az olyanok közzé, mellyel nem voltak az esztendőnek bizonyos napjára határozva, hanem a' Praetor rendelte 's hirdettette-ki, a' mikorra akarta. Csak egy nap tartott 's ekkor rendszerint December' vége felé innepeltetett egynehány nappal a' Saturnaliák után, mellyek December' tizenhetedikén kezdődtek, 's öt napig tartottak.

130) Az arra való maga eltökéllése, hogy (Calliope' serkentése szerint) *Flavius* Tribunus' szándékának magát állhatatosan ellene szegezze, úgy látszik nem kevés maga megtagadásába került, 's maga eránt alkalmasint kevés bizodalommal lehetett, minthogy *Theophrastusnak* a' becsület' azeretéről írt munkáját segítségül kellett hívnai.

Némelly ízlési, és lélektani tünetmények.

Míg a' szépet, gyönyörködtetőt, és kellemetest egyedül a' tárgyokban keressük; addig elhatározó, kimerítő és meglegedést szerző fogalmunk egyikről sem léssen, mert oly tünetmények ötlenek szemeinkbe, mellyeket bár mint csavargassuk is a' tárgyi viszonyokat, magunknak egészen meg nem fejthetünk, sőt gyakran ellenmondó és fonákul ható nehézségekbe keveredünk, mellyekből kibontakozni nem lehet, minthogy ha a' fölvelt elv hibás, egynehány következményeknek ad ugyan alapot, de végre ott sül föl, hol leginkább keres vizsgálódásunk nyugvó pontot; pedig elmékedés, és vizsgálódás után az igazságot, vagy is lelkünknek nyugvó pontját föl nem lelmi, melly keserves állapot, jól tudják azok, kiknek a' rendszeres gondolkodás főbb gyönyörűségök. Én a' gyönyörködtetőnek tehát, a' szépnek, és kellemetesnek is fő elvét ezen kitételben „*a' tehetségeknek erősítő arányban ható foglalatoskodásuk gyönyörködtető*“ találom, de föl sem is akadtam még eddig magányos fejtegetésimben; tehát próbára némelly szövevényesebb ízlési, és lélektani tünetményeket vizsgálódás alá veszek, 's véllem, nem léssen éppen unalmas értekezésem azoknak, kik az emberi rejtélyes természetről örömet gondolkoznak.

I.

Az Izlésnek sokfélesége.

A' hangász panaszkodik, hogy szívemelő darabját, némellyek csacsogással zavarják, mások megindulás nélkül halgatják, mások pedig osztozással mutatják unalmokat, 's fölsohajt, de sok izlés nélküli ember van még jó izlésről hires századunkban! A' mivész költő elkészíti fölséges költeményét, 's midőn örök létre áttündöklő koszorút vár homlokára, egy redős homloku 's máskint mély tudományáról nevezetes csoport megtámadja, és kurholja, hogy miért vesztegeti a' drága időt oly hiában való versgyártásban, és miért rontja ízetlen meséivel a' valóságos történeteket; a' költő bámul, 's bámulását így jelenti, még sem tettem volna föl, hogy ezen emberek minden izlés nélkül legyenek. A' szobrász kiteszi szemlélésre remek miveit, tódul a' sokaság, szemfüléskedik a' mivész, lesi a' nézőknek ítéletöket, 's megütközik, midőn itt egész csoportot lát mivei előtt hidegen elmendegelni, amott pedig orfintorgatással gunyolódni, sőt amott egynehányat hall, milly fullánkös nyelvel ocsárolják a' remeket — végre barátjának ezt sugja fülébe: „még sem igaz, hogy századunk annyira kipallérozott az izlésben, mint kikiáltják: Egy tanítót így hallék panaszkodni: meg nem foghatom, mi annak oka, hogy a' mostani ifjuságnak a' finomabb izlésre semmi hajlandósága sincsen, ime a' romai classica literaturában semmi gyönyört nem találnak, hiában ajálom Cicerót, Virgiliust, Ovidiust 's a' t. nekik, ók inkább Kisfaludiakat, Kazinczit, Vörösmartit, Bajzát, Czuczort 's a' t. dicsérik, pedig a' valódi izlést csakugyan a'

régielnél kell keresni, 's a' t. — A' mathematicus fájdalmasan említi, hogy ezen fűlséges tudományt megvetik az emberek — a' Physicus bosszonkodik, hogy még oly emberek is találkoznak, kik a' természetnek gyönyörű tudományát is ocsárolják — a' Philosophus össze ránczolt homlokkal fájlalja, hogy a' mostani csapodár ízlés a' mélyebb elmékedéseknek nem barátja; szóval nincs egy mesterség, egy tudomány is, mellynek ocsárlói nem lennének. De ebből az következik é? hogy az embereknek nincs ízlésök? éppen nem — hanem az még is következik, hogy azokra, mellyekre ocsárolnak, azon szempillantásban nincs ízlésök, azon szempillantásban mondom; mert gyakorta megtörténik, hogy annak, mint előbb ócsároltak, egy kevés várakozás után szenvedélyes kedvelőjök lesznek; sokszor megtörtént már, hogy mit ma némedlyek gyűlötek, ugyan azt másnap megkedvelték; mit ma utáltak, másnap megszerették, mire ezen a' helyen bosszonkódtak, ugyan azt más helyen örvendették; a' mit ifjúságukban kedveltek, azt öregségökben megvetették; sokszor ki a' költészségnek nem barátja, a' philosophiának szenvedélyes kedvellője; ki a' remek szobrászatnak becsmérője, a' hangászatnak imádója; ki a' komolyabb tudományokat névökrül sem akarja hallani, a' szép mesterségeket jó ízléssel gyakorolja 's a' t. szóval, a' tapasztalás bizonyítja: hogy az ízlés sokféle, és pedig nem csak különbözőféle emberekre, hanem ugyan azon egy emberre nézve is különbözőféle időkben, és környüállásokban. Most már ha az ízlés sokféleségének okát a' tárgyakban keressük, a' nehézségekből ki nem bonyolódunk, mert a' tárgyak többnyire ugyan azok maradnak, tehát ezek

miatt az ízlés nem változhatik, azonban ennek okát az említettem elvből könnyen kipuhathatjuk.

Az ízlésnek sokfélesége függ a' szokástul, a' tehetségek', és erők' külömbféle fokú kifejlésökbül, és gyakorlottságokbul; neveléstől, éghajlattól, életkortul, és más ezer elszámálhatatlan okoktul, mellyek tehetségeinket inkább vagy kevesebbé izgatják, foglalatoskodtatják, tehát gyönyörködtetik is; ugyan is ezen okok változtatják ereink' viszonyos hatásukat; ki nem tudja? hogy az öregség megtompítja az érzékeket, kissebbíti az életerő' sebes hatását; szóval, az értelmiségnek terjedtebb, az érzékiségnek pedig szűkebb határt szab — ki nem tudja? hogy a' pallérozottság ereinket kifejti, 's nékik rendes utat szab, a' nevelés hajlandóságinkat valamelly meghatározott czélra vezérli, az oktatás némely tehetségeinket bizonyos tudományok' körére annyira lefoglalja, hogy a' lélek' majd csak nem egyedül abban kíván foglalatoskodni. — Az is bizonyos, hogy a' példák a' szabályozatlan tehetségeknek arányt adnak, az éghajlat testünk' ereit külömbféleképpen módosítja, az állapot, körülállások, és viszonyok új és új eszméket szülnek, és így tehetségeinknek erőviszonyos arányú hatásukat sokféleképp' hátaozgatják, — így hát nem csuda, ha a' hangász' hanga ízlést nem lel mindenkiben, mert nem mindenkinek van kifejlödve és gyakorolva hangai' tehetsége; adja a' költő' remek munkáját a' költészet' mesterségben jártas, vidám és élénk phantasiájú ember' kezébe, meg fogja látni, hogy van ízlés az emberekbén — Euclides' olvasása gyönyörködtető, de csak a' mathematicusnak — a' Spartaiak kedvelték a' testi gyakorlást, a' küz-

dést, és a vadászatot; a Sibariták ellenben a lenyhe tunyaságot, és érzéki gyönyöröket szerették; mert amazoknak testi erejük hajlékonyok és erősek, emezeknek pedig egész elpuhulásig pulyák voltak. — Midőn ifjainkat egyedül látánoknak neveltük, belőlök mintegy római polgárokat képeztünk, a honniakat előlők elrejtettük, vagy talán szívökbe ezek eránt megvetést is csepegtettünk, akkor égtek a romai classicusokért; most midőn a honfi szellem ifjainkban is gerjedez, és hazai literaturánk' édes-ségét izlelik, nem csuda, ha hazai remekülőinket inkább kedvellik, mint a holt nyelvű művészeket — a philosophiának, és természet' tudományának is csak azok ocsárlói, kik szűklelkűség, és szűkkeblűség miatt föl nem szólhatnak a földi porbul az igazság' szent országába, és az anya természet' rejtélyes ugyan, de még is gyönyörű tárába — szóval minden mesterség, minden tudomány, minden foglalatosság megkívánja az emberben kifejtelt saját tehetségét, és' egyedül csak így szerezhethet maga eránt kedveltető izlést; tehát nincs általános, hanem csak személy, és tehetség viszonyos izlés.

De még is, így szólnak némellyek, ha a tehetségek erőviszonyos arányu foglalatosságoktul függ a gyönyör, tehát az izlés is, honnént ered a romlott, és rossz izlés? nincs könnyebb, mint ezen nehézséget megfejtteni. — Midőn a tehetségek fejledeznek az emberben, kifejtésök izlési viszonyban rossz arányt kaphatnak, és így fonákul nyilvánítják hatásukat, a fonák hatásu foglalatosság pedig szülhet olyan gyönyört, tehát izlést is; de ezen izlés romlott és fonák léssen, melly annál inkább megtörténhetik, minél mindennapibbnak tapasztaljuk az elkorcso-

sodást, melly nem más, mint a' természetitől eltávozás; ebből az is következik, hogy ha ezen elkorcsosodást vagy is romlott ízlést elakarjuk kerülni, szükséges hogy a' természetieket szüntelen szemünk előtt tartsuk, másoknak jobb ízlésöket vezér gyanánt kövessük; szóval, tehetségeinknek jó ízléső hatást szerezzünk; így hát nem igaz azon állítás is, hogy a' jó ízlést nem lehet tanítani; mert ha lehet tehetségeinknek jobb és természetivel egyezőbb hatásu arányt mások' befolyása által szerezni, ugy lehet a' jobb ízlést is jobb ízlésűektől tanulni.

II.

*Miért gyönyörködtetnek az érzékiek inkább,
mint a' szellemiek?*

Minekelötte ezen kérdést megfejtsem, egy észrevételt kell előre bocsátanom, melly az előgördíthető kifogást tárgyalja. — Vannak emberek, kikben a' természet azt látszatik megmutatni akarni, hogy néha a' kiszabott útjától eltérhet. — Ugyan is találkoznak néha olyanok, kikben az érzékiség olly kevesé látszatik uralkodni; hogy már e' földön fentebbi lényeknek tarthatnók öket; így némellyek az evésben és ivásban alig éreznek valami gyönyörűséget, másokban a' szerelem, állatiságunknak legingerlőbb gyönyöre, éppen nem mutatkozik, vagy csak szunnyadoz; mások már gyermekségökben, mintegy áthágván a' gyermeki kort, megvetvén a' gyermekes multságokat, föllengezőbb értelmi és szívbéli érzelmekben találják gyönyörűségöket. — Mi légyen az illy ritkább tünetményeknek oka, nem keresem; elég az, hogy ezek a' közönséges szabálytól eltávoznak, és kivételt szenvednek. Nem tartoznak to-

vább ide azok, kik némelly egyes tehetségöket gyakorlás által annyira edzették, hogy a' többi mintegy elnémulva lappang, és szunnyadozva ezeknek árnyékában hamvadoz; ezek kétség kívül a' kimivelt tehetségeknek inkább áldoznak, mint a' parlagon hagyottaknak; így a' fejtörő tudós inkább olvassa könyveit, mintsem tánczba egyengesse lábait, Newton inkább gyönyörködött csillagászati elmélkedésében, mint az evésben, ugyan is a' föllebb hatásra emelkedett erő a' többit elszunnyasztja, 's hatalmas árnyékában lebilincselve tartja, és egy oldalú érzelmeiben boldogságát fölleli.

Minekutánna ezen kivételekkel az említett kérdést korlátoztuk volna, lássuk, mint fejthető-meg a' mondott elvből. — Könnyen, — mert az érzékek létünknek zsenge erei, tehát legelőször ébrednek bennünk; az erő pedig mihelyest ébred, mindjárt foglalatosságot kíván, mihelyest pedig foglalatoskodik, tüstént gyönyörűséget is érez, tehát az érzékek legelőször gyönyörködtetnek bennünket; továbbá ezek sokáig egyedül igaztják létünket, mert általok ébredeznek lassacsokán a' szellemi tehetségek is, de midőn ezek ébredeznek, már azok megerősödtek, pedig annyira, hogy némellyeknél életfogytáig uralkodnak, a' szellemiek pedig csak lappanganak; végre az érzékek izgékonyabb természetűek is reánk nézve, mert foglalatoskodást az egész természetben találunk, 's pedig olyat, melly reájuk nézve könnyen erőviszonyos, annál inkább, minthogy a' természet maga is szüntelen ösztönzi őket, mert földi életünk, és nemünknek fenmaradása tőlök függ; a' szellemi tehetségek ellenben későn és lassan fejledeznek, fáradozás által erősödnek, titkosabb és rejté-

Iyesebb tárgyakkal foglalatostkodnak, erőviszonyos hatásu arányra nehezen akadnak, — mi különös tehát, ha az érzékiek inkább gyönyörködtetnek, mint a' szellemiek?

III.

*Honnént van az, hogy a' megszokott is,
a' szokatlan is gyönyörködtet?*

Ezen két tünemény mintegy ellenmondásban lenni látszik, pedig bizonyos, hogy a' megszokottak annyira kellemetesek, hogy szinte ha elején kellemetlenek voltak is, végre szükségeseknek, és elmaradhatatlanoknak látszatnak; szolgáljon például a' dohányzás, mellyről mindenki megvalhatja, midőn először vett pipát szájába, kellemetlenséget, és émelygést tapasztalt, végre a' szokás által, melly gyönyörűséges lett a' botor füstöt éregetni! azok tudják, kik vele foglalatostkodnak. — Ha az ember kevesekkel szokott társalkodni, a' zajos multságok kedvetlenek előtte, és csak kevesek között találja megelégedését; a' gyermek, kit szülői nagyobb társalkodásba soha nem vittek, sőt elég botorul tiltották ki vendégjeik, barátjaik és más ismerősseik elől a' szobából, ha emberek elé kell mennie, félénk, bátortalan és visszatartózkodó lett, a' grönlandi sírva kívánkozik vissza jéges hazájába, és a' gyomort keverő halzsír italra, ha mindjárt a' párisi Édent játszó kertben a' legcziczomásabb szakács rakná is elejbe válogatott édességeit, szinte így van a' ruházatra, ételre, italra, s más effélékre nézve a' dolog. — Más részről ellenben az újság-kivánás majd csak nem hártatlan, mert sokaknál a' régi csak azért is kellemetlen, mert régi, az új pedig gyönyörködtető, mert új; az újságvágy miatt a' régi rendszerek föl-

forgattatnak, szokások gunyoltatnak; ha valamely szokatlan eset történik, vagy új találmány mutattatik, legnagyobb kíváncsisággal tödülnek, 's velök egész meglepéssel gyönyörködnek az emberek. Ezen ellenmondó tüneményt egyedül csak az előterjesztett elvből lehet megfejteti. Ugyan is:

A' megszokott tárgyak a' velök összehangzó tehetségeknek fogékonyságukat mintegy megédzik, 's annyira emelik, hogy csak egyedül lesznek képesek foglalatoskodni; minthogy pedig egyedül foglalatoskodnak, szüntelen saját tárgyakat, az az a' megszokott dolgokat keresik, mivel pedig már velök megbarátkoztak, hatásuk könnyen léssen erőviszonyos, tehát gyönyörködtető is, ezen gyönyör pedig a' szokás' embereit úgy kielégíti, hogy másokról nem is akarnak gondolkodni — és csakugyan kik barátjai a' régi szokásoknak? azok, kik szűk életkörbe kárhoztatvák, minden tehetségeiket ki nem fejthették, tehát csak a' szűk lelkű, és keblű emberek irtóznak a' hasznos újításoktól; azonban az újítástuli félelem a' szokás barátinál nem éppen általlyános, mert ezek is némelly tehetségeiket más úton kiképezhetik, a' kiképzett tehetségek pedig fokonkinti újítást kívánnak, tehát ezek csak némelly újításoktól, melyekre fogékonyságuk nincs, irtóznak; p. o. egy szűk lelkű ur, kit születése bőségbe helyeztetett ugyan, de lelki ereji a' pulya nevelés által csak parlagon hagyattak, az ételben, italban, 's más érzéki gyönyörökben hajhássza az újítást; de retteg ellenben a' polgári, tudományi, és mesterségi józan újításoktól; mert amazokra tehetségei ki vannak képezve, emezekre pedig parragon hevernek. Az újítástuli félelem

következendő okokon alapul: 1. Az új tárgy erőviszonyosan nem foglalatoskodtatja a' szunnyadozó tehetségeket, tehát nem gyönyört, hanem unalmat okoz. 2. Az új tárgy a' szokás barátjait szűk élet körökben zavarja, 's mint egy új élet körbe hajítja, mellyben mint készületlen vendégek ismeretlenek és idegenek, tehát visszatartózkodók-is, a' visszatartózkodó foglalatosság pedig nem erőviszonyos. 3. Az új tárgy új izgatást ad a' tehetségeknek, tehát ezeknek szokott összehangzásukat háborgatja, és sokszor egészen rendkívüli arányba helyhezteni őket, melly helyheztetés reájok nézve nem erőviszonyos.

Ellenben a' szokatlan ujság, és újítás kellemetes benyomást tesz azon emberekbe, kiknek tehetségeik a' szüntelen gyakorlás által magosabb és magosabb tökéletességre emelkednek, melly által a' mindennapiságból kiszálván, újabb és újabb hatásra gerjedeznek, és csak úgy elégtetnek ki, ha a' közönséges tárgyak köréből kilépvn, szokatlanokkal, és ujjakkal foglalatoskodhatnak — így: a' magos elméknek unalmukra esnek a' közéletnek egyforma történetei, azért mindenkor nagy változásokat forgatnak eszökben, és ha tervök valósodik, vagy nagy jót, vagy nagy rosszat árasztanak az emberiségre, — az eredeti ész unatkozik a' tudományok' régi rendszerén, 's kész fölforgatni mindent, hogy újat alkothasson — szóval, a' jól kiképzett tehetségek nem engedik, hogy valaki szokás embere legyen — azonban ezekben is valamint a' szokás embereiben az ujságvágy nem általános, hanem csak tehetségviszonyos, ha csak minden tehetségek egyformán nem képeztetnek ki magosabb tökéletességre, melly ritkaság. Hogy pedig az ujság ezeket gyönyörködteti, követke-

zendők az okok: 1., mert táplálatot, és erőviszonyos foglalatosságot ad nekik. 2., mert a kiképzett tehetségek hajlékonyok, tehát könnyen simulnak a szokatlanokhoz is. 3., a tökéletesség a tehetségeknek terjedtebb kört enged a hatásra, melly által a szövvényesebb történetek miatt sem zavartatnak meg, sőt inkább általok tápláltnak, és erősödnek.

Igy tehát semmi ellenmondás nincs abban, hogy a megszokott is, a szokatlan is gyönyörködtet, mert mindenik más, és más viszonyban történik, mellyet tehetségeinknek többféle fokú tökéletessége, és tökéletlensége szül.

IV.

Mint szereshet a divat gyönyörűséget, és honnét származik uralkodása?

Ezen kérdés megfajtására szükséges némelly lényeges jegyzéseket előre bocsátani: 1. a divatnak czikornyás pálczája nem uralkodik a magos elméken, és mély foglalatosságú lelkeken, mert ezeknek figyelmök nem a ruha szabásán, hanem a szemök elejbe vett mély czélokon függ. — bizonyára Kepler, Newton, N. Fridrik, Napoleon 's a t. divatot nem igen vádásztak. 2. A nép, mellynek hatásköre nagyon szűk, divat után nem kapkod, 's közönségesen megelégszik nagy apjától reá maradt ősi mentéjével. 3. A tisztességest, tisztát és illendőt a divatossal összekeverni annyit tesz, mint a divat istenasszony' napról-napra változó kényelmét nem ismérni. 4. Az embereknek nagyobb része nem azért követi a divatot, mintha gyönyörködnék benne, hanem azért, hogy különözöt ne játszó, 's gunynak és megszólásnak

ne legyen tárgya. 5. A' divat istenasszony' uralkodó pálczáját leginkább a' közép műveltségű embereken mutogatja, kik műveltek ugyan, de lelki nagyság nélkül, pallérozottak ugyan, de valódi erény nélkül. Így hát:

A' valódi tökéel nélkül finomított tehetségek olly ujitást keresnek, mellyek könnyű, és még is változékony foglalatoskodást adjanak, minthogy pedig a' komoly tárgyak az illyes lepke szállangásoktól idegenkednek, azért a' külső tetszéskedések lehetnek csak erőviszonyos hatásuak ily nemű tehetségekre nézve, a' külső tetszéskedést pedig már régtől fogva a' testnek idomításában, és az öltözetnek szabályozásában helyhezette a' kényes finomodás, tehát az öltözeteknek kell fő szerepet játszani ezen lepke foglalatoskodásu lényeknél, a' divat pedig mi egyéb, mint ily lepke foglalatoskodásu tetszéskedés? mivel pedig a' tetszélkedők vagy valóban, vagy csak képzeletben nyernek is megtetszést, célukat elérvén gyönyörűt szükségképpen éreznek magukban — tehát nyilván való, mint szerezheth a' divat gyönyörűséget? Továbbá, mivel a' külső finomság a' polgári csinosodásnak, és műveltségnek egyik jele, a' társas vigalmaknak pedig megkívántató bélyege, azért azok is, kik főntebbi tökéletességgel bírnak, ne talán a' piperéskedőknel szemet szurjanak, 's mintegy botránkozásukra legyenek. elfogadják a' divatot, nem mintha benne gyönyörködnének, hanem hogy magokat a' többséghez alkalmaztassák, és így a' bölcs követi a' divatot, de magában mosolyogja; e' szerint nem csuda, hogy a' divat' uralkodása annyira kiterjed.

V.

*A' kellemetlen tárgyakbul merített
gyönyörűség.*

Az ember gyakorta oly tárgyakbul is merít gyönyörűséget, mellyek inkább félelmet, iszonyodást, és rettegést, mint kecsegtetést szülnek; sokszor ijedezünk, még is közelítünk a' félelmes tárgyhoz, a' könnyörületesség könnyet sajtol szemeinkből, még is keressük a' kesergőket, és szomorgókat; a' tüzi, veszedelem, hohér pallos, véres tusák megrázzák a' szívet, még is tódulnak nézésökre sokan, el- iszonyodunk a' tatár' pusztításán hazánkban, még is a' játékszínben megjelenünk színmutatására; szívszorongatást okoz a' gyászos mohátsi veszedelem, még is több ízben gyönyörködve olvassuk; megkeserít kedveseinknek halála, még is sírjokhoz támolygunk, 's mintegy megelégedve andalgunk poraiknál — szóval, mennél borzasztóbbak, és szívreszketetőbbek az esetek, annál több nézőkre, és halgatókra akadnak — honnént van tehát ezen édes keserűség? —

Voltak olyanok, kik e' tüneményt a' szívének elveteműltségéből, és természeti vadságából akarták megfejteti — de ne legyünk nemünknek ellenségei, ne is vádoljuk természeti vadságról a' szívet, lám a' borzasztó történetekre összecsódlók készek vigasztalni, enyhíteni, és megszabadítani a' kárhóztokat, ugyan is a' tűz' pusztításának nézésére tódulnak ugyan, de maguk' feláldozásával a' pusztító lángok közé is rohannak, oltanak, és holmiket szabadítanak; a' nép zajogva fut

ugyan a' vesztő helyre, de midőn a' rettenetes pallos' áldozatját megtette, sohajtozás, siránkozás, sajnálkozás hallatszik és látszik a' nézőkön; a' borzasztó eseteket előtűntető színpadok zokogó visszahatást nyernek, vagy talán ezek mind a' szív' vadságának következései? éppen nem, hanem a' szívnek foglalatoskodásai — vannak tudniillik a' szívnek is tehetségei, ugymint: a' rokony érzelem, könnyörületesség, sajnálkozás, sohajtozó részvét, engesztelhetőség 's a' t. mellyek szinte ugy, mint más tehetségek éldeletet keresnek, és ha erőviszonyosan foglalatoskodnak, gyönyört is okoznak; az érzékeny szívet pedig az érzékeny esetek ugy táplálják, valamint a' föllengező értelmet az igazságok és valóságok, 's ha ezek gyönyört szereznek az értelemnek, ugy azok is a' szívnek. Továbbá a' borzasztó történetek nem csak a' szívnek, hanem az értelemnek is adnak éldeletet, t. i. a' ritkaság, és ujság, melly az illyes esetekben előjön, az észnek vizsgálódó tehetségét is foglalatoskodtatja; tehát egyszerre több erők tétetnek hatásba, azért is rázkódtatnak meg oly kellemetesen a' kellemetleneknek látszó tárgyak is.

VI.

Minden embernek saját véleménye és cselekedete legjobban tetszik.

Egy nyájas társaságban, mellyben az embereknek külömbféle cselekedeteikről, és véleményeikről váltogatának szót, végre egy begyes asszonyság is hosszú halgatása után megnyitá nagy kegyesen száját, 's így szóla: „én meg

nem foghatom, miként lehet az, hogy csekély tapasztalásom után csak egy emberre se akadhattam, kinek mindenben, és mindenkor igaz lett volna, kivéven magamat“ a' mondást csendes mosolygás követte, nem vévén szemügyre a' halgatók, milly alapos igazság rejtezik a' begyes kitételben, mert az együgyű mondás azt igazolja, hogy az embernek saját ötletei legjobban tetszenek, 's honnént származik e' tetszés, vagy is sajátságainkban való gyönyörködés?

Az ember maga magának mérlege a' valóságban, és igazságban — a' mi észfogalmaival összehangzik, az való, a' mi elveivel megegyez, az igaz reája nézve; ez pedig nem is lehet másképpen, mert a' valóra, és igazra kell mérlegének lenni, és ezt csak ennénességből veheti, mert a' mi fogalmaimmal vagy elveimmel össze nem hangzik, reám nézve való, és igaz nem lehet; más az, ha a' valóságot, és igazságot magán álva vesszük, ekkor csakugyan másképpen van a' dolog — de itt az embert nem úgy tekintjük, mint elvont eszméssel bölcselkedőt, hanem mint a' közéletben fellengező elmélkedés nélkül éldel-lőt; a' köz életben tehát mihelyest valami fogalmaimmal vagy elveimmel meg nem egyez, azt mint hibásat elvetem; a' mi pedig velök összehangzik, pártolom, nem keresvén azon szempillantásban, vallyon fogalmaim, és elveim megálhatnak é a' csupa észvilágánál alapított fogalmaikkal és elvekkal, ha hibásak elveim, véleményim is hibásak lesznek, de nem reám nézve, hanem csak az igazság' országában; így hát én azt nem is tudom, nem is ismerem, én azonban az enyimeket valóknak, és igazaknak tartom, mert ezen szempillantás-

ban nincs más mérlegem, mellyből megítéljem—innént látszik az oka, mért szoktak az emberek annyira kardoskodni tulajdon vélemények mellett, és miért szokták másokét majd nem gunyolódva elvetni; innént látszik az is, miért szoktuk a' vitázásban leginkább az ellenek' elveit megtámadni, mert míg azokat sarkaikból ki nem forgatjuk, véleményünk el nem fogadható—annyi tehát bizonyos, hogy az ember véleményeit, és cselekedeteit saját fogalmaiból, és elveiből méregeti, tehát azon szempillantásban, midőn valamit gondol vagy cselekszik, legigazabbnak, és legjobbnak kell sajátjának látszatnia; ugy de a' magunktól talált igazság is mindenkor kecsegtet bennünket, mert tehetségeinkkel erőviszonyos, tehát tetszik is, gyönyörködtet is; így a' következés is magától folyik, hogy minden embernek saját véleménye, és cselekedete legjobban tetszik.

Vannak ugyan emberek, kik serénységből és békeszeretetből könnyen elfogadják külsőképpen mások' véleményét, de belsőképpen háborgást éreznek magokban, és ugy járnak, mint azon együgyű pór, kinek physicus fia elmondá az okokat, miért kelljen inkább a' földnek a' nap körül, mint a' napnak a' föld körül forogni „látom, ugymond a' pór fiához, hogy nálamnál többet tudsz, és igaz, a' mit mondasz; de én meg sem hiszem. Azonban, hogy későbben elveinket változtathatjuk, és változtatjuk is, 's az által véleményünk' fonákságát is megismerjük, az igaz: de még ez nem történik, a' mi nem is szokott, egy hamarjában meg esni; addig csakugyan sajátágunk tetszik és gyönyörködtet.

VII.

A' nagyságból származó gyönyörűség.

A' nagyságból származó gyönyörűség magában foglalja az erényi, értelmi, képzeleti, és testi tömegi nagyságból gerjedező kellemetes érzelmet; és csakugyan a' nagyság gyönyörködtet: a' meredek szikla tömegek elbámélesztanak, 's ezen bámulás kellemetes, mert képzelődésünket foglalatoskodtatja; a' nagy cselekedetek felémelik lelkünket, mert erkölcsi vágyunkat izgatják; a' fölséges találmányok tetszenek, mert értelmiségünk erejét hirdetik, a' roppant épületek, égbe nyuló tornyok, sziklacsúcson épült várak megvarázsolnak, mert az emberi bátorságot és művészséget nyilvánítják; ha a' csillogos eget szemlélem, számtalan táborait képzelődésemmel méregetem, földünknek, 's rajta én magamnak parányiságát fölvetem, a' nagy mindenséget egy egészszé képezem, 's magamat annak egy részének lenni megismerem; akkor egy elragadó, de még is bájos andalgásba szenvedezem, melly mind testi mind lelki ereimet meghatja, és egyszerre foglalatoskodtatja. Azonban vannak nagyságok, mellyek elbágyasztanak, tehát nem gyönyörözt, hanem unalmat, és kellemetlenséget okoznak, p. o. a' megmérhetetlen tengernek síksága, a' nagy messzeségre terjedő rónaság, a' füleinket megtompító rettenetes moraj 's a' t. — kérdés tehát, miért nem gyönyörködtetnek ezek is? némellyek tehetetlenségünkben keresik okát, t. i. hogy ezek tehetségeinket meghaladván, velünk erőtlenségünket megismertetik, 's ezt mintegy magunk előtt szőgyenelvén, unatkozunk a' dölyfös tárgyakon;

én pedig elvem szerint okát abban találok, hogy ezen tárgyak egyes tehetségeinket hatván, azokat úgy fölmulják, hogy magukkal erőviszonyosan foglalatoskodhatni azokat nem engedhetik, így hát ezen tárgyak mellett erőviszonyos foglalatoskodás nélkül lévén, szükségképpen unalmat kell szereznüök; mert hogy a' nem foglalatoskodható nagyság tulajdonképpen nem szégyenít, kitészik ezen hasonlításból: a' magányos polgár nem szégyenli azt, hogy Király nem lehet, fájlalja azonban azt, hogy fogékony-ságához viszonyos tisztséget polgár társai között nem kaphat, — továbbá, az illyes nagyságok mellett az ember nem szomorú, nem elcsüggött, hanem csak unatkozó, pedig a' foglalatosság hiánya szül unatkozást, a' szégyen pedig szomorúságot, és elcsüggedést.

Általában szereti az ember a' nagyot, mert nem csak a' nagy erények, de még a' nagy gonoszságok hallásában is érez valami kellemetességet, annyira, hogy a' mindennapiság, ha mindjárt erényes is, nem érdekli úgy szívét, mint a' ritkább nagyság, ha mindjárt kárhozatos is; ugyanis az erényes földművelő, ki hajnaltul sététig izzad, 's foglalatosságát a' haza' javára végzi, senkiben sem gerjeszt gyönyörködést osztó figyelmet, azonban egy emberiséget véres kegyetlenséggel rettentő zsivány' látására, és és borzasztó gonosz tettei hallására igen sokan tódulnak legnagyobb kíváncsisággal. Ezen tüne-ményt kétség kívül az újság vágyból is lehetne fejtegetni, én azonban lelkünknek azon sejtését gyanítom ebben, melly által tehetségeit a' tökéletesbülhetés által egy magas fokra felemelendőknek szemléli, és azon magas fok által, mellyen a' nagy tetteket már lenni gondolja,

jövendő nagyságát mintegy eleve tükröztetni véli, vissza borzadunk ugyan a nagy gonoszság hallására, de minthogy ebben is nagyot sejtünk, azért megbájoltatunk; kétség kívül a nagy erény kellemetesebben bájol, mert ezzel a nagyságon kívül jó is van öszvekapcsolva; elég az, a nagy cselekedetekben az erőnek magosra hatását sejtven magunkban föl-emelkedünk, melly föl-emelkedés gyönyörködtet.

VIII.

A szülői, és fiú szeretet gyönyöre.

A szeretet általjában, és mindenkor gyönyört okoz, ugyan is a szeretet a szívnek édes foglalatosságot, és éledeletet nyújt, nem is okoz semmi nagyobb unalmat, mint az érzéketlen és szeretettül üres szív, mert a szelíd érzelmek olly szükségai a szívnek, mint a gondolkodás az észnek — ki az emberektől idegenkedik, valamelly állatocskát választ szeretői tárgyául, magányban még a pökökkel is megbarátkozik az ember; a szeretet annál erősebb, és tartósabb, mennél közelebb, és folyvástabb érinti a szeretett tárgy szívünk' hurjait, mert annál erőviszonyosabb érzelmet készít, 's annál inkább összehangzik szívünk' fogékonyságával; ebből következik, hogy a szülői és fiú szeretet leggyengédebb, és tartósabb; a szülői szeretői érzelem közönségesen akkor kezdődik, midőn a többi hevesebb érzelmek lelohadoznak; ha pedig a szülői szívet még más hevesebb érzelmek is feszítik, akkor gyermekeik' eránti szeretetök nem olly gyengéded; ezen állítás annál hihetőbb, mennél inkább bizonyítja a tapasztalás: ha a szülék korosodni kezdenek,

szeretetök nyól gyermekeik eránt, az öreg apák unokáikért élnek, halnak, legfiatalabb gyermek szülőinek a' legédesebb bábja, ha csak egy magzat örvendeztette meg a' szülőket, akkor ez nekik egész bálványuk; tehát a' szülői szeretet a' magzatok eránt nem fogy idővel, sőt inkább növekszik, mert a' szülői szíveket más egyéb gyönyörök lassan-lassan elhagyják, és csak ez az egy marad még vigasztalásukra, azért ez koporsóig gyönyörködteti őket; semmire sem hajlandóbb a' szülő, mint elpártolt gyermekét újra ölelni, ha néha ellenkezőt mutat is külseje, de szíve' környéke mást mond; fölfüggeszti külsőképpen a' szeretet' jeleit csak azért, hogy egy kis várakozás után annál olvasztóbban ömlíthesse ki azokat. A' gyermeki szeretet szülői eránt gyengéded ugyan, de még sem annyira, mint viszonyosan, mert kiskorúságában szeretete csupa érzéki, későbbben a' gyermekből ifju lesz — kezdi az élet' örömeit kóstolni, a' harátság hevíti kebelét, egy hön szeretett ideálja lopószik szívébe, így hát a' szív' érzelve oszlik, és szülői eránti szeretet helyett gyakorta csak mély tisztelet következik: ez is ugyan szülöttje az igaz szeretetnek, de még sem maga a' gyengéded szeretet; hogy itt ott, kivált az elbeszélésekben, és románokban nem e' szerint történik a' dolog, állításomat meg nem czáfolja, mert ennek okát magából a' természetből átláthatjuk.

Sokszor és igen sokszor törik a' nevelők és tanítók azon fejöket: honnént lehet az, hogy a' szülők magzatjaiknak legszarvasabb hibáikat, és legszembetűnőbb hijányaikat észre nem akarják venni? sőt gyakorta némelly tévedéseiken, és kicsapongásaíkon mosolyognak is? Sokan ezt

a' szülőknek vak szeretetekből, mások ennénességükből akarják magyarázni: de gyakorta a' legjózanabb érzelmű, és legokosabb gondolkodású szülőkön is, kiket vak 's majomi szeretetről és ennénességről vétek volna vádolni, megtörténik ez; tehát én ennek okát következendő elvben találok: „Az erők, és a' tárgyak az élelet által úgy módosítják egymást, hogy végre egészen összehangoznak“ e' szerint a' szerető kicsinyenkint úgy módosítja magát a' szeretet tárgyhoz, hogy fogalmaik, és elveik egészen eggyé fornak, melly által a' hiányok is megsajátosíttatnak; pedig tudjuk, hogy mindenkinek saját gondolata és cselekedete legjobban tetszik; ezen elvet ha a' szülőkre 's magzatjaikra alkalmaztatjuk, könnyen megfejthetjük a' nevelőknek és tanítóknak fejtörő kérdéseket; ugyan is a' szülők hárem okból nem látják magzatjaik' hibáit: 1. Tagadhatatlan, hogy a' szülők nemzés által saját énjöket közlik magzatjaikkal, tehát legtöbbször a' magzatok' hiányai közösek a' szülők' hiányaival, ezek pedig a' hosszú élelet által már megbarátkoztak sajátjaikkal, mert a' hosszú szoktatás által fogalmaikkal, és elveikkel, tehát tehetségeikkel is összehangoznak annyira, hogy már azokat hiányoknak nem tekintik, így hát ugyan azokat magzatjaikban sem vehetik észre, 's annál kevesebbé kárhoztathatják. 2. A' gyermekek közönségesen olyanok, millyenekké szülői tetszik őket; a' szülőknek van bizonyos céljuk, és néző pontjuk, melly szerint képezik a' mindenféle mintához fogékony alakot, ezen cél pedig és néző pontot saját fogalmaikból, és elveikből alkotják össze, a' mi tehát ezzel megegyez gyermeikben, az szemök előtt jó, és tö-

kéletes ; így a' hiányok is , mellyek ezen cél-
 nak , és néző pontnak sarjadékai , szemök előtt
 nem hiányok , p. o. ha a' gyermek kevély , és
 pöffeszkedő , szülői tették azzá , kiknek magas
 méltóságuk , születési ranguk , grófi vagy neme-
 si elsőségök szüntelen kápráztatják szemüket ,
 azok ugyan azt gyermekeikbe is jó korán beolt-
 ják , 's mintegy mosolyognak , midőn a' hegyke
 uracs nevelőjére , tanítójára , 's más alantabbi
 sorsukra félvalrul néz , és úgy tekinti őket ,
 mintegy alacsony , 's vele nem is hasonlítható
 lényeket , ezt látván a' pöffeszkedő szülő , ön-
 nön magát így örvendezteti : csak kitetszik a'
 nemes vér , sastul gyáva galambok nem szület-
 nek ; nem is illik , hogy illy nagy reményű fiu
 porba alacsonyítsa magát . Hogy pedig ez igaz ,
 onnént kitetszik : hogy a' szülők magzatjaiknak
 azon hibáit , mellyek céluknak , és tervöknek
 nem sarjadékai , kárhóztatják , gáncsolják és
 kiírtani igyekeznek . 3. A' szülők magzatjaikkal
 folyvásti együttlétök miatt annyira hozzá szok-
 nak a' hiányokhoz ; hogy már föl sem veszik
 azokat , sőt közfolyamatú napi dolgoknak né-
 zik ; valamint ha valamely isméretlen társaság-
 ba jövünk , szemünk mindenén fönn-akad ; ké-
 sőbbben úgy hozzá simulunk , mindenkihez , mint
 ha édes mieink között volnánk . Általában a'
 szeretet mindent jóvá hagy , a' parányi töké-
 letességet nagyra emeli , a' hiányokat kisseb-
 bíti ; szóval ott is angyalokat talál , hol mások
 a' rossz lényektől ijedeznek .

Körmeny Kamill.

5.

GALANTHAI

ESZTERHÁZY MIKLÓS,

aranygyapjas Vitéz', Magyar-országi Nádor' 's
Kunok' Birájoknak életrajza.

Minervánk' 1825-dik első évi Folyamatja' 3-dik Negyedét Galanthai Herczeg *Eszterházy Miklós* Romai Sz. Bir. Herczegnek, aranygyapjas Vitéznek, Magyar-országi Nádornak, a' Kunok' Birájoknak emléke nyitá meg, ki 1635-ben Szent Mihály' Hava 7-dikén Kis-Mártonban születvén 's ugyan itt 1713-ban Böjtmás Hava' 26-dikán meghalván *I. Leopold, I. József 's III-dik Károly* Királyjaink alatt vón buzgalommal és szorgalommal részt Hazánk' kormányában. Az emléket megelőző kép szinte az ő czimzetét viseli — hibásan. Minthogy az említett Herczeg *Eszterházy Pál*' megrendelt képe' helyébe szinte *Galanthai Eszterházy* ugyan, hanem *Miklós*, aranygyapjas Vitéz, Magyar-országi Nádor és Kunoknak Birájok rajzolódott Bécsben, ki 1582-ben Szent György Hava' 8-dikán született Galanthán, 1645-ben Szent Mihály Hava' 11-dikén Hófleinban halt meg, 's *II-dik és III-dik Ferdinand* Koronásaink alatt díszlett erényjével, bölcsességével, akkor különösen borongva zajongó egünkön. *Miklós* Nádor' képe 's *Pál* szinte Nádor' emléke és életrajza tehát még az 1825-dik évi folyamat' 3-dik Negyedében közlődvén; mostan az által szándékunk a' kömetező' hibáját helyre hoznunk, hogy jelen kötetünkben *Pál*' képét 's *Miklós*' életrajzát terjesztendjük a' tisztelt olvasó-közönség' eleibe.

Miklós, ama dicső, 's Európa előtt híres Nádor, kinek díszes nagyra termett lelket rejtező arczépe *Folyó Irásunk* 1825-dik évi folyamata 3-dik negyedében látható, régi híres fejedelmi vérből származott. Ősapjának a' Hunnok' egyik fejedelme 's vezére Opos és Eurs tartatik. Az udónek mostohasága 's forgandósága helyhezé nemesi rangba nemzetségét. Atyja *Ferencz*, Posony Vármegye Alispánja; Anyja *Illyesházy Sófia*, Istvánnak a' híres Nádornak testvérje ősi birtokukban *Gabanthán* örvendeztetének meg **Miklós** születésével 1582-dik év' Szent György Hava' 8-dikán. Szüleji Evangyelikusok az evangyelika vallásban kívánnák nevelni magzatjokat; hanem az még gyöngé korában kitérítettvén a' romai katholika Hitre, ebben annyira'álhatatoskodott és buzgólkodott, hogy készebb volt atyai széles örökségeitől megfosztatni, mintsem hitét változtatni.

Anyja testvérjének a' híres gazdag és nagy tapasztalású *Illyesházy Istvánnak* Híve lévén; 21 évü korában 1603-dikban számüzeték Hazánkól 's Nagy-bátyjával együtt Lengyel-országban keresé 's nyere menedéket. *Illyesházy* ugyan is *Báthori Zsigmond*, erdélyi Fejedelem' híres neves Udvarnoka, *Trencsén*' várának örökös ura; némely nyomtatott írásaiban vagdalódzva kelvén ki *Rudolf Császár* ellen, a' Fejedelem' haragjába esett. Bécsbe szállíttatván: megjelent ő maga mentségére; hanem barátjától közelgető veszedeline felől megintetvén; visszatért *Trencsin*be; holott őszveszedvén drágább kincseit *Eszterházy Miklóssal* együtt Lengyel-országba szaladott. Ez alatt *Bocskay* 1604-ben kiütvén 's szerencsésen harczolván hazánkban, *Trencsént* is kezére keríté 1605-ben 's általadá számüzött 's jószágaitól megfosztatott Birtokosának minden egyéb váraival 's birtokaival együtt. Haza került ekkor *Illyesházy*, haza *Eszterházy Miklós* is.

Illyés-házy ezután közbenjárása által a' bécsi békességet eszközölvén 1606-ban Fő-Herczeg *Mátyás* és *Bocskay* között: az Udvar' kegyelmébe fogadtatott; sőt 1608-ban nádori méltóságra is méltattatott. Nem lévén magzatja: *Eszterházy Miklósnak* az evangyelika Hitre térítésén fáradhatatlanul igyekezett. *Trencsin'* várát ígervén nekie minden hozzája tartozó falukkal és városokkal együtt. *Miklós* azonban készebb volt mostan is gazdag örökségét és a' Nádor' Udvarát elhagyni, mintsem hitében megrezzenetni.

Elhagyá tehát ő 1608-ban Nagy-bátyja' Udvarát, 's *Magocsi Ferencz*, kassai Vezérhez folyamodott, kinek Udvarában díszes erkölése, komolysága, tiszta józan élete által annyira megkedvelteté önmagát, hogy köztiszteletet 's szeretetet érdemlene mindenektől. Meghalván igaz barátja 's pártfogója, ennek özvegyét *Szerdahelyi Dersffy Orsolyát* választá 's vevé feleségül 1611-ben: kívül széles birtokot és nagy gazdagságot nyervén *Miklós*; nagyobb méltóságokra 's tisztségekre tört 's egyengetett magának utat. *Mátyás Király* először is *Báróság*ra méltatá őt, *Gábor*, *Dániel* és *Pál* testvéreivel együtt. Azután 1614-ben *Náprághí* kalocsai Érsek, *Lepcsy Bálint* nyitrai Püspök, 's több másoknak társaságokban jeles követséget viselt *Lipcz'* városában; holott nagy bölcsességgel és ékesen szóllással előterjesztvén az Osztriaiaknak, Stájereknek, Csebeknek, Silesiaiaknak, Kariathiaiaknak hazánk' szomorú 's pusztult állapotját és a' Törökkel kötendő békességet dönt-hetetlen okokkal támogatván 's ajánlván; külföldön is hírt nevet szerze magának. Haza térvén 's a' katholi-ka Egyház' bomladozó állapotjára fordítván figyelmét, annak orvosoltatására 's rendbe hozatására, a' közjónak 's Egyháznak szolgálatjára egyaránt kész, híres *Pázmán Péternek* esztergomi Érsekké választatását, Ha-

zánk' több nagyjaival egyesülve, Mátyás Király előtt érdeklí 's megnyeri 1616-dik eszt.

A' Haza' 's Egyház' javában ennyit fáradozván, ennyit munkalódván *Miklós*: 1617-ben ugyan Bereghi, a' következendő 1618-ban pediglen Zólyomi gróffá 's királyi Fő-udvari mesterré nevezteték a' Felség által. Csak hamar ezután 1691-be két követség bizaték resja: egyik Csehország' Rendeihez; másik Bethlen Gáborhoz Nagy Károlyba, holott a' Fejedelmet hasztalan igyekezé békés indulatokra hozni. Bethlen ugyan is a' protestáns Vallás' mellett fölkelvén, ösztönöztette azon Fő-emberektől, kik a' Posonban tartatott közelebbi Országgyűlését, a' Vallásról szálló Czikkely felett való versengés miatt, nagy békételenséggel hagyák el; hanem segítségre szállítatva a' Csehektől is; haddal készült Hazánkra Királyunk ellen. *Eszterházy Miklós* minden ékesen szállásával sem akadályozható, mint látánk, s' Fejedelem' szándékát. Épen olly hamar elfoglala ő Kassát a' Bánya Városokkal és Felső-magyarországgal együtt; sőt Posonba megszállotta, mellyet elfoglalván mind a' Nádort, Forgách 'Sigmódot, mind a' korona őrzőket Pálfi Istvánt és Révai Pétert a' koronával együtt kezére kerité; 's a' maga hűségére esketett Nádor által, Szent András Hava' 11-dikére ugyan Posonba Országgyűlést hirdettete. Meghivá erre *Bethlen* különös levelében *Eszterházy Miklóst* is, de ő királyjának esküdött hűségében állhatatoskodván, a' következendő 1620-dik esztendőben *Besztercze-Bányán* tartatott Országgyűlése által *Pázmán Péterrel*, *Balás Tamással*, *Homonnay Györggyel* 's az egész *Jezuita* rendel együtt száműzetett Hazánkba'. Csak hamar ezután *Lakempach'* várába szorítottatott és záratott *Miklós* Mindszent hó' 1-sőjén *Huszár István'* seregeitől, hogy vagy hűségében megtántorítottassék, vagy szabadságától megfosztassék. *Dampier* császári Vezér aiete

az ő mentségére, ki megvervén az ellenséget és *Taradi Mátyást*, a' gyalogság' Vezérét megölvén, szabadságba helyhezé Hazánk' ezen oszlopát. Kiszabadulván a' vezedelemből előbb *Hainburgban*, azután *Nikolsburgban*, következően szerencsés kimenetellel javaslá *Bethlennek* 1621-ben a' békességet; — melly érdemét becsülni tudván Királyunk *II-dik Ferdinand*, *Kamarássá*, és *Újvári-'s* a' Bánya-Városok előtti határoknak kapitányukká, majd ismét *Ország-bírájává* jelelé 's nevezé ki őt. Melly hivatalában szinte nagy hűséggel, erős lélekkel 's vitézséggel szolgálá Hazájának 's Királyjának. *Bethlen* ugyan is 1623-dik esztendőben, okulvén, hogy a' *nikolsburgi béke* nem minden czikkeiben teljesítődött, az *egri* és *boszniai* Basákkal egyesülve tüzzel vassal pusztíttatá Magyar- és Morva-országokat. *Újvárt* is megszállá az ellenség, de a' szemés *Eszterházy*, kivezetvén várából seregét, a' *Nyitra* vizén lévő hidat lerontatván, megtámadá vitézül a' magát bátorságban gondolt ellenséget. Mindjárt az első rohanás' alkalmával 300-an esnek el közülök, a' többiek megszalasztatnak; számos foglyok nyerék vissza ezen győzelem által szabadságukat; számos Tisztek pedig len rösszerint szaladás közben elfogattatván, a' nyert zászlókkal együtt Bécsbe küldettek *Ferdinandhoz*, dicsőítődök *Eszterháznak* nagy nevét.

Vitézi munkálódásait új házassága szakasztá félben. Meghalván ugyan is 1619-ben hitvesse *Dersffy Orsolga*: 1624-dik Bőjtmás Hava' 15-dikén *Bedeghi Nyári Krisztinát*, *Thurzo Imre*' özvegyét vevé el feleségül, kitől születének azon gyermekei, kik atyjoknak nyomdokait követvén mindenekben, *Miklósnak* emléket halhatatlaníták örökre hazánkban. Ezen ágból származának hazánk' rendíthetetlen oszlopai, kiket a'

késő maradék tisztelettel emleget és emlegetend mindenkoron.

Érdemeinek füzereiben és munkálódásaiban már csupán egyetlenegy fény hibázott; mellyet azonban minden jobb érzésű 's nagyobb belátású honossai kívánva kívánák több esztendőktül olta fejére: hogy Magyar-ország' *Nádorává* neveztetnék 's választatnék. A' Sopronyi Országgyűlés el is választá őt 1625-dik év' Szent András hava' 29-dikén egyenlő akarattal *Nádornak*. *Ferdinand* pediglen azzal tetéze megerősíttetését, hogy különös kegyelméből Sopron Vármegye' Fő Ispányjává nevezé ki; egyszer'smind *Fraknó'* várának örökös Urává tevé 's helyhezteté őt maradékaival együtt.

A' következő 1626-dik esztendőben *Bethlen Gábor* egyesítvén seregeit *Murtezánész* budai Basával, újra elkezdé az ellenségeskedéseket. *Vallenstein* császári Vezér küldeték ellenök, kihez csatolódék *Miklós Nádor*, a' magyar segéd seregekkel. *Murtezánész* már ekkor *Neograd'* várát ostromlá, mellyet hallatlan vitézséggel és elszántsággal védelmeze királyi részről a' *Nádor'* testvérje, *Eszterházy Pál*. Ide sjetének azért az egyesült Vezérek; *Neogradot* fölmentik az ostrom alól, *Murtezánészt* pediglen megszaszasztják. *Bethlen* ekkor fölosztván hadait a' *Törökök* közé kemény csatához készült. Már egymás ellenében állott a' két ellenség, már ütközetre harsogott a' trombita; midőn *Bethlen* látván azellenfélnek jól gyakorlott fényes roppant seregét, három, vagy legalább kétnapi fegyverszünésre szállítja föl *Vallensteint*; mellyet a' *Nádor'* ellenszegülése mellett meg is nyert. Mire *Bethlen* éjjél után fölszedvén minden sátorait a' *Törökökkel* együtt visszavonula néma csendben 's szerencsésen kijátszá csatát, harczot szomjuhozó ellenségeinek az egyszer vakult szemességöket. Nehezen szenvedé azt *Nádorunk*, hogy társának rövid belátása

miatt, a' kétségtelen győzedelmet illy hamar elveszték felei. Hogy azomban Hazánk' békességét, mellyet fegyverrel most nem eszközölhete, helyre állíthassa, bölcs tanácsaival, és fáradságtalan szorgalmával törekedett; úgy hogy hira neve külföldön is tiszteltetett, becsültetett. *IV. Fülöp* Spanyol Király különösen arany gyapjúval díszesíté az ő méltóságát 1628-dik esztendőben, jeles viselt dolgainak következő említésök 's méltánylásuk mellett: „Habentes singularem informationem bonarum qualitatum, virtutum et laudabilium actionum; ac meritorum Personae, nostri charissimi et dilectissimi cognati Domini Nicolai Comitis ab Eszterház in Galantha, Palatini Regni Hungariae etc. faventer inclinasti sumus ipsum eligere et denominare, prouti in effectu elegimus, et nominavimus equitem et confratrem nostri Ordinis etc.

Ezen díszes Rend' czímerével kitüntetve a' katholika egyházra 's kivált a' Jezuitákra fordítá legnagyobb figyelmét, előmozdítván hasznaikat és gyarapodásaikat mindenképen. *Pázmán'* térítgető igyekezeteit 's törekvéseit különösen pártolgatá nádori tekintetével. Maga is térítgetett tekintete és ékesen szállása által mind a' két evangyelika Szentegyház' kebeléből többeket a' katolika Hitre. Nevezetesen második feleségét *Nyáry Krisztinát* 1625-ben; a' *Thurzókat*, kik Felső-magyarországban jeles és hatalmas férjfiak valának korukban, 1632-ik esztendőben megnyeré unszolásainak elfogadásukra. De *Rdkóczy György* több ízben akadályoztatá vallásbeli buzgólkodásait; úgy, hogy sereget is kéntelenített ellene zászló alá szállíttani, melly azonban könnyű csatázások után kétes győzelem közben vezetett ugyan általa vissza.

Hitvese *Krisztina* 1641-ben Bőjtelő Hava' 17-kén szunnyadott az örökkévalóság' dicsósságára által a'

Szintkavi várban 's a' Nagyszombati Bazilikában, melyet férje kezdé építtetni, temetteték el nagy pompával.

Ez alatt *idősb* vagy *I. Rákóczy György* az Evangyelika Vallás' törvénytelen sérelmeit akarván megboszszúlni 's orvosoltatni, szövetséget köt 1643-ban a' Svékusokkal és haddal készül Magyar-országot elborítani. Megtudván ezt a' *Nádor*, számos leveleiben inti 's kéri őt, mondana le a' Svékussal Hazánk' veszedelmére kötött szövetségéről 's több alapos okokból tartaná föl a' Királlyal kötött békességet. De *Rákóczy* édesgettetvén a' Svékusoknak győzedelmeik és hitegetéseik által, a' Francziáktól is ösztönöztetve, segítettve, beront nagy sereggel 1644-dik esztendőben Hazánkba; 's először is Kassát megerősíti, Felső-Magyarországot elfoglalja 's püsztit egész Morvaig. *II. Ferdinand* hű Magyarjaival *Eszterházy Miklóst*, német katonájaival pediglen *Pochaim* nevű Vezérét küldi ellene; megtámadják ezek vitézül *Kassát*; de nagy álgyük nélkül szűkölködvén, kéntelenítetének az élelem' fogyatkozása miatt is téli szállásokra vonulni, a' nélkül, hogy valamit árthattak volna az ellenségnek. Következendő 1645-dik esztendőben *III. Ferdinand* békére lépe Rákóczyval. Miután a' *Nádor*, hadi és polgári viselt dolgai miatt egész Európában elhíresedve 's tiszteltetve Hazánk' közsíralmára elhunyt *Hofleinban* ugyan azon 1645-dik év' Szent Mihály Hava' 11-dikén 63 esztendős korában; minekutánna a' Haza', Vallás' 's Nemzetsége' boldogításában és virágoztatásában jeles előmenetellel fáradozott 's buzgólkodott. Meghidegült tetemei *Nagy Szombatba* vitettek, holott a' Jezuiták' templomában. az *Eszterházy* nemzetség' sírboltjába tétettek *Telegdy János*, kalocsai Érsek oltári szolgálatja mellett nagy pompával örök nyugalomra. Fija *Pál*, Romai Sz. Bir. Herczeg, Ha-

zánk' nagy Nádora következendő versezettel díszesítte
 té Atyjának márványból készült emléket:

VIATOR ATTENDE!

Marmorea, quam calcas porta, ad mortem
 est aerarium. Hoc sub lapide
 Pretium saeculorum, et melior Hungariae
 Thesaurus est absconditus, postquam
 gloriosissimo sanguine;

Quia Regum S. Ladislai, Andreae Hiero.
 Ludovici Primi, Sigismundi Imperat. etc.
 cognato innexa sanguini
 celebratissima antiquitate;

Quia VII. et X. ante saecula in magno Scytharum
 Principe Opos, in Earso Hunnorum
 Duce, ac tot alfis dominata
 Celsissima et Illustrissima
 Familia ESTORAS,

Locum hunc in loculum delegit sepulchralem.
 Jacent hic grandes illae, et vere
 pretiosae animae:

NICOLAUS Hungarorum Pro-Rex, aetatis suae
 oraculum; Ladislans item, Franc. Caspar.
 Thomas, fuso pro Patria sanguine
 Heroës purpurati.

Eorum nomini, et posteritati suae ac praesertim
 Parentis sui *Nicolai* Pro-Regis,
 et Matris *Christinae Nyáry*
 Manibus,

Sepulchralem hunc ponebat lapidem, filius
 S. R. I. Princ. Ungariae Palatinus etc.
 PAVLVS ESTORAS.

Abi VIATOR!

et cum magnas animas in cineres ablisce .
 audis, ingemiscens, ut his ex cineribus
 immortales resurgant
 Phaenices
 preCare; naM DeCet.

Ezen dicső emléken kívül eléggé halhatatlanítják őt előszámlált viselt dolgai. A' nagyszombati *Basilica* nevű 's a' Jezuitáknak számukra építtetett templom' felséges, mesterséges, díszes készüllete hirdeti az ő valóságbeli buzgóságát. Sokat köszönhet néki különösen a' Magyar-orosz katólika Szentegyház; mivel ezen borongós, zajongó korban *Forgách Ferencz*, *Pázmán Péter* 's *Eszterházy Miklós* menték azt meg egyedül. A' Jezuitákat különösen pártfogolá, 's eszköz vala *Pázmánnal*, *Lippai Györgyel*, *Pálffy Pállal*, hogy hazánkban a' Jezuitáknak tanításuk és vezérlésök mellett *Gymnásiumok* állíttassanak.

Mennyire szerette 's tisztelte légyen az igazságot, kitetszik következő nagylelkű tetteiből. Még minek-előtte közbivatalra szólíttatott volna föl Királyunktól: általnézegetvén jószágairól szőlő leveleit, úgy találá, hogy *Regécz'* várához nagyobb igaza volna egyiknek az ő cselédjei közül, mint ön magának. Előhivatá azért ezen Ifjut 's tisztességes öltözetben több Fő-Nemeseknek jelen létőkben asztalához méltatván, a' nevezett Vá r' örökösének vallá tulajdon szolgáját.

Áldás és csend hamvaiddnak *Eszterházy Miklós!* szerencse, boldogság késő Unokáidnak is! Feje lettél Te nagy Nemzetségednek hazánkban; hűséged és igazságszereteted; bölcsességed, vitézséged tündököljön ivadékidban, hazánk' derengő Egén örökre.

Némethy Pál.

6.

A' SZÉKELEK' RÉGI TÖRVÉNYEIK.

Egy 1505-dik Eszt. költ, hiteles kútfőkből mérített Tudósítás.

1-ös.

A' melly széken a' per elkezdődik a' Biró-hadnagy előtt, ha az első Széken ellene mondás nem leszen, hát a' pert azon Prokátor végig viselheti, ha hol ellene mondás leszen, bizonyítsa meg a' Biróval avagy Hadnaggal, hogy vallott Prokátor; a' más Fél dolgát elveszti.

2-dik. Ha megnem bizonyíthatja Székel-Földin, három Giran marad; ki térsen másfél forintot.

3-dik. Ha Prokátor hívás leszen Székel-Földin, másfél forintot térsen.

4-dik. Valamely dologhoz akarhány személy légyen együtt kereső; egy új ítélettel érik-meg, vagy egy sententiával, érje-meg.

5-dik. Az új ítélet arra egy forint, a' Sententia' arra is egy forint.

6-dik. Egy kívül, ha valaki feles örököt, vagy feles malmot nyerne-meg, hát annak három forint a' Sententia'ja; a' Sententia törés is három forint.

7-dik. Valamely dologban Sententiát mondanak, kétszer tereh nélkül benn tilthatják; harmadszor terehe vagyon.

8-dik. Valamely dologban Sententiát törnek, a' Sententia' arra azé, a' ki a' Sententia' árrát megadta volt.

9-dik. Valamelly dologban Sententiát mondanak, a' meggyőzött fél uj ítéletet kér benne; míg a' Sententia ki nem mondatik, a' győző fél nem tartozik a' Sententia törést megfizetni.

10-dik. Ha az uj ítélettel érik a' Sententiát míg el nem járnak, hát el-ne jár hassanak a' Sententiával; ha eljártanak volna is, ha az uj ítélettel érik; kezességen ki tartozik a' marhat adni, miglen a' nemzet' tábláján vége szakad.

11-dik. Valamelly ember Felperes az Alperest keresi, az Alperes hitét hadja a' Felperesnek; a' keresetet ha megesküszik megnyeri, és ha meg nem esküszik az Alperes, megment ember leszen; a' Felperes kérdőre nem viheti önnön hitét a' Biró előtt, a' hol a' per léssen.

12-dik. Valamelly dolgot megítélnek a' Széken, a' Biró-Hadnagy napozása nélkül; el ne mehessen véle kérdőre tudomány tétellel.

13-dik. Valamelly dolog csak három Gyrában járna, egyik Székről a' másra nem vihetik, miképpen önnön hitet.

14-dik. Valamelly embernek fiai 's leányi vagnak; az örökség a' fiút illeti, de úgy hogy a' leányt kikiki az ó Széki' törvénye szerint kiházassítsa.

15-dik. Ha két férfin egy ember' gyermeke, egyiknek fia, másiknak leánya vagon; a' leány olyan örökös attya' örökségében, mint a' fiu.

16-dik. Valamelly embernek két leánya vagon; az attyokról maradt örökség egyaránt illeti őket; de úgy hogy a' kisebbik választhat a' lakóhelyben, és a' másiknak hozzája hasonló legyen, 's egyaránt örökösíthessenek.

17-dik. Ha pedig a' kisebb a' nagyobbak hasonló nem adhat; tehát az örök ketté osztassék.

18-dik. Valamelly Székel örökségben harminczkét esztendő eltelik, indulatlan volt az ember benne, nem tartozik ujjonnan felelni.

19-dik. A' zálogos jószágban időmulás nem tartatik.

20-dik. Valamelly ember vérgyökér valamelly örökségben, abban időmulás nincsen.

21-dik. Atyafiú idegennek atyafia ellen sem elnem adhat, sem elnem válthatja, ha elváltotta volna is, ha harminczkét esztendő közben tilalom lett volna benne, a' vérgyökér visszaveheti; hanemha örökség helybe örököt ádtak volna.

22-dik. Székel-ember' örökségét semmiben elnem vesztheti, ha fejét hitelenségben elveszthetné is.

23-dik. Ha a' pert restelt ember a' Törvény kimondása után, hozzája szólna, ha helyt nem adtak szavának, maradsága semmi nem volt.

24-dik. Valakit kurvafiának, árulónak, hitetlennek mondanak és törvénybe juttatnak, 's megtagadja, hogy nem mondotta, ha azt a' másik fél megbizonyítja, hogy ő hozzá büntetetlen mondotta ellene, díján tizenharmad-fél forinton marad, minthogy tisztességiben jár.

25-dik. Ha pedig a' Bíró előtt hozzája mondja szemébe, hogy ő mondotta, 's megnem bizonyítja; a' más fél megmenti magát, nyelvén marad, minthogy tisztességében jár.

26-dik. Valamelly ember valakit kárért keres, orozónak, tolvajnak, égetőnek mondja; semmi nem marad érette, régi szokásunk szerint.

27-dik. Ha valakit onnak ugymond valaki, hogy őtet nem illetné, megmenti magát ellene, eleven díján marad érette.

28-dik. Parancsolattal senkit ne hivattassanak se a' Vajda Urak' eleibe, se Ispányok' eleibe; hanem kitkit

Székin keressenek először, és ki megnem igazul a' kérdővel, mehessen-el ország' törvénye szerint.

29-dik. Az örökös Székel meg ne tartassék a' Vajda Urak' tábláján, hanemha halálért, szántsándékkal való halálért; a' gyilkos meghaljon. A' Vajda urak, még a' Király is megnem oltalmazza a' per ellen.

30-dik. Ha pedig a' gyilkost a' véren megfoghatják, ugyan ottan szolgáltatassék törvény reája, és ha ott meg nem foghatják a' véren, és megszentziássák; annakutánna a' melly Széken találják, azon Széken szolgáltatassék törvény reája.

31-dik. Történettel való halálért a' Vajda urak' kegyelme használ esztendeig 's három nap; de úgy, hogy a' közben a' halálosokon uj bosszút ne tegyen; annakutánna, ha végben nem marad, törvény szolgáltatassék.

32-dik. Ha valakinek házára vagy ekéjére mennek, vagy meglesik útjában 's megölik, valamennyin vagynak, halált szenvedjenek érette.

33-dik. Ha valakinek valaki házán vagy ekéjén vagy szekeren hatalmat tenne, 24 Gyrán marad érette, ettől megválva, egyéb hatalom három Gyrát téssen.

34-dik. Ha valaki egyik a' másikat a' földre leüti, hat Gyrán marad; ha a' földön vagy veri, vagy vágja, az is 24 forintot teszen.

35-dik. Ha valaki egyik a' másikat megakarná ölni, és más ember' oltalmazása miatt maradhat-meg élete, 24 Gyrán marad érette.

36-dik. Valamelly faluban a' fő-embernek a' vagy Lófőnek örökje vagyon, a' falu ellen, és a' kinek örökje ott nincsen közöttök, ellenek ott örököt nem vehet; ha ki akarják vetni, 32 esztendeig kivethetik.

37-dik. Valamelly peres valami perbe, mellyet a' Bíró eleibe hívott, az alatt megbékéllik; úgy békesség bírságot vehet három Gyrát.

38 *dik.* A' Király-biró' dolga ez: Hogy a' Székes helyen üljenek vagy lakjanak, és a' Birótul várjanak esztendeig, a' Biraktul háromszor számot vehessenek; ha nem hiszik, hiteket vehetik.

39-*dik.* Valamelly Széken, vagy Biró, vagy Hadnagy, vagy Király-Biró törvénytelenül tenne, azon Széken törvénye legyen benne; de ha bírságért vagyon, azért a' Széktől kérdőt nem viselhet.

40-*dik.* Biró-Hadnagy, Király-Biró másért, nem prókatoroskodhatik; hanem a' maga személye' dolgát viheti.

41-*dik.* Székely örökséggel, ki három forintot ér, királyra elmehetnek, tisztesség dolgával is elmehetnek Tiszt dolgával, mikor a' nép perel egymással; de ha elmennek, mind a' két fél elmennyen, és kiki az ő tulajdon dolgát forgassa.

42-*dik.* Ha valamelly örököt el adnak, és a' kit illetve, vele megkínálnak, akkor ellene nem mondana; azért ne perelhessen.

43-*dik.* Székel-földön minden dolgot megítélhetnek, hanem csak a' bajviadalt nem ítélik, és új ítéletet nem adhatnak.

44-*dik.* Székel-földön a' víz határt nem vethet, csak a' régi folyása.

45 *dik.* Valaki ad egymásnak ő hitére; valahol tanálja megfoghassa és megtarthassa.

46-*dik.* Valamelly ember eggyik a' másikkal törvénybe vagnak, hogy az alatt valamellyik újabb törvényteleniséget tenne, hat Gyran maradjon; ha pedig meg nem akarná adni, dolgával elmaradjon.

47-*dik.* Továbbá a' Vajda urak' ítélete felől a' volt a' Székelség' törvénye, hogy mikor a' nemes uraknak octavájok volt a' Vajda urak' akaratjából, annakutánna való Szent György Pünkösöd közben, a' Vajda urak Székelekről ítéletet kívánnak, minden Széken' ítéltettek,

tizen ötöd napig tartozott a' Szék 40 lóra élést adni, és azon Széknek mind a' Bírót, Hadnagyot egyetemben 12 Személyeket adtak melléjük, és valami bírság a' Vajda urnak jutott, a' fele a' tizenkét személyé volt, és a' törvényre való hivatalért, két pénzt adtak czédulaért.

45-dik. Valamikor kardot adtak Székel-földéről, annak készítését a' földnépe fizette, és Vajda urak' zászlója alá adták; a' ki akaratjok nélkül haza szökött, annak büntetése a' Vajda urnál volt.

49-dik. Valamelly ember a' Széken avagy a' Vajda urak' előtt leült peresse előtt, a' Bíró időt adott benne, hogy reá bizonyíthassa, és ha reája nem bizonyíthatta, törvénye lett annak. — Az ítélet Székel-földén ilyen módon volt: Hogy a' falu három igaz embert fogadott, és a' három ember megfeleltette a' falut, és valakiket kiadott nyilván való tudással, azokat megbüntették, a' mi marhája volt, az ő részit elvették, felesége, gyermeke részit meghagyták; valakit pedig halálomással feleltek-ki, annak helyet nem adtak.

50-dik. Ha földön lakó volt, annak a' bűnösnek rész marhája az urát illeti.

51-dik. Székel-földről a' ki ki akart menni, szabad volt menni.

52-dik. Valaki valahonnan Székel-földre akart jönni, szabad volt jönni; erővel ki nem vihették.

53-dik. Továbbá a' Székelség' emlékezetére nem tudjuk azt, hogy sereg ilyenképpen lakott volna Székel földön; mivel soha törvények nem volt.

54-dik. Ennekokáért mostanában is könyörgünk ó Nagyságoknak min' kegyelmes urunknak, hogy a' régi szabadságunk szerint éltsenek, és ennekutánna segíjenek azzal.

Restabant haec:

55-dik. A' Király-biráknak ilyen birságban vagy on részek, és ilyen részek: orr-birságból, parázna-birságból, vér-birságból; ezeknek mindenike három-három Gyrát téssen: annak a' felivel a' Bíró és a' Király-birája osztozott; a' másik felivel a' Hadnagy a' Tiszt-társakkal.

56-dik. Ha házas ember vétkezett, annak része marháját elvették.

57-dik. A' Birák, Hadnagyok, Király-birák, csak az idejebeli birságot keresték.

58-dik. Valamelly Birónak, Hadnagynak tisztii vagy on, addig vele nem perelhetnek annak előtte való dolgáért, hanemha tisztiben esett dolgokért, és mikor Tisztii eltelik, másik Szék' napján pereljenek vele.

59-dik. Valamelly embert Szent-Mihály napig ki nem tétetnek házából, Szent-György napig ki nem tethetik; mert téli idő vagy on, házat nem csinálhat.

60-dik. Valamelly ember, valamit peressének hitére hágy, és a' peresse megesküszik; új ítélet ebben nem lehet.

61 dik. Valamelly dologban Biróra fog a' peres, és addig ujjabb ítélettel el nem tartják; abban nem tér az új ítélet.

62-dik. Örökös Székelt törvényben éretlen meg nem foghatnak, hanemha véren vagy marhát fogtak kezében, ha törvényben éri meg, mig marhája tart, addig örökéhez nem nyulhatnak; ha sem marhája sem öröke nincs, fejét is megfoghatják.

63-dik. Valamelly Székel valahol szolgálni akart, bátor vendég országban is, ki ez országnak veszedelmére nem volt, szolgálni szabad volt.

64-dik. A' szegődött szolgát minden megtarthatja.

65-dik. Három törvénnyel való tilalmat, törvény látatlan senki el nem szabadíthat; ha harmad napig reá nem akar szólni, a' ki megtiltotta, a' Biró szabadíthatja, a' melly napot ő benne ad.

66-dik. Valamelly ember valakinek házára ment hatalommal, ha megölheti, díját elveszti. A' kit megölnek tetem emelésben, három forint a' Birájé, ezt a' gyilkoséhól fizetik; de ha azon meg nem vehetné is, az övéből meg kell fizetni.

67-dik. Valamelly ember Székkel-sóval akar kereskedni, Segesvár-Székben, Kóhalom-Székben, Fogarásban szabad nékik kereskedni; de ugy, hogy a' Király-birótul pecsétet kell váltani, hat ökörbelijárámból, három pénzekkel kell váltani, két lova' terhétől két pénzrel; de ha pecsét nélkül elmegyén, a' Király-biróc mind ökre, szekere; de a' só az emberé.

68-dik. Ha igaz pecsét vagyón nála, és akárhol jár, 's a' Király-biró még is háborgatja, a' Székkel-ember maga oltalmában, ha megölheti is: egy só a' díja.

69-dik. Valaki pedig követet vitt a' Táblára, és akkor a' törvény elhaladott, a' követséget pénz nélkül írták be, mert két költséggel követet nem viselhetnek.

70-dik. Valakit kezességen valaki kiveszen, és elő nem viheti, három kereső napot adnak az embernek, a' ki kezességen kivette, és ha akkor se állíthatja elé, azon marad érte, a' mit a' dolog tart.

71-dik. Valamelly embernek két leánya vagyón és fia nincsen, a' leány olyan örökös az atya' örökségében mint a' fia; de ha a' leányoknak fiak léssen, leányok is, a' fiu a' leány ága' fiát kiházásíthatja belőle.

Kézdi-Széknek ez a' Törvénye:

Ha valaki peressét hatalmon éri, a' Biró' igazsága 45 oszpora, a' Király-birónak is 45 oszpora marad,

a' Hadnagynak 32 oszpora marad. Vér bírságban, párázinaságban is, ugyan ezen felül megírt bírság volt. Költék ezen törvények 1505-ben 28. April.

Az aláírás deák nyelven így volt:

1505. 28. April. Regnante Sacratissimo Principe Ferdinando I. Imp. Romanorum, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. Rege, per Spbls ac Magnificos Dominos; Stephanum Dobo, et Franciscum Kendi Vajvodas Transylvaniae et Siculorum Comites, et in Comitibus celebratis in oppido Székel-Udvarhely approbata et statuta, hisce diebus ut supra.

Ex protocollo Sedis Sz. Udvarhely, ex his literalibus Instrumentis eidem protocollo inscriptis extradat. Die 15. Febr. 1748 per Franciscum K. Dállyai, Jurat. Sedis Sz. Udvarhely Notarium. In Ungaricum translatum per *Franciscum Orbán*.

A' Nemzeti-gyűlés' rendelésiről való Relatio így következik:

Mi az egész Székel-földnek lakosai és minden Székeknek akár micsodaféle renden lévői, adjuk emlékeztére mindeneknek, a' kiknek illik, ezen levelünknek rendiben; hogy mikor mi 1505. esztend. Sz. Er'sébet Katalina Asszony nap után, ötöd nappal Udvarhely' Városában, a' mi országunknak régi szokása szerint némi-nemű szükséges dolgainak a' mi feljebb megírt országunknak véghezviteliért, és némely illetlen szokásoknak megjobbításáért közönséges Gyűlést hirdettünk és celebráltunk volna; holott főbb szükséges sok dolgaink között nem utolsónak tetszék, és ítélők lenni, hogy a' mi Országunknak ritka Gyűlése miatt, sok pereknek, mellyeknek apellatioja, és ujabbán való meglátása, országunknak közönséges népét illetné, véghezvitele nap-

ról-napra haladozna, melly tovább-tovább való elmulások és haladások sokaknak nagy károokra és nyilvánvaló fogyatkozásokra volna. Ezt is igen világosan megpróbált dologbul tapasztalhatóképpen eszünkbe vettük, hogy a' szerint, a' harag, gyűlölség és a' magok hasznoknak keresete a' birákat és a' törvénytévőket itt a' mi Székkel-országunkban gyakorta nem engedi-meg, hogy igazat lássanak és ítéljenek; melly pereknek halogatására, és a' törvénytévőknek, biraknak maga illetlen viseletére nézve, hogy jó idején gondviselésünk által igen szükségesnek íteltük lenni, és ugyan hivhatlan-képpen örökösön mindenféle lakóitúl országunknak hogy megtartassék, elvégeztük és rendeltük: hogy az Udvarhelyi- és Kereszturi-Széken lakó Székkel-atyafiaknak az elsői között négy embereket, és ugyan azon Széken lakó Lófejek között tizenhármát, a' mi Székkel-országunknak régi bevett auctoritássából és hatalmából biraknak és az igazság' kiszolgáltatásának végbevételére rendeltük is: kik egy summában lesznek tizenheten, a' kik minden Székeknek, és országunkban akármilyen módon lévő Székelyeknek személyöket és képöket viseljék. Mely Birák a' választás után elsőben Istennek tartozó hiteket deponálván ezen, hogy ők sem szeretetre, sem gyűlölségre, sem könyörgésre, sem pedig magok hasznokra nézve nem; hanem csak az egy Istenre, és annak igazságát, szemek előtt viselvén, valami a' két feles peresek között igazság léssen, azt cselekszik, és végezik; mellyet ha megcselekednek, igen jó, ha pedig nem, (kit Isten távoztasson) ha a' Birák között valamelyik Istenét elfelejtvén, és a' maga idvességét is hátra hagyván, vagy könyörgésért, vagy az ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz utból valamely felé ki térne; az olyan mindjárt örök számkivetésre sententiáztassék, minden ingó bingó marháját és örökségit is

elveszesse, és annakutánna, mint olyan hamis hitű és névheli személy Székkel-országban ne maradhasson és ne lakhassék. Az olyan is pedig, valaki az olyan hamis hitű számkivetettnek haza jövésében vagy megmaradásában fáradsa és munkálódnék, hasonló számkivetésre, mint olyan embernek oltalmazója, ítéltessek és kárhoztassék.

Továbbra hogy a' megnevezett Biráknak, mellyek a' megírt mód szerint megesküdtenek, törvényök és ítéletök, hogy hijába ne légyen, azt végeztük, hogy valamelly dologban törvényt mondanak, azt az ő ítéletöket illendőképpen véghez is vigyék, igazságokat megadván.

A' Kapitányok és Király-Birák esztendönkint, a' kik egyik a' másik helyébe következnek, a' Tisztviselők közzül, ha valamellyik az idő' forgásában megtálnalkoznék halni, akkor mindjárt hasonló renden lévőök közzül a' megholt helyébe, kik ugyan azon megmondott Székben laknak, a' mi Székkel-országunknak arra rendelt auctoritásával és hatalmával mást valasszanak, hogy a' 17. szám a' mi országunkbéli Birák között megne fogyatkozzék és kevesedjék. Hogy pedig e' megírt rendelésünk és végezésünk illendőképpen véghez vitessek, ez okon rendeltük közzülünk a' gyorsaságos Patakfalvi Pétert, hogy ez ide alább megírt végezésünket és rendelésünket megérthető szóval közönségesen mindeneknek hallására, itt az egész Gyűlésben mindenütt kihirdesse és jelentse.

Végezetre az egynehányszor említett Birák, hasonlóképpen elválasztassanak ugyan itt mostan az egész gyülekezetnek jelenlétében, az itt megírt okon Országunknak Birákul. — Az Orzágnak pedig első, és kiváltképpen valói közzül a' Lófejek közzül, és ugyan a' megmondott Udvarhely- és Keresztúr-Székbeliakat vá-

Iaszszanak, t. i. *Nyujtodi Pált, Köntzei Antalt, Benedek Jánost és Pétert a' Bethlenfalvit; Patakfalvi Pétert; Kedei Kelement; Lokodi Pétert; Kedei Ferenczet; Szombathfalvi Gergelyt; Vágási Imrét; Patakfalvi Kelement; Márkos Mihályt; Patakfalvi Lukácsot.*

Melly Birákat a' mi bizonyos tőleményünk szerint elválasztván az elébb megírt végezésünkre, és rendelésünkre, a' megmondott Hit szerint közönséges Gyűlésünkben megesketők, mint annak rendi és módja kívánnya vala. — Ezokáért mi is hasonlóképpen minden Elsők, kiváltképpen valók, Lófejek és Közrendek felemelvén jobb kezünket, erős hittal megesküvén, hogy mind ezeket mind örökké megmásolhatatlanul megtartjuk, és másokkal is megtartattjuk.

Mellynek bizonyosságára adtuk a' mi rendelésünkről írott Levelünkkel pecsétünkkel megerősítvén. Költ Udvarhelyt, a' megírt napon és esztendőben. Fő-Kapitány *Bögözi János*, ugyan *Bögözi*.

Ezt én Lengyénfalvi Orbán Ferencz, Udvarhely-Széknek hites Notáriussa de verbo ad verbum, szórul szóra, ugymint a' pecsétes original-levelében volt, fordítottam magyarra.

Második Nemzeti-Gyűlés.

Mi Szék - ország' földinek lakói, és az egész Szék - földön lévő Székeknek közönségessei, minden felső és alsó renden lévői, adjuk emlékezetére mindeneknek, a' kiknek illik ez levelünknek rendiben, hogy Mi az 1505 és 6 esztendőben, az Úrnak születése idejének 5-dik napján, Udvarhely-Széknek Agyagfalva Majorjába, a' mi Országunknak közönségesen való szükség dolgaiért kiváltképpen való Gyűlést hirdettünk és rendeltünk volna, hogy a' külömb-külobbféle egyenetlen-

ségeket és hibás szokásokat eltörtenők: tetszék azért akkor minékünk 's ugy világosan meg is esmérők, hogy a' békességnek ellenkezője, az irigység, az eggyességnek ellensége, minden nagyságos országot elpusztítottak, és az ő elébbeni állapotjában megrontottanak: hogy azért a' közönségre eleve látó tanácsokkal gondot viselhetnénk, és a' pártütések miatt való veszedelmeket megelőzhetnők: ezt rendeltük, hogy az Ország' minden lakóitól megtartassék 's végeztük; hogy senki a' kiváltképpen valók és elsők között, hogy Lőfejek és Tisztviselők között, vagy pedig a' közönséges renden lévő emberek között, valamelyek Székely-országban laknak, ennekutánna ebben az országban, kiváltképpen Fejedelmünk' tisztessége és hivsége ellen; ugymint László Isten' kegyelmességéből Magyar-és Cseh-ország' királyának, nekünk kegyelmes Urunknak, és az ő Tisztviselőinek, tudniillik az Erdélyi-Vajdának, és a' Székelyek' Ispánnának, vagy hogy a' mi Országunknak romlására igyekezzenek, és megmérésznélé azt próbálni, hogy ehhez társat is keresne magának; senki ennekutánna pártütésnek okaért, se közönséges, se pedig részszerint való Gyűlést ne indíthasson és tarthasson, és magának olly hatalmat és méltóságot ne tulajdonítson, hogy valami rossz embereket maga mellé, vévén nyomorgasson, kergessen, öljön, rá támadjon, egyenetlenséget, veszekedést, bosszúállást, pusztítást, égetést, házak' elhányását, hadat, üstök vonást és egyéb akármilyen veszedelmet támasszon, mint az elmúlt időkben egynéhányszor megesezt.

Hogy az országunkból valami taplója és kovássza a' hitetlenségnek, vagy pártütésnek, a' támadozók között tellyességgel elszáradjon és hervadjon, hogy így a' szentséges király méltóságának czímerét megne mocskolják, és a' király Tisztviselőnek gondot és valami bosszúállást ne hozzanak, még ugy is, ha a' Király-

nak megmondott Tisztviselőitől valami törvénytelen háborgatást és kárvallást országunknak szabadsága ellen, vagy közönségesképpen, vagy csak részszerint szenvednénk, mint a' pártütők szoktak cselekedni, pártütéssel ne álljunk ellene; hanem közönségesen egy helyre gyűljünk, és a' megbántott félnek segélyünk, avagy csak ha részszerint vagy közönségesképpen lett is a' megbántás, várakoztató és haladékozttató; oltalommal segítsük közönséges egyenlő akarattal illendőképpen, hűségünket is megtartván; királyunkat is tanállyuk-meg, hogy így közönségesen tanácsot tartván, jobb móddal állhassunk ellene, még a' helynek messze volta miatt, mi is kutfőhöz, t. i. a' királynak kegyelmességéhez, és Magyarországnak segítségéhez, (kinek mi is tagjainak hivatattunk 's vagyunk is) illendő orvosságért mehetünk. — Hogy így igen igen nagy Scitibiából reánk maradt tökéletes hűségnek dícsérete, a' melly még eddig minden pártütéstől, árultatástól makula nélkül közöttünk megmaradt, ezután is győzhetetlenül maradhasson-meg. Ha pedig valaki közzülünk, vagy az Elsők vagy a' Lófejek közzül, vagy a' Tisztviselők közzül a' mint elébb meg-írók, pártütést, vagy arravaló gyűlést tenne, avagy cselekedni meggyőzöttetnék; akkor mindjárt, mint az igazgatóktul elszakasztatott, és közönséges végezésünknek rontóját, ki közinkbe méltatlan, és nemzetünknek árulója és hamis hitű, minden tisztességét és emberségét elveszesse. Ne is legyen soha örökké szabad törvénybe bé venni. Semmi Tisztet is ne viseljen, és itt Szék-el-országban soha ne is lakhassék; mindazonáltal ha mi öröksége lészen az örökössére maradjon; és az illyennek mint hitetlennek senki a' Fejedelmen kívül, grátziát, kegyelmet ne adhasson, hanem az egész Székesség egyenlő akaratból, és minden ingó bingó marhája prédára, kapsira hányattassék, és maga örök szám-

kivetésre üzessék. Ha pedig ilyen árultatásban a' köz-
 nép közzül való tanáltatik, az is hasonlóképpen való
 számkivetésre vitessék, és minden javai prédáltassanak-
 el annak-is, Fejedelmen kívül senki kegyelmet ne ad-
 hasson, hanem csak az egész Székelség. — Hogy pedig
 a' megírt rendelések és végezések erőssen megtartas-
 sanak: ezokaért mindnyájan mind a' Nagyok és Elsők;
 mind pedig a' Lófejek és Közrendek felemelvén jobb ke-
 zünket, megesküvénk mindnyájan ezekre az Articulu-
 sokra, végezésekre, hogy minden pontjait változhatat-
 lanképpen megtartjuk a' Mindenható Istennek tisztessé-
 gére, a' Királynak hűségére, és az egyességnek meg-
 maradására. Továbbá a' melly fogyatkozást az el-múlt
 1505 esztendőbeli Gyűlésünkben, a' melly Szék-el-Udvar-
 helyt volt megesmértünk; azt most ujjabban ennyivel
 ujjítjuk, erősíttjük, és mindenekben megtartani pa-
 rancsoljuk, hogy ennekutánna a' mi Országunkban sem-
 mi Tisztviselő az Ekklesiától rendeltetett Innepnapo-
 kon, annak megutalására törvényt ne tchessen. Ha
 melly pedig a' mi tőlünk rendeltetett Birák közzül tör-
 vényttenne, azt a' törvényt erőtlennek hagyjuk, és vé-
 gezük; azon kívül pedig, az ollyan Bíró két márchá
 bírsággal büntetessék, melly bírságot közönséges Tiszt-
 viselőn a' Kapitány exequáltasson; ha pedig a' Fő-
 kapitányon esik-meg, tehát a' Király-bíró a' Fő-kapí-
 tányt is megbüntesse. — Végezetre az is tetszett miné-
 künk, pedig ugyan azon Gyűlésünkben; noha hités tör-
 vénytévőket és birákat rendeltünk, kik minden embe-
 reknek az Istennek igazsága szerint, igaz ítéletet szol-
 gáltassanak, még is mindazonáltal láttyuk, hogy ke-
 vés haszna vagon; ezokaért a' jelenlévő Gyűlésünk-
 ben szentül rendeljük; hogy minden Biró a' mi Orzá-
 gunkban valamelly valami dolgot ezután megítél, és a'
 másíknak igazságát, u. m. a' kit tisztaságnak hívnak,

felvészi; tehát az olyan 15 napra a' meggyőzött félnek javaiból a' győzedelmesnek eleget tégyen, ha hol pedig eleget nem akarna tenni, avagy hogy ereje nem volna, hogy igazat vehessen, akkor tartozzék az ő Székinek Kapitányától és Tiszjeitől segítséget kérni; kinek ereje által igazat vehessen; de ha ugyan csak elvesztegetné, tehát magából, a' Bírónak 's a' győzedelmes félnek tegyenek eleget, hogy így a' szegényeknek és együgyűeknek az elégtételnek halogatásával nagyobb és több károk ne essék.

Lettek ezek a' végezések a' fenn megírt helyen, esztendőben és nap tájatt; a' Gyergyoi Lázár András' elsőségében; az Udvarhely-Széki Elsőknek jelenlétökben, ugymint kik voltak: Bögözi János; Nyujtodi Pál; Köntzei Antal; Benedekffy János és Péter Bethlenfalviak; és Gergely János.

Maros-Székről pediglen és Aranyas-Székről: Apaffi Lénárd; Gyalakuti Bartsaj Gáspár; Toth Miklós; Alárd Ferencz; Tatár Gergely; Dienes András.

Tsík- és Kézdi-Székből: Lázár Balás; Bako János; Győrffy Sándor; Batz Imre; Czako János; Orbán Dimén; Czerjék Dávid; Kem Antal; Apor István és Tso-mortán László.

Szepsi- és Orbai-Székből: Kálnoki Bálint; Loczák Mihály; Czerjék Balás; Daczó Péter; Miko Mihály; Mihályffy István; Biró Miklós.

Ezeken kívül számtalan sokaság, a' kik a' mi Székkel-országunknak javaért meghalni készek volnának, és a' Szent Koronához is hűséget tartanak.

Közli Professor Szigethi Gy. Mihály.

7.

Polyklétus' utazása, vagy Romai Levelek.

(Folytatás.)

*Negyvenharmadik Levél. — Polyklét Crantorhoz.**Gyász. — Annak meddig tartása. — Házassági elválás.*

Melley csudálatos az én sorsom! Egy engesztelhetetlen ellenség által hazámtól, familiámtól, szeretetem' legdrágább tárgyaitól megfosztatván, Romába jövök eltelve neheztelessel 's idegenséggel egy vad nemzet eránt. Ennek szokásaiban, erkölceiben, sőt még mulatságaiban is, csak oly teremtéseket látok, kik az emberi nemzet' egyéb részével ellenkezésben vagynak; nem sokára vérengző háborgása megutáltatja azt velem, 's egy megmagyarázhatatlan ellenkezes szerint még is minden Romaiban, kívül körülményeim közelebb öszvekapcsoltak, nemes szívű védelmezőt találtam. A' szánakozás azt cselekedte, a' mit az igazság nem tehetett volna, 's mindenkor háladatosságra kényszerítettem, mikor gyűlölni akarnék.

Melley igazságtalanok azok, kik nem félnek egy egész nemzetet sértegető 's kisebbbűnő nevekkel bélyegezni, 's kik ott, hol nagy vétkek követtettek el, csupa vétkeseket látnak, 's az olyan embereket is, kik nemes szívökért tiszteletre méltók, a' késő világ' gyűlölségének

tárgyaivá teszik. Nem, az Istenek nem engedik soha, hogy egy egész nép mindenestől megromlott erkölcsű legyen, nagyobb vétkek mellé a' legszebb és legjelesebb tulajdonságokat helyezik, az igazságtalansághoz vigasztalást, az alacson lelkűséghez nemes szívűséget, a' dühösséghez emberszeretést adnak; minden okos teremtet állatnak tiltják az efféle mindenekre terjedő vádolást, melly számtalan kivételek által megczáfoltatik; nem akarják hogy a' jó ember polgártársainak, vagy még hazája polgári alkotmányának vétkeiért is számadásra vonnattassék. Mindenütt a' drága kövek együtt találtak a' legalább való érczekkel, az elválasztás a' bölcs ember' kötelessége.

A' Consul halála után attól kellett félnem, hogy védelem, sőt menedék nélkül maradok ezen mindenféle rendtelenségek által nyomorgattatott városban. Már tudod melly jöttévi kéz nyújtott segédelmet ezen képtelen állapotomban. Ily gyámolokat találtam, sőt azt merném mondani, új barátokat, ha ezen szent neved Octaviuson és a' fián kívül másokra szabad volna ruhaznom. Nagy lelkű arnyék! te lehelted saját nemes indulatidat azon emberekbe, kiknek különben erántam érzéketleneknek kellett volna lenni; azért fogadtak ók engem bé, minthogy te befogadtál; azért szerették; minthogy te szerettél, 's valami csak vigasztalásomra szükséges, mind azt feltalálám ezekben, ha veszteségem elfelejthetetlen nem volna.

Azonbán ne gondold, hogy Dolabella Senátor, kinél most lakom Cnejus Octaviussal összehasonlítottatnék. Ezen utolsó a' köztársaságbéli keménységét tudta egyesíteni, azzal az urbanitással, melly a' legjelesebb polgárokat olly

szembetűnőképpen megkülömbözteti, maga is elég tanult lévén, a' tudományok' és szép-mesterségek' becsét érezhetni, illendőképpen hódolt ezeknek 's tisztelte kűtfejöket. Ellenben Dolabella idegenséget mutat Görög-ország eránt, megveti annak szüleményeit, sőt még nyelvét is gyűlöli, egy szóval ő benne minden egy régi Romai' darabosságára mutat; de háza' küszöbét lábaim már megillették; tűzhelye mellett ültem, 's én reája nézve ettől fogva szent tárgyá váltam; készebb volna ő elveszni, mint megengedni, hogy valaki bátorságomat háborgassa. A' fia az én kedves Luciusomhoz hasonlittana, ha a' nevelés jobban kiterjeszkedett volna szerencsés talentomainak minden tekintetben való kimívelésére; ő jól érzi és bánja, hogy sok hijjával van, 's ezen érzés őt szorosan hozzám kapcsolja. De leginkább a' fiatal Octávia köt engem ezen familiához. Ugy látszik kötelességének tartalja ez imádott attyának gondolkozását reám nézve követni, azt azokba is betudta lehelni kik körülötte élnek, 's én megszüntem idegen lenni közöttök.

A' halotti czeremoniától fogva nyolcz napok multak el a' rendszerint való környülmények között, ezen idő alatt az ifju asszony, ennek férje 's ipa a' ház' belsejébe zárkózva magokhoz semmi idegent nem bocsátottak volna; de a' nagy nyomoruságok mindenkor öszve törik a' hű szokások' lánczait, 's a' gyötrelmes szívek szüntelen igyekeznek egymáshoz közelgetni, én ezen időt egészen velek töltöttem, 's ha bár igen nagy volt is fájdalomok és az én fájdalom, még sem voltak ezen szempillantatok minden édesség nélkül. Félre tévén azon hiába való czeremoniás tartózkodást, melly csak

az azt gyakorlónak hideglelkűségét mutatja, félelem nélkül kinyilatkoztattam a' finom érzésű Octavia bánatjában való szíves részvételemet. Szünet nélkül eszembe juttatta tisztelt atyának szerencsétlenségét. Ennek nemes tulajdonságiról gyakran beszélgettem vele, 's fájdalmas érzéseknek egymással közlésében találtuk mindketten egyetlen egy vígasztalásunkat. A' szelíd szívű mesterségtelen és kevés ékesszóllásu Octavia gyakran bámulásra ragadott elmés észrevételeivel, mellyeket csak a' természettől tanult. Ó asszonyok ok nélkül panaszolkodtok, a' törvényeknek erántatok való igazságtalanságáról. Az ég jobb osztályt adott néktek, mint az emberek adhattak volna, reátok bő kezekkel tékozolta azt, a' mit mi leggondosabb nevelés által is alig nyerhetünk meg, tinéktek egy bizonyos finom érzés, melly csak a' tisajátotok, könnyen eltaláltatja azt, a' mit mi csak nagy magunk megerőltetésével veszünk észre.

Tegnap vacsora után együtt valánk, a' közös nyomoruságról beszélgeténk, 's szomoruan emlegeténk az olyan sok familiák' vesztességét, midőn Oktaviához fordulván, így szóllék; „azt legalább megkell vallanod, hogy szomorú környülményeid állapotodat bátorságosabbá teszik; valóban nem nagy vígasztalás é reád nézve, hogy Dolabelládat a' gyászolás' törvénye ilyenkor itthon tartóztatja, midőn kívül olly sok veszedelmek fenyegetnek?“ Fájdalmasan tekintvén reám, ó jaj! így szólla: még az a' vígasztalásom sincsen szerencsétlenségemben. Ezt a' hosszás bezárkozást, mellyet tőlem egy szent kötelesség kíván, férjem nem fogja velem megosztani, ez a' kötelesség csak engem illet. Nékem egy esztendeig, vagy legalább tíz holnapig

kell ezen szomoru gyászt viselni, 's az emberek' szemei elől elrejteznem, míg Dolabella kevés napok mulva ismét meg fog jelenni azon helyeken, mellyeken olly vérengző csaták mentek véghez. Távol van tőlem, hogy restelném a' gyászolást, melly igen is korán szűnik meg; de melly gyötremelem azt gondolnom: hogy az az egyetlen egy ember, kit még enyimnek mondhatok, új veszedelemnek lészen kitéve, 's talán szerencsétlen feleségét végképpen elhagyni kénytelenítettik.

„Tudod, felele a' férj, hogy az én bánatom szintén oly mélységes, mint a' tiéd; de a' férjfinak ha csak egy kevés erővel bír is: akármelly fájdalmat szenvedjen, nem illik magát a' haszontalan szomoruságnak által engedni; ő a' haza' tulajdona, és saját érzéseit tartozik fontosabb tekinteteknek feláldozni. A' gyász' elmúltával ismét meg kell jelennem a' forumon, 's megmutatnom a' népnek, hogy a' fia helyt adott a' polgárnak. Hallod, felele a' szomoru Octavia: a' férj' fájdalma rendszerint tíz napokra vagyon kiszabva, 's a' miénk örökké tart. Illyen a' mi sorsunk minden nyomoruságokban, mellyek egy familiát érhetnek; a' vigasztalás a' férjfiakat, a' fájdalom csak az asszonyokat illeti. De miért vádoló az eget olyan rendelkezéskért, mellyek saját természetükből szükségképpen következnek! a' magasabb érzések mellyek titeket lelkesítenek, szíveteket kevésbé érzékennyé teszik azon csapások eránt, mellyek minket lenyómnak, 's mi még akkor is sohajtozunk, mikor ti már megvagytok vigasztalva. Így egy romai férjfi még akkor is dicsekszik, mikor saját fia meghal a' hazáért; míg a' szerencsétlen anya annak elvesztését vég nélkül

síratja. Mi alig foghatjuk meg a' ti álhatatosságto-
kat, 's ti a' mi gyengeségünket csudáljátok.

Dolabella megfogván felesége' kezét, így szólla: „Nem, Octavia, az én szívem nem kü-
lömböz a' tiedtől. Mint azt a' mit mondasz, jól látom és tudom becsülni. De vallyon érzéket-
len lehetek é az olly közös dolgokra nézve,
mellyektől a' te sorsod is függ? Ezen utálatos
busakodás' idején mellyben az atyánk megholt,
vétkes lennék, ha csupa csendes néző maradnék.
Részt vevő munkásnak kellennem; tartozom ez-
zel néked tulajdon atyámnak, és ha a' sors remé-
nyeimet meg nem csalja, tartozom egy ollyan
valóságnak is, melly mind ezen jussokat eggye-
síteni fogja magában.“ — Az ifju asszony el-
pirult, 's hogy ezen kedvetlenítő beszélgetést
félbe szakaszthassa, így szólla hozzám: „Poly-
klet! nem ösmerem Görögország' szokásait, be-
széld el, ha a' fájdalmak nálatok is olly egye-
netlenül vannak é a' két nembéliek között el-
osztva? — Mindenütt férjfiak készítették a' tör-
vényeket felelék én, melly annyit tesz, hogy
a' legnehezebbet magokrul lerázták, 's az erőt-
lenebb nemnek váliaira rakták. Az élet' minden
körülményei között azokkal a' kötelességekkel
terhelték őt; mellyek alul magok felszabadí-
tották, 's az efféle intézetek' nagy részének
keménysége eléggé megmutatja, kik legyenek
'szerzőik.“

Alig végeztem el ezen szókat, midőn egy
fiatal asszony belépett hozzánk, 's hevesen Octa-
viához futott. Ábrázatja halavány, viselete ren-
detlen volt, hosszú fekete haja vállára lefolyt,
's minden, mély fájdalmát jelentette. Octaviának
egy rokonát esmertem-meg benne, kit ennek
mennyezőjén láttam; hol különösen szemem-

be tünt mind szépsége, mind szomorúsága által. Octávia gyorsan feléje ment: mi bajod van édes Fabiám, így szólla megölelven őt, szíves barátsággal? Talán kis gyermekeidet vesztetted-el? — „Nem: azok élnek!” — „Talán tégedet is olyan szomorú sors ért, mint engemet? — Talán a' férjed?” — „Jaj melly nevet említesz; így kiálta fel, könnyzáró omolván-ki szemeiből, nincsen már férjem, 's gyermekeimnek nincs annyok!” — „Kedves Fabiám nem értem mit mondasz; bizonyosan a' fájdalom elkábított; mi történt veled? — Fabia beszélui akart, de a' könnyek elfojtották szavát. Az ifju Dolabella hozzá ment. „Fabia, így szólla barátságos kézszorítással, édes Fabiám csendesítsd le szívedet 's mondmeg bajodat barátidnak 's rokonidnak, kik csak azért kívánják tudni, hogy veled megoszthassák. Hazug hírek által ne hadd magadat megcsalni. Dávus, az atyám' szabadossa, szünet nélkül széllyel jár Roma' külömbféle részeiben, hogy minden történetről tudósítson bennünket. Minden estve elhozza hozzánk a' nappali gyilkosságok' lajstromát, 's abban még addig férjednek neve nem találtatik.” — „Óh felele ő, az én bajomat nem az efféle szerenesétlenségek okozták, 's a' közös nyomorúságban az én könnyeim' kútfeje nem olly tiszta mint a' tiétek.

„Tudjátok hogy közel három esztendővel ez előtt Domitiussal egybe kelvén, egész szeretetemre méltó férjet találtam benne. Romában a' legszerencsésebb asszonymnak tartattam, 's valóban az is voltam; házassági szövetségünk kedves gyümölcsei azt még állandóbbá 's erősebbé látszatták tenni. Jaj az én boldogságom igen rövid ideig tartott. Esmeritek az ifju Cal-

purniát, az husz esztendő's korában forrón szerető férjétől özvegyen hagyattatván, vígasztalhatatlannak mutatta magát; mindenütt ugy beszéltek róla, mint a' házassági szeretet' remekéről; részt vettem szomorúságában, barátságot gerjesztett bennem maga eránt, 's elválhatatlanok lettünk. Nem sokára alkalmat keresett Domitius-hoz közelíteni. Ez hidegnek látszott eránta lenni, kicsinyenkintnagyobb részvétellel látta őt; 's egyetértést véltem közöttök sejdíteni. Ekkor félbe szakasztottam Calpurniával a' barátkozást; de ezen hiteilen barátném már elérte volt célját. Domitius elidegenedett tőlem; megrémülvén azon, hogy sokszor soká távol volt, nyomoztattam őt egy szolgálóm által; 's értésemre esett, hogy álhatatlan férjem egész napokat tölt Calpurniával. Bátorkodtam előtte panaszkodni, nem gondolt panaszkodásommal; könnyeket hullattam, megvetette azokat; szemrehányásokra fakadtam-ki, kevélyen felelt reájok, 's az elébb olly forrón szerető férj, ettől fogva haragos parancsoló Uram lett. Végre képzeljétek elrémülésemet, ma reggel Domitius hirtelen szobamba jő, három előttem esméretlen emberekkel. Én gyermekeimmel voltam, kiknek ártatlan játéka valamennyire vígasztalásomra szolgált. Domitius felém jő, keményen reám néz, 's olly hangon mellyet még most is hallok, így szólt hozzám: takarodjál tőlem, 's vígy el mindent a' mi a' tiéd. Elkábulva néztem reá; nem tudtam hogy ezen boldogtalan szók a' házassági elválás' formuláját foglalják magokban. A' jelen volt tanuk hallották azokat, 's az én szerencsétlenségem orvosolhatatlan.⁴⁶

Ezen szomorú elbeszélésnél, Octavia gyötrellemmel eltelve nézett Dolabellára, hirtelen

képzelődsibe tünvén az, hogy talán még nagyobb szerencsétlenség is következhetnék reája, mint a' melly alatt most nyög; elnémult, 's szomorú halgatása igen érthetőképpen kifejezte azon gondolatokat, mellyek lelkét ostromlották. Dolabella megértette, 's a' legforróbb szeretet' tekintetével igyekezett bátorítani; az attól való félelem; hogy tüzes indulaijának kifejezésével egy különben is szerencsétlen fiatal asszonyt el ne keserítsen, visszatartóztatta elérékenyedett szívének kifakadását. Octavia elérte szándékát, 's csendesebb látszott lenni.

Az öreg Senator nem volt illy kímélő: „Fabia! így szólla; az a' szerencsétlenség, mellyet szenvedsz, olyan nagy, hogy annál nagyobb nem érhet egy asszonyt; 's a' mi még szomorúbb dolog, magad vagy annak az oka. Ha egyedül férjeddal, gyermekeiddal 's házas társaddal foglalatoskodnál, 's mindent a' mit tenned kellene tettel volna, nem volna okod szerencsétlen házasság eránt panaszolkodnod. Vallyon illyen példát adott é néked a' te érdemes anyád? Mig férje a' hadiseregeket vezérlette, 's a' Senatus' előlülője volt, addig ó a' házat kormányozta, 's a' gyermekei' nevelésére vígyázott. A méhek' királynéjához hasonlítván, csupa jelenése által szorgalmat 's iparkodást terjesztett maga körül. Te nem léptél nem es nyomdokaiba, 's mit nyertél azzal? Mulékony örömöket 's tartós fájdalmakat. Azt fogod mondani, hogy soha sem sértetted meg a' rényt; elhiszem, de csak ez volt é egyetlen egy kötelességed? Miből áll életed? Mindennütt jelen voltál: a' Játékszínben, a' Circusban az Amphitheatrumban; még a' halotti-játékoknál is megjelentél volna, 's a' közös kiáltó, ki minden reggel az azon napi mulatságokat kihirdeti,

előre megjelentette azon helyeket, mellyeken téged találni lehetett. Legfőbb esztelenség' bizonyosságául egy magadhoz hasonló könnyelműségű asszonyt is magadhoz vontál, 's az egyik-től a' másikhoz általmenés igen könnyű volt.

„Végre azt is szemedre kell vetnem, hogy egy halottas házhoz futottál, 's egy fiatal asszony eleibe, kit méltó bánatja a' földig megnyom, egy olly szerencsétlenség' képét fested, melly' ot soha sem fogja érni. Octavia éppen nem hasonlít hozzád, sorsa sem fog soha is a' tiédhez hasonlítani. Ő férjétől tiszteltetve, gyermekeitől szerettetve fog megöregedni, őt tisztelni fogják mindenek kik ösmérik; te benned csak egy elhagyatott feleséget fognak szemlélni.

Itt elhalgatott a' szegény Fabia, megháborodva, megszegyenülve leeresztette fátyolát, hogy könnyhullatásait elrejttesse, 's a' szánakozó Octavia őt a' maga szobájába vezette. Midőn ezek elmentek, így szólt az ifju Dolabella: ezen ifju asszony kétség kívül hibázott, de férje még sokkal vétkesebbnek látszik lenni.“ — „Az illy boldogtalan perben, felele az atya szükségesképpen mind a' két fél hibás, 's a' vélekedés, melly keménységében igazságos, mind a' kettőt vádolja. A' házassági elválás, így szólla tovább, Romulusnak egy törvénye szerint megvan engedve; ezen törvény a' tizenkét táblákban is helybe hagyatik; de csak rendkívül való környülmények között kellene azt végrehajtani. Ezen jus csupán a' férjé volt, ki minden jószágait elvesztette, ha törvényes ok nélkül vált el feleségétől; a' jószágnak felét a' feleség kapta, fele pedig Ceresnek szenteltetett. Ha felesége volt vétkes, az vesztette el a' jegypénzt. Azon szerencsés századokban, mellyekben az erkölcsök'

tisztasága a törvények keménységén győzedelmeskedett, a házassági elválás esméretlen volt Romában, végre ötszáz huszadik esztendőben Spurius Carcilius Ruga azt a maga lekötelezését, mely szerint az Országnak polgárokat adni tartozott, egész keménységében vette, 's csupán azért vált el feleségétől, minthogy az magtalan volt. Spuriust a közvélekedés vádolta; de boldogtalan példája sok követőket talált; a vétek erőszakosan saját hasznára fordította azt, a mi ellenére volt rendelve, 's a legszentebb kötél mindenütt megtárgult.

„Ha a házasság a papi szokás szerint *confarreatio* által ment véghez, egy azzal ellenkező czeremonia által választatik el, mely *diffarreatio*nak neveztetik. Ha a Coëmtio által ment véghez, az azt elválasztó cselekedet *Remancipation*nak hívattatik. A mai időben már ezen czeremoniákat is, mellyek a minden zabolát elszagatni akaró embereknek terhőkre vagynak, félre kezdik tenni, 's gyakran a házassági kötésnek hét tanuk előtt történő öszvetépése elválasztja a házasságokat. Ezen szokás kiváltképpen akkor lel helyet, mikor az elválás mind a két félnek kölcsönös megegyezésével történik. Ekkor a feleség megtartja a maga jószágait, 's néha még azon ajándékokat is, mellyeket a házasság kötéskor kapott.

„Végre az asszonyok is akartak abban a jusban részesülni, mellynek olly sokszor áldozatai voltak. Ezek itt is megkülömböztették magokat kényelműségek által; 's vagynak olyanok Romában, kik az esztendőket szintén úgy számlálhatnák külömbféle férjeiknek nevei; mint a Consulok nevei után.

E' szerint a' házasság' kötele két felől meg-
lévén támadva, már most csak egy könnyű fe-
dező fátyol, melly csak arra való, hogy az erköl-
csök' lankadtságát takarja el; 's a' társasági rend-
nek ezen felforgatása az országot közellévő fel-
oszlattatással tetszik fenyegetni. — Törvénytörés-
keinknél mindenütt harsog a' házások' elválási
pere. Itt az asszony vádolja be férjét, amott a'
férj fedezi fel saját gyalázatját, 's az ítélet melly
reájokmondattatik, mind a' kettejeket gyalázza.“

Midőn ezen szókat elvégezte, vissza jött
Octavia, egyedül maga volt. Kérdeztetett tőle
hol volna Fabia. „Vissza ment az atyához fe-
lele ő; egy rabszolgával késértettem őt oda;
de nem tudom nem hibáztam é mondá tovább
félénk hangon; kért hogy látogassam-meg őt,
mihelyt ki mennem szabad lesz; 's én megígér-
tem neki.“ — „Jól cselekedted leányom, mon-
dá az öreg Senator; Fabia vigasztalás nélkül
szükölködik; illik őt vigasztalnod. Mindenek-
nek felette pedig köztiszteletre van szüksége,
's te érdemes vagy azt neki szerezni. Látogasd
meg őt, én magam elkísérlek hozzá; de az
én házamba soha sem fog jönni.“

Negyvennegyedik Levél. — Polyklét Crantorhoz.

Az Ország' szükségben léte. — Pénzdolga. — Adók. — Költségek.

Attól tartottam, hogy levelezésünk titkos biz-
tossa félben hagyja közösülésünknek mind reá
mind reám nézve egyaránt veszedelmes eszköz-
lését. Megcsaltam magamat. Ő engem új lak-
helyemen is feltudott keresni, szolgálatomra

való buzgósága most még nagyobb mint előbb volt. Mindennap szorgol, hogy adjak néki leveleket; most igen bátorságos alkalmatosság adta elől magát az elküldésre, majd ismét egy baráttya vagy rokonnya utaz Athenébe, kikre legnagyobb titkaimat is reájok bízhatom. Megvallom teremre van felesleges buzgósága, 's Cleon' ajánlásait elvetném magamtól, ha attól nem félnék, hogy késő tartózkodásommal őt megbosszantanám. Lehetetlen már vissza vennem lépéseimet azon veszedelmes utról; mellyen olly vígyázatlanúl kezdtem menni, és minekutánna ennyi ideig bátorkodtam hozzád írni, most is fogom folytatni tudósításaimat; mellyek semmivel sem tesznek vétkesebbé, mint a' millyen már vagyok.

A' háborgás és zavarodás' állapotja, mellybe Roma merült Marius halála után úgy látszik még inkább nevededett, 's minden nap új nyomoruságokat szül. Ezen kevély város már régtől fogva szörnyű nagy gazdagságával irígységet gerjesztett maga eránt, most egy hirtelen változás által, nem mást csak szükségét lehet benne találni. A' gazdagság' jelei hirtelen eltűntek, az ország' hitelle elenyészett. A' piacok üresek és pusztán vagynak. Külömbféle környülmények, mellyek mind azon egy kutfóbül származtak, ezen még nem rég oly szerencsés és virágzó városnak tellyes romlását okozták. A' napkelet' kincsei, mellyek mindjárt kutfejek körül Sylla' hadi serege által, más csatornában vétetnek, megszűntek kebelébe folyni. A' leggazdagabb polgárok kivándoroltak, elvivén magokkal legböcsössebb vagyonaikat, 's a' többiek szünet nélkül tartó félelembe élvén, gondosan félre rakták 's elrejtették azt, a' mi nekik a'

köznymoruságban utolsó segedelmet adhat. Más időkben az ország' kincstárja megmentette volna a' közönséget az illy szegényedéstől, de most a' vétkes tékozlások által ki van merítve, a' mi Roma virágzó állapotjának záloga volt, az ellenségeinek fizetésére fordítatott. Még tizenhárom ezer font arany találtatott a' Capitoliumban, ezen szent kincs is elraboltatott, 's az ifju Marius által Praenestébe küldetett. Mitreménylhetnek az emberek ott, hol magok az Istenek is megsértetnek. Ragadozó 's dühösködő polgárok mindenütt seregesen betörték a' Patriciusok házak' ajtaít, hogy utálatos prédával megtöltessenek, fősvénységöket a' bosszuállás' színevel palástolván. 'S különös dolog! nem a' legalsóbb rendü emberek között találkoztak a' legvétkesebbek. Sok Lovagok, kik olly rosszul őrzött méltóságokban, olly igen kevélykednek, hogy Sylla barátjainak házaít kipredálták, az a' csúf vezeték név *), mellyet az alacsony vétkeikben részt venni nem akaró nép reájok ruházott, örökre bizonyysága lesz ezen gyalázatos cselékedeteknek.

Nem sokára a' nyomoruság által felébresztett lelkiismeret' mardosása számtalan elbódított emberekkel általláttatta vétkeik' rutóságát. Láttain egész csapat polgárokat szegénységet mutató öltözetben azon pompás boltozatok alatt szédelegni, a' hol előbb adakozó kezék őket a' szükségtől menteni hallottam, mint jajgattak azon, hogy vakságokban a' háladatoságnak szent kötelét öszve tépték, 's mint kívánták az égbosszuállását, nyomoruságok' szerzőire. A' köztársaság' vezetői megijedvén ezen zugolódásoktól, kedvező 's hízelkedő rendelések-

*) A' nép ezeket zsebelő lovagoknak nevezte.

kel igyekeztek a népet lecsendesíteni. Valerius Flaccus Consul, ki Marius' helyébe tétetett, egy olly törvényt hirdetett ki, melly minden adós-
nak engedelmet és just adott adóssága egy ne-
gyed részének megfizetése által egész adósságá-
tól megmenekedhetni; 's ezen önkényű csele-
kedet, mellyet Tarquinius sem mert volna ma-
gának megengedni, egy a' szabadságával kér-
kedő nép első tisztviselőjének munkája volt.
Kevés napok alatt régtől fogva virágzó gazda-
gok elszegényedtek, 's sok szegények szintén
olly hamar fölemelkedtek, tiszteletre méltó fa-
miliák hirtelen szükségbe estek, míg egynehány
emberek temérdek gazdagsággal, mellyet soha
sem kellett volna esmerniek, elborítottván; bosz-
szontó pompázás és tékozlás által a' közös
nyomorúságból csúfot űztek.

Ezen nagy változás által a' nép' sorsa nem
csak nem javult, hanem még rosszabbá lett. A'
bizodalmatlanság, mellyet ezen nyomorúság' nap-
jaiban az okosság szükségessé tett, elidegenített,
minden polgárokat egymástól; egy igazságtalan
törvény megfosztotta őket attól a' segedelemtől,
mellyet a' nemes szívűség nekik adott volna,
még a' könyörületesség' forrása is elapadott,
ezen szomorú környülmények között az új gaz-
dagok, szerencsétlenségök előbbeni osztályosai-
ról elfelejtkezvén, keményszívűségök által kü-
lömböztették meg magokat.

Flaccus az előbbeni igazságtalanság után
csalárdságot követett el. A' pénzbecsének leszál-
lítása tökéletessé tette Romában a' zavarodást.
A' pénz' becse oly hirtelenséggel 's gyakran vál-
tozott, hogy senki sem tudná mivel bír. Ekkor
a' nyomorúság legmagasabb tetőre lépett; sen-
ki sem tudott fizetni, minden kereskedésbeli

foglalatoságok elhalasztattak, utóbb némelly publicánusoknak (országos árendásoknak) elmés fősvénysége végképpen elnyelte az egész nép' értékét. Végre a' közös zúgolódás kénszerítette a' tisztviselőket a' rendetlenségnek határt vetni. A' nép' Tribunussai magokat a' Praetorokkal egyesítvén, egy rendelést adtak ki, melly a' pénznek becsét és értékét változhatatlanul meghatározta, 's a' Romaiak' elszegényedése oly nagy volt, hogy ezen törvény, melly javaiknak csekély fogyatékát bátorságos állapotba helyeztette, leirhatatlan örömmel fogadtatott. Gratidiánus Praetor ezen törvénynek egyik eszközlője, ki azt főrisztviselőjéhez méltatlan csalárdság által nagy sietséggel saját munkája gyanánt hirdette ki, ugy neveztetett, mint az ország' szabadítója; Romának minden piaczaín szobrok emeltettek számára. Ezen méltatlan képek előtt több napokig tömjén égettetett, 's uj igazságtalansággal egy csalárd ember Istenség gyanánt tiszteltetett.

Sokszor kérdeztem magamtól, miért terjed el olly közössen a' szegénység az illy környülmények között, midőn a' gazdagság csak helyét változtatja meg. Ha szabad volna vélekedésemet egy oly tárgy felett, melly mély esméreteket kíván, kinyilatkoztatnom, azt mondanám: hogy olyankor sok apróbb vagyonosokból kevés nagy gazdagok lesznek, 's minthogy az ország' virágzó állapotja a' gazdagságoknak, a' mennyire a' társasági rend megengedi, sokak között való elosztásából származik, nem gyűlhetnek azok egyetlen egy, még pedig többnyire elég rosszul elő kézbe, a' nélkül, hogy minden egyebek meg ne szegényednének. Így a' sok

patakok termékennyé teszik a' mezőket, egy nagy árvíz pedig elpusztítja azokat.

Azon egész idő alatt, míg ezen háborgások 's vérengző csaták tartottak, bosszonkodva tapasztaltam, hogy a' Romaiaknak nagy része csak gazdagodással gondoskodott. Azon piacok, melyeken atyaik', testvérjeik' 's barátjaik' vére még gőzölgött, olyan játékszinné váltak, mellyen fősvénységök gyakorlotta magát. Ott olyan emberek, kik fájdalomok' jeléül még gyászt viseltek, fenszóval nyilatkoztatták ki örömeiket gyalázatos nyereségökön, vagy keservesen panaszkodtak kereskedésbeli veszteségökön, 's a' haszonkeresés mindenütt elfojtotta a' természet' szavát.

Ezen idő, mellyben minden beszélgetések csak egy tárgyról folytak, 's minden gondolatok csak egy pontban egyesültek, igen alkalmatosnak látszott nekem lenni a' köztársaság' jóvedelmének és költségeinek kitanulására, 's így egy legfontosabb kérdésednek megfejtésére. Hányszor nem mondtam előttem, hogy a' bölcs sáfarkodás teszi az országok' legfőbb erejét, hogy az egyes emberek kisebb vagy nagyobb mértékben virágzó vagyonossága az országvagyonosságától függ, és hogy az a' polgári igazgatás, melly hitelét elveszti, elkerülhetetlen romlására siet még fényes hódoltatásai között is. Ezen elsőnek igazgatásáról meglévén győződve, azt hittem, hogy annak következései Romára alkalmazhatók lennének; de minden igyekezetem hajótörést szenvedett azon mély tiók miatt, melly itt az ország' pénzével való fuvaroskodást eltakarja. Azon esméretek, mellyeket eddig Roma igazgattatásának természetéről gyűjthettem, csak gondos figyelmeztést kívántak. Akármelly Nemzetnél is a' társasági kötés vagy szövete-

és mindeneknek tudtára vagon, 's éppen ezen köztudomásnak köszöni azt a' tiszteletet, melly eránta mutattatik. Minden polgárnak kell esmerni a' törvényeket, mellyek eránt halgatva magát engedelmességre kötelezi, ha nem esmerné, hogyan követhetné azokat? Még az idegent sem tilalmas néki azokra megtanítani, mert csak azoknak más országok' törvényeivel való öszve hasonlása által lehet benne a' hibákat megjobbítani.

De nem így van a' dolog az Országok' titkos segedelem kutfejére nézve. Midőn a' köztársaság' szükségeit, és az azok' kielégítésének módjait egész kiterjedésekben megesmerni próbáltam, mindenkor vastag fátyol tartóztatta vissza szemeimet. A' Senatus, sőt még a' Consulok is csak híjánosan esmerik az Ország' kincset, a' Quaestorok annak csak őrzői, 's a' Censorok a' dologban jártasabbak; de mindenkor titkolódóbbak is lévén, senki előtt sem fedezik fel annak állapotját. A' történet-írók alig érintik meg ezen tárgyat, mindenkor a' történet dolgokra ügyelvén, úgy látszik nem esmerik azon eszközöket, mellyek azokat elkészítik és véghezvivéseket lehetségessé teszik. Néha emlékeznek a' kincstár' kiürüléséről, vagy jelentést tesznek némelly rendkívül való segedelem kútfőkrül; de az olyanokrul semmit sem adnak tudtunkra, mellyek mindennap munkálkodnak, minduntalan megújulván az országok' gazdagságát teszik.

Vajha ezen méntségemre szolgálnának ezen tekintetek előtted, ha olyan tárgyról, mellyet te méltán igen fontosnak tartasz; csak általánosan fogok szólni. Valamint Athénének, úgy Rómának is vagnak saját titkai, 's az a' Palla-

dium, mellyet olly nagy gondal elrejt, talám csak elmés példázatja annak a fátyolnak, melly ezen nagy test' mozgatására szolgáló belső rugókat befedezi.

A' köztársaság' jövedelmei főképen gyűlnek először az ország' fekvő jószágaiból, másodszer az esztendei adókból, mellyek az egész birodalombeli minden egyes személyre és fundusra kivettettek; harmadszer a' külömbféle kelen-dő portékákért, 's a' polgárok között előforduló több rendbeli egyezésekért, 's alkudozásokért fizettetni szokott vámokból, negyedszer a' meggyőzött népektől eltett prédából.

A' közjövdelem' ezen állapotjainak mindenkét külön fogom megvizsgálni, 's ha bár lehetlen is azoknak értékét igaz betsü szerint megmondanom, mindazáltal a' jövedelmet adó tartományok' temérdek kiterjedése, azoknak népessége és gyanítható gazdagsága, a' bejövő summákat általjában észre fogja veled vétetni.

A' fekvő jószágok, mellyeket a' köztársaság bír, legbizonyosabb jövedelmet adnak, azok Roma' szerencsésjével együtt nevedtek és szaporodtak. Eleintén alig állottak egynehány holdföldből, most egy nagy országot formálnának. Valamerre Roma nemzeteket hódoltatott, mindenütt sajátjává tette az oly sok országok' és szabadvárosok' fekvő jószágait. Ezen törvénye volt; mert Roma a' fejedelemnek helyébe lépven, annak öröksége is természet szerint reá szállott. Azon földeknek, mellyekből az ilyen jószág állott egy része a' hadi költségek' kifizetése végett eladattatott, a' többi a' köztársaság' fekvő jószágaihoz kapcsoltatott, úgy hogy tőlök soha sem lehetett azokat elválasztani. A' szántóföldek csekély árenda fizetés mellett a' leg-

szegényebb Romai polgárok között elosztattak, 's az ország a' nélkül hogy tulajdonát eladta volna, azoknak könnyebbségére fordította, kik neki szolgáltak. A' meggyőzöttek megtartották bizonyos birtokaikat, szerencséseeknek vélték magokat, hogy csak a' közös jószágokat vesztették el, mellyekre még a' Romaiakéval egyenlő közös just is nyertek, ha új hazájok eránt való szeretetek és ragaszkodások által polgári just érdemlettek. E' szerint Roma a' maga gazdagságának nagyobbítása által uralkodását is mindenütt megszerettette, 's ha szintén fekvő jószágaiból annyi hasznot a' mennyit vehetett volna nem vett is, még is megkímélt azok által nevezetes summákat, mellyeket külömben a' szegénység között ajándékol kellett volna kiosztogatni. De nem sokára a' fősvény gazdagok megirigylették a' szegényeknek ezen birtokat, hogy azokat abból annál könnyebben kivetkethessék a' nagyobb gazdagságból reménylhető nagyobb nyereségben bizván annyi árendát ígértek, a' mennyit a' szegények nem bírtak meg. Ekkor csak nem minden szántóföldek a' gazdagok' kezeibe kerültek, 's az ország ha szintén többet vett is belőlök, többet is kéntelenítettett költeni. A' nép, valamint szegénysége ugy Tribunusai által is ingereltetvén, utóbb nem annyira kinyerte, mint kicsikarta a' híres szántóföldi törvényt (lex agraria) melly az ország' fekvő jószágaiból ötszáz holdnál többet használás végett megtartani tilt, 's azt rendeli, hogy az, mi ötszázon felül van, az hét holdonkint a' legszegényebb polgárok között elosztassék. Ezen törvény minelutánna majd elfogadtatott, majd eltöröltetett, majd megújítatott, majd megsértetett, majd ismét helyre állítatott, végre hat-

száz huszadik esztendőben kicsinyenkint tellyesítettetni kezdett; de azólta is minduntalan elmellőztetett, a' kincstárra vígyázóknak haszna azt kívánja hogy elmellőztessék.

A' köztársaság' fekvő jószágainak egy másik részét teszik a' legelők, mellyek Scriptura névvel neveztetnek, minthogy felíratik, mennyi barmot szabad a' polgároknak a' legelőre bocsátani, 's következőképpen mit kell a' legeltetés' jussáért fizetni. Az erdők is a' legelőkhöz vétetnek, mert Italia' szerencsés ege megengedi hogy azok is főképpen a' barmok' legeltetésére fordíttassanak.

Bár melly igen nagy kiterjedésűek is Roma' fekvő jószágai, azoknak jövedelmét még is felelyül haladja az esztendőnkint való adakozás, mellynek mind az emberek, mind azoknak ingó és ingatlan javaik alája vagynak vetve. Minden polgár fizet személyéért adót, melly rangjához, gazdagságához, vagy szorgalmának keresményjéhez van alkalmaztatva. Ezen adót Roma' első királyai rendelték Servius Tullius a' Censussal vagy becsü pénzrel egyesítette, Tarquinius, ki utánna következett, ismét helyre állította. A' királyok' kikergettetése után a' szegényebb polgárok megszabadítottak tőle, de háromszáz negyvenkilencedik esztendőben az Ország' szüksége ismét adózás alá vetette ezeket is.

A' földekért való adófizetés a' tartományok eredeti állapotja szerint mérsékeltetett. Azon tartományok, mellyek tulajdonképpen a' Romai földet formálják, az az: mellyek a' harminczöt tribunusok' fundusaikoz tartoznak; csak egy csekély a' Censorok által meghatározott pénzbeli adót fizetnek. A' többiek kissebb vagy nagyobb adó alá vagynak vetve a' szerint, a' miut az

az ország, mellyben feküsznek, több vagy kevesebb jussokkal bír, vagy a' köztársasághoz kapcsoltatásakor ilyen vagy olyan egyezés készült. Ehez képest a' Romaiak' legrégibb szövetségesei a' Latinusok, kevesebbet fizetnek, mint Italia' egyéb népei, 's ezek ismét jobban megkíméltetnek, mint a' külső Provinciák, mellyekre leginkább esik az adózás' súlya. Ezek közül némellyek pénzben fizetnek, mások a' tizedet adják a' gabonából, borból, olajból 's a' t. Ezen külömbféle termések Romába küldtetnek, hol azon sok szegény lakosoknak segédmére szolgálnak, kik az uralkodás' bőkezűségétől várják az élelmeket.

Az ingó jószágok p. o. szekerek, lovak, öltözetek, asszonyi ékességek 's a' t. értékekint száztól hármat kell adóképpen fizetni, mihelyt ezen érték tizenötezer *Ást* felér. A' rabszolgák annyit fizetnek, a' mennyi valamely ingó jószágtól jár, minthogy ezek is az ingó jószágokhoz számláltatnak, de a' husz esztendőn alul levők csak úgy vagynak adó alá vetve, ha tíz ezer *Ást*-ba kerülnek.

A' jövedelmek' harmadik neme a' külömbféle vámokat foglalja magában, különösen a' portoriumot, vagy a' kikötőhelybéli vámot, mellyet minden nemü a' köztársaság' kikötőhelyébe bevitt portékákért kell fizetni, mint már a' név is jelenti. Ezen vám kisebb vagy nagyobb a' szerént, mint a' tartományok az uralkodástól több [vagy kevesebb kedvezést nyernek. Sziciliában a' portéka értékének csak huszadik részét foglalja magában; de megkell jegyezni, hogy Italiának ezen szomszéd tartománya mint a' legrégibb Romai Provincia Itáliával egyenlő karba van téve. A' kivitel hasonló adó

alá van vetve, melly azon szekerek' számához szabatik, mellyek hajóra rakás végett valamelly portékát visznek.

Azon kívül minden polgárok köteleztetnek a' Censorok által kiszabott áron venni a' sót a' köztársaság' tárházaiban.

Minden portékáktól mellyek a' közönség' által kótyavetyéltetnek el, ha a' birtokos akaratjából adatnak kótyavetyére, értékeknek század, ha akaratja ellen adatnak kétszázad részét kell fizetni.

Azután következnek a' meggyőzött népektől elvett prédák. Román kívül a' jövedelemnek ezen ága mindenütt csak történhetőnek tartatik; de itt az oly sok népek ellen szünet nélkül folytatott szerencsés háború, ezen jövedelmet is az ország' gazdagságának rendszerint való és a' többieknél nevezetesebb sorsává tették.

Egyetlen egy példa megfogja ezen állítást bizonyítani Macedoniának Paulus Aemilius által 586 esztendőben történt elfoglalása után, az ország' kincstárába jött summák olly temérdek nagyok voltak, hogy mindenféle adó, mellyet a' Romai nép fizetett, elengedett, 's ezen elengedés még most is tart, nem tudom, ha Roma' határjain kívül tovább kiterjed é? de ezt nem gondolom, minthogy minden önkényű uralkodásnak' természetiben van hatalmának közép pontját kímélni, 's a' távol lévő tartományokat egész a' földhöz nyomulásig megterhelni: az olyan mint valamelly rettenetes eszköz, mellynek ereje a' végénél gyűjtetik össze.

A' jövedelem' ezen ágához lehet még számlálni az olyan gazdag polgárok jószágának gyakran történő elfoglalását is, kik vagy különös nagy vétkekben tapasztaltattnak, vagy nép nyo-

morgatásért büntették-meg. A' népektől elragadozott kincsek soha sem adatnak azoknak vissza. Romának bévett szokása a' vétkeket megbüntetni, 's vétkeiknek hasznát venni.

Ezek általjában nézve a' Romaiak gazdagságának legfőbb kútfejei, mint p. o. mellyek az utazókra a' márványra, az arany ezüst-bányákra 's a' t. vettet, ezek is fontosok következéseikben, elhalgatok sok egyéb adókat, de egy pusztá levél nem terjeszkedhetikki mindennek felszámolására.

Nem minden adó szedettetik a' köztársaságtól rendelt tulajdonképpen való adószedők által. Hosszas tapasztalás arra azt mutatta, hogy a' sáfárkodás' költségei véghetetlenül sokra mennek, ha azt az igazgatás maga folytatja, míg másfelől egyes emberek, kiktől saját hasznok a' rendet és takarékossgot megkívánja, annál a' mennyit saját gazdálkodásából az ország venne, többet kifizethetnek, 's azon kívül magok is még törvényes úton, elég hasznót, nyereséget kaphatnak.

Minthogy a' Senatorok egészen az ország' igazgatásában foglalatoskodnak, az alsóbb rendű polgárok pedig szegényebbek, mint sem hogy a' megkívántató kezességre elégségesek volnának, vagy bizonyos esetekben előre fizethetnének; azért az ország' jövedelmeinek beszedése természet szerint a' lovagokra szállott, 's a' régi szokás erre nékik már bizonyos tekintetben just is adott. Ezek annyi egyesületekre osztják fel magokat, a' hány adózó Provinciák vagynak. Mindenütt egyesület áll kereskedőkből (Mancipes), kik a' magok nevekre árendálnak, kezesekből (Praedes), kik az árendálás mellett felelnek, és részesekből (Socii), kik pénzt adnak az árendáló-

nak, 's a' nyereségből az általok adott pénz' mennyiségéhez képest osztoznak.

Akármelly messze van is némelly árendába kiadandó Provincia, az árendába adás csak Romában, 's mindenkor a' nép' gyűlése előtt történhetik. Az árendálás a' bevett szokás szerint öt esztendeig tart, a' feltételeket a' Censorok határozzák-meg, 's azok vígyáznak azoknak betelleyesítésére. Ha előre nem látott háborúk, vagy egyéb történetek valamelly Provinciában az adók' beszédését lehetetlenné teszik, a' Senatus a' legfőbb törvényszék ítéli-meg, el kell, 's el lehet é az árendát egészen vagy részről engedni.

Azt hallottam, hogy az árenda, mellyet az ország ilyenképpen bévesz, esztendőnkint ötven millio attikai Drachmára mégyen; de mint-hogy az ország' gazdagságának csak kicsiny részét teszi, semmit sem lehet ebből az egészre következtetni.

Minekutánna már itt a' romai köztársaság' jövedelmeiről jólehet csekély esméreteket közlöttem; megpróbálom annak költségeit is valamennyire lerajzolni, mindazáltal inkább csak természetére mint mennyiségére nézve.

1. A' legtetemesebb és legfontosabb költséget hadi seregek' kifizetése teszi. A' romai katonára háromszáz esztendőknél tovább semmi zsoldot sem kapott, 337-dik eszt. az élelmen és ruházaton kívül naponkint három *As* rendeltetett neki, 's a' Centuriónak két annyi, a' katonai tribunusok pedig rangjokhozilló fizetést kaptak. Három estvét későbbben Veji városának megszállásakor a' lovagok' serege hasonló kedvezést kívánt, 's kinek kinek közzülök a' lovának tartásán kívül napjában 9 *As* rendeltetett. Ide tar-

tozik még a' hadi seregek' felfegyverkeztetése, a' hadi machinák' megfizetése és szerzése, a' lovak' vásárlása; egy szóval minden hadi szolgálatra szükséges készülétek.

2. A' hadi hajók' csináltatása, felkészítettése és tartása, a' tengeri katonák' zsoldja, kik a' legioktól külön vannak választva, 's közös néven tengeri seregeknek (Classis Classiarum) neveztetnek. Ide járul még a' hajós legények' fizetése is a' kormányostól fogva a' csupa révészig.

3. A' minden rendbeli polgári tisztviselőknél, a' Senatus által kiszabott fizetése, valamint a' külömbféle egyesületbéli papokét is.

4. Az ország' épületeinek, a' templomoknak, vízcsatornáknak, országútaknak, közösfördőknek 's a' t. felállítása 's tartása. A' római bőkezűség az efféle munkák által igen megkülömböztette magát. Ezen emlékek' fentartása tetemes summákat kíván, kivévén a' feredőket és vízcsatornákat, minthogy a' feredőktől a' csekély taxa és a' víznek külömbféle fabrikák számára pénzen adattása ezeknek fentartására elégséges.

5. A' külföldi követeknek Romában létek alatt adatni szokott fizetés, mellynek neve *Lautia*. Ezen név, az azt adó népnek bőkezűségét fejezi ki.

6. A' római nép' számára való adakozások. Ezen cikkely véghetetlen sokból áll. A' köztársaság' eredetkor Roma sem gazdagságot nem esmért, sem szűkölködést. Ez mind a' kettő egyenlő okok által nevedett, 's egyik a' másikat előmozdította. A' népnek egy végzése, melly 628-ban *Cajus Grachus* Tribunussága alatt hoztatott, azt rendelte; hogy a' gabonának vékája adassék a' szegényebb köznépnek egy fer-

tály *Ás*-ért; nem sokára azután ingyen osztogatott az ki, 's egy különös törvényvégzés minden szükölködő polgárnak hónaponként öt vékát rendelt adattatni. A' mi elejntén csak csupa ajándék volt, azt utóbb úgy kívánta a' nép, mint-ha jussa lett volna hozzá. Ezen vélekedést mindenek kik valamelly hivatalra vágytak támogatták, hogy annál könnyebben több voksokat szerezhessenek magoknak, 's mái napon a' legalacsonyabb sorsu Rómaiak is ezen erőszakosan kicsikart jussal báborgatás nélkül élvén, aratnak a' nélkül hogy vetettek, 's nyugosznak a' nélkül hogy dolgoztak volna.

Ha mind ezen költségekhez még hozzá szám-lalod a' hadi vezéreknek 's egyéb katona tiszteknek és katonáknak oly sokszor adatni szokott jutalmakat, azt az esztendei fizetést, melyet a' köztársaság az asszonyoknak, ha három gyermekeknek anyai, adni szokott, az isteni tiszteleteknél 's innepeknél való pompázásokat, azon előre-nem látott kiadásokat, mellyeket mindenféle történetek szükségessé tesznek, elgondolhatod, hogy a' költségek alkalmasint fel-ütik a' jövedelmeket. Akármint vélekedik is a' köznép, ritkán tesz a' nemzetek' kincse annyit, a' mennyinek rendszerint lenni gondoltatik. Olyan felhőhöz lehet azt hasonlítani, melly a' föld' harmatjából táplálja magát, 's viszont a' földnek hasznos essőkben vissza adja azt, a' mit tőle vett.

(Folytatása következik.)

S. K. J.

8.

A' személy-ragokról és ragos nevekről.

Számos Nyelv-könyveinken kívül, a' Tudományos Gyűjteményben, F. M. O. Minervában 's más Folyó-írásokban, több értekezések jöttek ugyan ki a' személy-ragokról és ragos nevekről; mindazonáltal talán nem lesz felesleges az ezen tárgyat érdeklő im itt következő értekezés.

Szép és kellemes hangzású és minden magos képzet' kifejezésére alkalmas nyelvünk' napkeleti vagy ásiái eredetiségét, nyilván bizonyítja a' személy-ragoknak a' nevekhez, a' keleti-nyelvek' törvényei szerinti toldásuk vagy ragasztásuk.

Minden kétségen kívül van, hogy az *enyim*, *tiéd*, *övé*, *miénk*, *tiétek*, *övék*, birtokot jelentő névmássai, az *én*, *te*, *ő*; *mi*, *ti*, *ők*, személyes névmásokból veszik eredetüket. Maga a' nyelv' analógiája is ezt bizonyítja, hogy amazok t. i. az *enyim*, *tiéd* 's a' t. birtokot jelentő név-mások, az *én*, *te* 's a' t. személyes név másokból alkotott, öszve tett vagy képzett szavak; nem megfordítva, mint Gyarmathi akarná.

A' napnyugoti nemzetek, a' birtokos személy' kijelentésére, a' birást jelentő névmássát, egészen teszik a' név mellé. A' németek p. o. így: mein Freund, dein Freund, sein Freund. A' Deákok így: meus amicus, tuus amicus, illius amicus; a' Tótok így: moj Brát, tvoj Brát, toho Brát; az Oroszok így: Bratmi moj, brat-át - ot tvoj, bratja-bratje toho. — A' magyar

ellenben mint más napkeleti Nemzetek, ezen birást jelentő névmássainak, *enyim*, *tiéd*, *őjé* vagy *övé*; *miénk*, *tiétek*, *őjék*, vagy *övék*, csak vég-betűit ragasztva, ugyan ennek kijelentésére 's meghatározására a' név mellé. És így a' tulajdonképpeni személy-ragok az egyesben az *m d e*; a' többesben pedig az *nk tk tek*, tok *jk jek*, jok, *ók*, uk, *ük* betűk.

Ezen betűknek a' nevekhez lett ragasztásuk határozza már meg a' birtokos személy' és birtoki dolog' állapotját; melly szerint a' ragos név, vagy azt jelenti, hogy:

1-ször: Mind a' biró-személy, mind a' birt dolog csak egy. Vagy azt, hogy:

2-szor. A' biró-személy sok, a' birt-dolog, csak egy. Vagy azt, hogy:

3-szor. A' biró személy egy, a' birt dolog pedig sok. Vagy azt végre, hogy:

4 szer. Mind a' biró személy, mind a' birt dolog sok. Mellyből ki jó, hogy minden ragos névnek az Eggyese csak egyféle; de a' Többese háromféle.

Lássunk ezekről külön-külön:

I. Mikor mind a' biró-személy, mind a' birt dolog egy.

a) A' ragos név első személyét bélyegező rag tehát az *m* betű, t. i. az *enyim* birtokos névmássának utolsó betűje, melly nem egyéb, hanem maga az *én* személyes név mássá, mellyből alakítódott az *enyim*, úgy-hogy az *én* megkettőztetődvén lett belőle *enén*, ebből lett *eném*, ebből ismét *enim*, mellyből lett végre a' mostani lágyított *enyim*. Ez az *m* a' hang betűn végződő név mellé, minden más hangzó segedelme nélkül csak magában járulván, alakítja a' ragos név' első személyét, úgy azonban, hogy a' gyök' rövid véghangzóját hosszú-

vá teszi a'hoz járultával, vagy világosabban szólván, a' rag hosszú hangzója elnyeli a' gyök' szó rövid hangzóját, így: Fa-én, Fa-ém, Faám, Fám. — Epe, Epe-én, Epe-ém, Epém, Ró'sa, Ró'sám. Alma, Almám. Kecske, kecském 's a' t. Ellenben az olyan hosszú hangzón végződő egy tagú nevekben; mellyekben nyugvó *v* betű van, ezen rag hozzá járultával, a' *v* mozgásba jövén, a' hosszú hangzó megrövidül, p. o. Ló, raggal Lovam; Tó, Tövem; Kő, Kövem; Ré, Revem. Illyenek: Só, Tó, Szó, Hó Jó 's a' t. De ha a' *v* mozgásba nem jó, úgy a' hosszú hangzó nem rövidül meg, hanem lessz: Sóm, Tóm, Szóm 's a' t. Így rövidülnek meg, rag járulván hozzájuk ezen egy tagú nevek is: Úr, Ész, Kéz, Réz, Mész, Táj, Szél, Víz, Tűz 's a' t. raggal. Uram, eszem, kezem 's a' t.

Ha pedig a' név, mással hangzó betűn végződik, akkor az *m* hozzájárultával, a' gyökben uralkodó hangbetű fajából veszen a' könnyebb kimondás végett, segéd hang betűt. — A' hangbetűk t. i. természetük szerint három szakaszra, u. m. méjj, magas és közép (vagy erős, gyenge és közép) hangú betűkre oszolván; mindenik, a' maga törvényét követi, az az mindenik a' törzsökben uralkodó hangbetűt veszi fel a' ragasztékban. p. o. ha a' gyökben, méjj (erős) hang betű van, a' személy ragban is megtartja a' méjj hang betűt. Így: Láb az *m* hozzá járultával lenne Láb*m*, de a' könnyebb kimondás kedvéért, lessz Láb*am*, Orr, orrom 's a' t. Ellenben, ha magas (gyenge) hang betű uralkodik valamely gyökben, ugyan olyan hangzót vesz fel a' ragban is p. o. Test, az *m* hozzá járultával lenne Test*m* 's é vel lessz Test*em*. Így kép, képem; öröm, örömöm, gyümölcs, gyümölcsöm 's a' t. A' melly gyökben pedig közép hangzó, az az *i* az uralkodó hang betű, a' ragban, hol méjj, hol magas hang betűt vesz

magához, p. o. *Ip*, raggal, *Ipam*; *síp*, *sípom*. Illyenek: *zsír*, *nyíl*, *ín*, *híd*, *sír*, *víg*, *csín*, *csík*, *szíjj*, *kín*, *sík*, *híg*, *lik*, *fi 'sa't*. Ezek pedig: *hív*, *ing*, *kilincs*, *gyenge* hangzót vesznek a' ragban segédül: *Igy hívem*, *ingem*, *kilincsem*. Illyenek: *kincs*, *víz*, *íz*, *hit*, *him*, *csíz*, *csíz*, *szín*, *friss*, *dísz*, *czikk*, *kis*, *liszt*, *tiszt*, *pint*, *pih*, *pinty*, *pitty*, *íny*, *rím*, *píp*, *sing*, *ír*, *hír*, *ív*, *mív*, *szív*, *tíz*, *csiríz*, *mirígy*, *irígy*, *ki-kircs*, *kicsin*, *zsilip*, *ki*, *mi*, *'sa't*. *)

b) Hasonlóképpen a' ragos név második személyét czímerező rag a' *d* betű, t. i. a' *tiéd* birtokos névmásának utolsó betűje, melly maga a' *te* személyes névmása, mellyből alakítódott a' *tiéd*, ugyhogy a' *te* megketőztetve lett *tete* ebből lett *teet*, ebből ismét *teéd*, 's így végre *tiéd*. Ez a' *D* is, a' hangzó betűn végződő névhez közvetetlen járulván, formállya a' ragos név második személyét, itt is a' hozzá járulással, a' gyök' végső rövid hangbetűjét, hosszúvá tévén, p. o. *Fa*, raggal, *Fad*; *kecske*, *kecskéd 'sa't*. Ha pedig a' név, más-sal hangzó betűn végződik, valamint az első személyben ugy itt is, a' gyökben uralkodó hang betű' fajából veszen a' könnyebb kimondás végett segéd hangbetűt, így *Láb*, *Lábad*; *Test*, *Tested 'sa't*. **) Ezek szerint a' ragos név első és második személyének formálása igen egyszerűn történik meg; de már

*) Az ige ragasztásnál is így van a' dolog: t. i. a' gyök-höz (melly mindenkor a' jelentő Mód jelenvalójának egyes harmadik személye) járulván az *m*, alakítja a' határozott vagy ragasztékos formát, p. o. *lát* raggal *látom*; *szeret*, *szeretem*; *bir*, *birom*; *int*, *intem*. Itt is a' gyökben uralkodó hangbetű' fajából vevén a' segéd hangbetűt.

**) Az ige ragasztásnál is éppen úgy; a' nevezett formában *lát*, *látod*; *szeret*, *szereted 'sa't*.

c) Annak harmadik személye, az abban majd nyilván majd nyugodva, majd elváltozva elő tűnő *j* betű miatt sokféle változásoknak van alá vetve. — A' ragos név' harmadik személyét czímerező rag a' *ja je* melly maga az *ő*. De hol vette magát ez a' ragos név harmadik személyében legfőbb szerepet játszó *j* betű? melly itt

α) vagy nyilván megmarad és kimondódik,

β) vagy a' szebb 's könnyebb kimondás tekintetéből kihagyódik,

γ) vagy más betűvé változik,

δ) vagy nyugvóvá (quiescens) lessz. —

Ennek eredetét másképpen ki nem magyarázhatjuk, hanemha általánosan feltesszük, hogy nyelvünk fejledező korában az *ő*-től származtatott birtokos névmással harmadik személye, nem *övé* hanem *ője* volt, 's később jött divatba, 's maradt szokásban az *övé*; mert különben mint mondám ki nem magyarázhatnók a' *j*-nek említett sokszoros játékát. *) Nem lehellet (aspiratio) hát ez, a' mint némelyek akarnák; hanem az *ő* harmadik személyt ábrázoló *é*-vel a' birást jelentő név harmadik személyének czímer betűje, melly az eset ragban egészen kimarad, a' hol az egyszerű *é* viszi az *ő* szerepét, itt

*) A' *j* ezen rendkívüles játékát az igék ragasztékos formájában még kitünőbbben gyakorolja, úgy hogy a' jelentő, jelenvaló egyes harmadik személyében, a' méjj hangú igékben soha sem marad el a' *j*, p. o. Látja, halja, orvosolja, mondja, írja 's a' t. A' magas hangú igékben is ott van nyugvólag p. o. szereti, szeretje helyett; inti, intje helyett 's a' t. sőt a' *v* betűbe végződő igében sem marad el a' *j* mint: szívja, rövja, hívja; sőt a' *j*, a' kimondásban elnyeli a' *v*-t így: szijja, híjja, rójja 's a' t. 's a' többesben is, mind a' három személyben megtartja: így: látjuk, látjátok, látják; írjuk, írjátok, írják, a' magas hangú igék' többes első személyben kimondjuk, így: szeretjük, intjük; ezekben pedig szeretitek, szeretik, intitek, intik, a' *j* nyugvó lessz.

nem a' birtokot, hanem a' birót jelentő nevekhez ragasztatván.

I) A' ragos név egyes harmadik személyében megmarad a' j:

1-ször. Ha az, magán hangzón végződő névből alapítódik, p. o. alma, almája; kecske, kecskéje; orsója, örüje, kapuja, szállóje, gyepüje, gyűrűje 's a' t.

2-szor. A' b, f, m, p, ajak betűkön végződő nevektől származtatott birtokos nevekben, p. o. bábja, papja, sipja, kalapja, csúfja vámja 's a' t. ámbár a' szokás ezen szók között is némelyekből ki hadja a' j-t, mint: lába, talpa, száma 's a' t.

3-szor. Sok d g k n r t betűkön végződő nevekből alakított ragosokban, mint: padja, hídja, haragja, makkja, tyúkjá, szappanja, szánja, ménje, zsírja, bodnárja, divatja, falatja, szemetje 's a' t.

II) Kihagyódik a' j 1-ször a' h-ba és l-be végződő névtől származtatott ragos név harmadik személyében, p. o. juha, méhe, asztala, kötele, hala, szele, tele 's a' t.

2-szor. A' v-be végződő névből alakított ragos név harmadik személyében: p. o. nyelve, szíve, híve 's a' t. sőt a' nyugró v betűn végződő névtől alakított ragos névben is, mint: Lova, füve, köve 's a' t. de ha a' e mozgásba nem jó, a' j ismét elő áll, p. o. enyüje, tetüje, sója, tója 's a' t.

3 szor. A' rövidített formában lévő ragos nevek' harmadik személyében: mint: álma, dolga, birodalma, kegyelme 's a' t. alomja, dologja, kegyelemje 's a' t. helyett.

4-szer. A' ság-ba ség-be végződőktől származottakban, mint: urasága, kegyessége, dicsőssége, orvossága, boldogsága 's t. e' f.

5-ször. Az or-ba kimenőktől alakítottakban, mint: sátora, tábora, ostora, pora, bora 's a' t.

III) Elváltozik a' *j* 1-ször a' sziszegő *s sz cs cz zš* betükön végződőktől formáltattakban, mint: sassa, kocssisa, vázza, mázza, juhássza, vadássza, kertéssze; sasja, vadászja 's a' t. helyett.

2-szor. A' *gy ly ny ty*-be végződőktől származottakban, mint: iriggye, homállya, veszélye, báránnya, legénnye 's a' t.

IV) A' magas vagy gyenge hangbetűs ragos nevek harmadik személyökben, a' *j* nyugvó lessz, az az i-vé alakul 's abban nyugszik, p. o. bőri, csūri; bőrje, szūrje, csūrje helyett.

Mint hogy minden ejtegethető 's hajtogatható szónak többes számbani létét kifejező betű a' *k* volt eleitől fogva; tehát az *én* első személyt jelentő névmássának eredetiképpen a' többese az első ejtésben volt *műk*, melyből alakítódott a' több birtokos személyt kifejező birást jelentő névmássának többes első személye, a' *miénk*. Tudniillik, valamint az egyes birtokosnál, mind a' biró személyt mind a birt dolgot, a' személyes névmás' ismélésével jelelik ki régi eleink; a' mint fellyebb előadtam, az *enin*, *tete*, *őö*-ből lett *enyim*, *tiéd*, és *ője* vagy *ővé* formáltatásában; ugy az *én* rendes többesének, a' *műk*-nek kettőztetésével formáltak hajdan űkeink, a' több birtokost jelelő első személyű birástjelentő névmássáta' *mienk*-et, úgy hogy a' *műk* kettőztetéséből lett *műkműk* 's a' könnyebb kimondás' kedvéért ebből a' középső k-t kihagyván, lett *műműk* 's ebből ismét a' hátulsó *űt* elharapván, lett *műm*'k 's ennek középső *m* betűjét, lágyabb n-re változtatva lett *műnk* 's a' kellemesbb kimondás' kedvéért *e* betűt szúrván közzé lett *műenk* 's ebből lett végre a' mai *mienk* és *miénk*.

Hogy *én*-nek eredeti többese, nem *emek* (mint a' derék Révay állítá) hanem *műk* volt, azt valamint ama' legrégeb Hlaltti-beszéd, mely így kezdődik: *Latiatok*
P. M., OR. MINERVA. II. NEGYED. 1835. 13

Féleym zumtuchel; úgy későbbi nyomtatott nyelv hagyományunk is nyilván bizonyítja. Hanem a' ragasztáskor a' többes jegyét a' k-t, a' könnyebb kimondás' kedvéért elvetették 's csak a' *mű*-t mondották ki, melly szokásá vált kimondást, valamint e' ragos nevekben ugy az igékben is követjük mind a' mai napiglan. Mert nem így szólunk: a' *mik Urunk*, a' *mik Istenünk*, — *mik szeretjük*, *mik imádjuk*; hanem a' többes jegye a' k a' névhez és igéhez lévén már ragadva, megelégszünk a' birtokost és többest jelelő egy k-val és így szólunk: *mi Urunk*, *mi Istenünk*, *mi szeretjük*, *mi imádjuk*. Így van a' *tik* és *ők*-re nézve is a' dolog, ezekből is a' ragasztáskor a' k a' névhez és igéhez kapcsolatván, így szólunk: a' *tí Uratok*, a' *ti Istenetek*, az *ő Urok* az *ő Istenők*, és nem (mint némelly újabb nyelvészek akarnák) az *ők Urok*, az *ők Istenők*; ámbár az igék' többes harmadik személyökben, a' szokás, mellyen már tulán többé segíteni nem lehet, meghagyta mind a' két k-t, és így szólunk: *ők szeretik*, *ők imádják*.

1) A' ragos név többes első személyében, midőn a' bíró személy több egynél, a' birt dolog pedig csak egy, — a' *miénk*-nek két utolsó betűje az *nk* a' személy rag. Ezzel a' ragatlan névnek ragossá való változtatásában s' formálásában az első személyt könnyű kicsinálni, mert

a) A' hangbetűn végződő nevekhez közvetlen ragasztódnak vagy toldódnak az *nk*, azonnal elkészül az első fél' többes első személye (itt is megjegyezvén azt, hogy az *nk* ragnak a' névhez járultával, a' rövid véghangbetű, a' fellyebb előadott oknál fogva hosszúvá lessz p. o.

Ró'sa	raggal	Ró'sánk
Csuka	—	Csukánk
Elme	—	Elménk
Kecsege	—	Kecsegénk 's a' t.

b) A' mással hangzón végződő nevekhez ragadván vagy toldólván pedig az *nk*, az erős hangú szavak' vég mással hangzójához *u* hangzóval járúl, a' gyenge hangúakhoz pedig *ü*-vel *ö*-vel így:

Ház	raggal	Házunk
Templom	—	Templomunk
Ember	—	Emberünk
Erő	—	Erőnk
Vezér	—	Vezérünk 's a' t.

a' középhangúak pedig a' szerint választják, vagy az *u*-t vagy az *ü*-t a' mint a' többes ragaszték vagy erős vagy gyenge hangzóit választották, p. o. *Nyíl*, ennek rendes többese *nyilak* és így a' ragasztásban az első féltöbbes' első személye lessz *nyilunk*, *sír*, *sírunk* 's a' t. Ennek pedig *Kincs* rendes többese *Kincsek* lévén a' ragasztásban az első féltöbbes első személye lessz *kincstünk*, *szív*, *szívünk*; *dísz*, *díszünk* 's a' t.

2) A' *Te* második személyt jelentő névmássának rendes többese hajdan volt a' *tük*, ennek ismétléséből a' *tüktük*-ből 's a' középső *k*-nak a' könnyebb kimondásért lett kilökésével és *e*-vel lett felcserélésével formált *tüetük*-ből és *tietök*-ből származott a' mai második személyi többes birtokos név' mássa a' *tietek*. Az eredeti személy rag tehát lenne a' *tük*, de a' mellynek magánhangzója a' ragasztáskor az erős hang betűs nevekben *o*-vá, a' gyenge és közép hangbetűs nevekben pedig *e* és *ö* betűvé változik.

A' ragos név többes második személyének formálása is könnyű móddal esik meg, mert a' *tük*-ből általváltozott *tok*, *tek*, *tök* ragnak a' magánhangzón végződő névhez való járultával, a' többes második személy azonnal elkészül itt is a' rövid véghangzó, a' már előadott oknál fogva hosszúvá változván, így:

Ró'sa	raggal	Ró'sátok
Olló	—	Ollótok
Elme	—	Elmétek
Csipke	—	Csipkétek
Őrlő	—	Őrlőtök
Gyűrű	—	Gyűrűtök 's a' t.

Ha pedig a' ragatlan név, mással hangzó betűn végződik, akkor a' rag hozzá járultával a' gyökben uralkodó hangbetű fajából veszen a' könnyebb kimondás végett *segéd* vagy *kapocs* hangbetűt 's éppen azt, a' mit a' *rendes* többesben választott volt. p. o.

<i>gyök</i>	<i>rendes többes</i>	<i>raggal</i>	<i>kapocs betűvel.</i>
Ur,	Urak,	Úrtok,	Uratok
Ház,	Házak,	Háztok,	Házatok
Gyermek,	Gyermekek,	Gyermekek,	Gyermekek
Öröm,	Örömök,	Örömtök,	Örömök,

3. A' harmadik személyt jelező névmással, az *ő* (*jő vő*). Ennek *rendes* többese a' *többes* ragnak a' *k*-nak hozzá járultával *ők* (*jők vők*) Az *ő*-nek ismétléséből lett *ők*; a' végső *ő*-nek birtokos *é*-vé lett általváltozásával lett az *őé őjé ővé* bírást jelentő névmással, mellynek *többes* első ejtése *ők*, *őjék*, *ővék* A' ragasztásban a' *j* betű elválhatatlanul hozzá ragadván a' harmadik személyt jelező ragoz, a' népnek ragoz formabani létét czimező betűvé lett a' *j* is, és mint a' napkeleti nyelvekben, úgy honi nyelvünkben is, sokféleképpen úzi játékát, nem csak a' ragoz névnek egyes harmadik személyében, a' mint fellyebb láttuk, hanem a' *többesben* is; mert itt is

- a) A' *j* vagy nyilván megmarad 's kimondódik,
 - b) Vagy a' szebb 's könnyebb kimondás' tekintetéből egészen kimarad, vagy
 - c) Más betűvé változik, vagy
 - d) nyugvóvá (*quiescens*) lessz.
- A) Ki íródik 's mondódik a' *j*:

1-ször. A' hangbetűn végződő névtől származtatott ragos név harmadik személyében p. o.

Kapa	raggal	Kapájok
Csemege	—	Csemegejék
Borsó	—	Borsójok
Szöllő	—	Szöllőjök
Kapu	—	Kapujok
Gyepű	—	Gyepűjök.

2-szor. A' b f m p ajak betűkön végződő nevektől származtatott ragos neveken p. o.

Rab	raggal	Rabjok
Róf	—	Rófjök
Vám	—	Vámjok
Csap	—	Csapjok,

3-szor. Sok d g k n r t betűkön végződő nevektől származtatott ragos neveken p. o.

Vád	raggal	Vádjok
Harang	—	Harangjok
Mák	—	Mákjok
Ón	—	Ónjok
Bodnár	—	Bodnárjok
Divat	—	Divatjok 's a' t.

B). Kihagyódik mind az írásban mind a' kimondásban a' j:

a) A' h-ba és l-be végződő névtől származtatott ragos név harmadik személyében p. o.

<i>Gyök</i>	<i>raggal lenne</i>	<i>az új nyelvészet szerint</i>
Juh	Juhjok	Juhuk
Méh	Méhjék	Méhök
Asztal	Asztaljok	Asztaluk
Kötél	Köteljék	Kötelök 's a' t.

b) A' e-be végződő névből alakított ragos név harmadik személyében p. o.

<i>Gyök</i>	<i>raggal lenne</i>	<i>az új nyelvészet szerint :</i>
Nyelv	nyelvjek	nyelvök
Szív	szívjek	szívök
Hív	hívjek	hívök

sőt a' nyugvó *v*-én végződő nevektől alakított ragos nevekben is p. o.

Ló — Lovuk

Kő — Kővük

De ha a' *v* mozgásba nem jő, a' *j* ismét elő áll p. o.

Tetű — Tetűjök

Enyű — Enyűjök 's a' t.

c) A' rövidített formában lévő ragos név harmadik személyében p. o.

Álom álomjok álmuk

Dolog dologjok dolguk

Kegyelem kegyelemjek kegyelmük 's a' t.

d) A' ság-ba ság-be végződőktől származottakban, p. o.

Uraság — uraságuk

Boldogság — boldogságuk

Kegyesség — kegyességök

Dicsőség — dicsőségök 's a' t.

e) Az or-ba kimenőktől alakítottakban, p. o.

Sátor — Sátoruk

Tábor — Táboruk

Ostor — Ostoruk 's a' t.

C) Elváltozik a' *j*

1-szer, a' sziszegő s sz cs cz zs betűkön végződőktől formáltakban p. o.

<i>Gyök</i>	<i>lenne</i>	<i>elváltozva</i>	<i>új nyelvészet szerint :</i>
-------------	--------------	-------------------	--------------------------------

Kocsis	kocsisjok	kocsissok	kocsisuk
--------	-----------	-----------	----------

Juhász	juhászejok	juhásszok	juhászuk
--------	------------	-----------	----------

Kertész	kertészejek	kertésszek	kertészők
---------	-------------	------------	-----------

Sebész	sebészejek	sebésszek	sebészők 's a' t.
--------	------------	-----------	-------------------

2-szor, a' gy, ly, ny, ty-be végződőktől származottakban, p. o.

<i>Gyök</i>	<i>lenne</i>	<i>elváltozva</i>	<i>új nyelvészet szerint :</i>
Bárány	bárányjok	báránnyok	bárányuk
Legény	legényjek	legénnyek	legényök
Irigy	irigyjek	iriggyek	irigyök
Homály	homályjok	homálllyok	homályuk
Veszély	veszélyjek	veszélylek	veszélyök 's a' t.

D) Nyugvó lessz a' j, az az ű-vé alakúl 's abban nyugszik a' magas vagy gyenge hangbetűs ragos nevek' harmadik személyökben, p. o.

<i>Gyök</i>	<i>lenne</i>	<i>nyugvó j-vel és az új nyelv szerint-</i>
Bőr	bőrijök	bőrük
Csűr	csürjök	csűrük
Szűr	szürjök	szűrük
Öröm	örömjök	örömük 's a' t.

Ezen első féltöbbses harmadik személyében, az *ők űk* rag, már a' legrégebb időkben is divatozott; nevezetesen ama régi Halotti-beszédben már megvan a' turchacat vidámságuc 's a' t. és ez az újabb nyelvészeti szokásba vett vagy megújított szabály, valamint tökéletesíti, úgy szebben hangzóvá is teszi, a'siai darabosságából az által is sokat simított nyelvünket, mert az által

1-ször, a' ragos nevek' szabályai kevesítődvn, azok, a' nyelvünket tanuló idegennek könnyebben megfoghatókká tévődnek.

2-szor, az által a' ragos név első féltöbbsésének harmadik személye az eddig, kivált az idegenre nézve zavart okozott rendes vagy ragatlan név többes első ejtésétől világosan megkülömböztetődik,

3-szor, az eddig szokásban volt sziszegő 's gy, ly, ny betükön végződő nevektől származtatott ragos név'

első féltöbbsésének harmadik személyében a' nevezett betűk' mggkettőztetésük szükségtelen lessz, és így az által valamint az írás, ugy a' betűszedés' alkalmával is: mind az időben, mind a' takarékoság eszközöltetik.

III-szor. Mikor a' ragos név azt jelenti, hogy a' birtokos személy egy, a' birt dolog pedig sok, vagy midőn több birtok mellett csak egy a' birtokos: akkor mind a' birtokosnak, mind a' birtoknak külön ragasztéka van, még pedig minthogy a' birtokos csak egy, a' személy ragnak is egyesnek kell lenni; ellenben a' birt dolog több lévén egynél, az ahoz kapcsolni kellő ragnak is szükségesképpen a' többes számban kell lenni. Egy lévén tehát itt a' birtokos, a' bírást jelentő névmássa szerepét vívó személy ragnak, ugyan annak kell lenni, a' melly volt az egyes birtokosnál és birtoknál, és így az *m d c* jeleli itt is a' bíró személynek egyes számbani létét, mert így mondom ezen esetben: Atyá-i-*m*, atyá-i-*d*; könyve-i-*m*, könyve-i-*d* 's a t. Itt látni való, hogy a' birt dolog nevének többes számbani létét bélyegező vagy jelelő rag az *i*. Hol vette magát, ez a' birtok' többségét jelentő *i*? honnan 's micsoda szóból szakasztódott ki, 's formálódott raggá? 's mikor kezdték ezt űkeink a' dolog' többségének kijelelésére a' birtokhoz ragasztani? Nyelvészeink, még mind ekkorúig is vóltaképpen meghatározni nem tudák. A' Debreczeni Grammatika ezt az *i*-t a' *m*i névmássából származtattya; Révai pedig a' 'Sidóknál szokásban lévő 's' többest jelelő *v* *im*-ből 's a' status constructusban *i*-ből hozza le. Élég az hozzá, hogy űkeink a' rendes többes jel helyett a' *k* helyett, a' birtok' többségének jelelésére az *i*-t választották ragasztották a' birt dologhoz, 's ma is ez az *i* jeleli, annak többes számbani létét, úgy hogy mikor az egyes bíró személyt jelelő személy ragok közvetetlen járulnak a' birtok *i* ragjához, akkor

egy személy által több dolognak bírása jelentődik így: *ujjaim, körmeim 's a' t.*

Ebben a' számban tehát, az első személy azonnal megkészül, mihelyt a' birtok' nevéhez ragasztott *i* többség raghoz járul az *m*, melly maga az *én*. Hanem itt az a' kérdés: hogy ez az *i* hangzó nélkül járult é a' birtok' nevéhez? az az közvetlen toldódott é a' ragatlan névhez, vagy pedig a' könnyebb és ékesebb kimondás végett, mindenkor kapocs betűvel ragasztatott a' ragossá alakított névhez? Erre azt felelem: hogy, mikor az *i* rag belső tulajdonságot 's valóságot jelentő társ neveket alkot, 's annyit tesz mint *bélti* vagy *való*; akkor közvetlen járul a' nevekhez, mint: *Pesti, Debreczenyi, házi, kertí 's a' t.* 's személy ragokkal lessz: *pestim, pestid, pestíje 's a' t.*—De mikor az *i* többség rag, akkor csupán csak ragos formában lévő nevekhez járul, még pedig mindenkor kapocs betűvel, melly megtetszik onnan, hogy a' hangzón végződő ragatlan névnek rövid véghangzója, a' ragos formában a' fellyebb előadott oknál fogva, hosszúvá változván, az *i* rag' hozzá járultával is, megtartja a' hosszú hangzót, így: *alma, almám, almáim, és nem almim.* *Kecske, kecském, kecskeim, és nem kecskim.* A' mással hangzón végződő nevektől alakítottatott ragosokhoz is kapocs betűvel járul mindenkor, így: *ablak, ablakaim; könyv, könyveim; öröm, örömeim; és nem ablakim, könyvim, örömim, mint némellyek akarnák, ha a' verselők ottan ottan szabadságot vesznek is magoknak a' mérték kedviért, az itteni kapocs betű kilökésére.*

A' második személy' formálása is egyszerű, mert a' birtok' nevéhez kapcsolt *i* többség raghoz járulván a' *d*, melly maga a' *te*, azonnal megkészül a' második személy, így: *almáid, kecskéid, ablakaid, könyveid, örömeid 's a' t.*

A' harmadik személy' formálásában az *z* többesrag csak magába járul a' nevekhez, így: *almái*, *kecskéi*, *ablakai*, *könyvei*, *örömei* 's a' t. Hanem itt az a' kérdés, hogy a' harmadik személy névmásnak az *ő*-nek szerepét miképpen viszi itt, az *i* rag? 's az *őé* *ője* *ővé*, harmadik birtokos személyt jelentő névmásának az egyesben *ja*-ra *je*-re változott ragja, mikor 's hogy olvadt *i*-vé? De ezt, erre világos adatink nem lévén, minthogy minden ezen tekintetben felhozott vélemények, csak gyanítások 's bizonytalan alapon épült hypothesisek, megnem határozhatni. Elég az hozzá, hogy már ma, az *i* játsza itt, ebben az esetben az *ő* szerepét.

IV) Midőn a' ragos név azt jelenti, hogy a' birtokos személy is sok, a' birt dolog is sok; vagy midőn több birtok mellett, több a' birtokos is, ezen esetben is, mind a' birtokosnak, mind a' birtoknak külön ragasztéka van. A' birtok' többes számbani létét jelező rag itt is az *i*. A' személy ragok pedig a' *műk*-ből *tűk*-ből *ők*-ből alakított *miénk*-nek, *tiétek*-nek *őék*, *őjék*, *ővéknek* végbetűik az *nk*, *tk* — k. — Ezen esetben tek, tok.

1) Az első személy' alakítása könnyű, mert a' nevekhez ragadott *i* többes raghoz közvetlen töldődván az *nk* azonnal elkészül a' tellyes többes első személlye, így: *almáink*, *kecskéink*, *ablakaink*, *könyveink*, *örömeink* 's a' t.

2) A' második személy is úgy készül meg, hogy a' *tűk* ből által változott *tek*, *tok* közvetlen járul az *i*-hez, így: *almáitok*, *kecskéitek*, *ablakaitok*, *könyveitek*, *örömeitek* 's a' t.

3) A' harmadik személy pedig úgy alakítódik, hogy az *őék*, *őjék*, *ővék* szerepét vivő *k* rag, közvetlen ragad az *i*-hez, így: *almáik*, *kecskéik*, *ablakaik*, *könyveik*, *örömeik* 's a' t.

Á'siai eredetű nyelvünkben, az ezt megtanulni kívánó idegen nemzetbelire nézve, semmi sincs nehezebb, mint a' ragos nevek' ezen mesterséges szövetekű törvényeinek megtanulásuk 's azoknak a' szó szerkeztetésbeni alkalmaztatásuk. És még a' magyar Honfi is gyakran botlik itt, a' birtokos személy és birt dolog' viszonyaira nem figyelmeztvén. Sőt a' már megrögzött szokástól, még a' tudós író is elragadtatik ottan ottan. De mind ezeken az idő, a' nagyobb figyelem 's a' ragos nevek törvényeinek alaposabb tanításuk, reménylhetőképpen segített, kiváltképpen ha ezek a' törvények a' magyar tudós Társaságtól kiadandó nagy nyelvkönyvben meghatározottatván, végképpen megalapítottatnak.

Baloghy József.

9.

AZ AMÉRIKAI VADAKRÓL.

Korunkban egy jeles Hazánkfinak *Éjszak-Amérikában tett útazása* igen érdekes, a' magyar tudós Társaság által is kitüntetett leírásában megösmérteté földünk' ezen virágzó részét, mellyben az egész emberi értelem él, növekszik és tökéletesedik minden akadályok nélkül. Ő kiváltképpen Észak-Amérikának törvényesen egyesült lakosaira 's ezeknek polgári szerkeztetésökre, kormányzasi, mivelődési és szorgalmi helyzetökre veté fűgyelmét; én az általa csupán érintett *Vadakat* vagy *Indusokat* veendem tekintetbe. —

Éjszak-Amerikának eredeti, törzsök, bennszülött lakosai neveztetnek *Indusoknak* vagy *Vadaknak* mai napiglan közönségesen. Ezek elejétől fogva több Tribusokra vagy Nemzetekre oszlottak, mellyek mind függetlenek, egymástól külön igazgaták 's igazgatják dolgaikat.

„Az Európaiaknak első megtelepedésekkor, (így ír a Szerző) erőszakos foglalás volt a' birtok igazolása. De, miután sokszor vérrel kellett megóvni az ily keresmény' Contractusát, csaláshoz folyamodott 's Fejér; 's ez a' mód igen is elsült neki; mert annak minden nemeivel pusztította, megvesztegette 's elszegényítette az egyszerű Vadat, 's az elnyomattak önként odahagyták birtokaikat, vagy csekélységéért eladogatták 's hátravonultak.

Az Egyesült-Státusokban széljel, még 69 Indus Tribus (Nemzetség) lakik, mintegy 77,402,318 hold földön. A' Congressus különböző egyezésekre lépett velök. Némelly Tribus bizonyos fizetésért földjét egészen odaadta, 's hátravonult a' Missouri vadonjaiba. Mások, megmaradtak az Egyesült-Státusokban 's eladott földjeikért határozott esztendőig megállított fizetést vonnak a' Statustól. Némellyék pedig, mint a' Cherokees és Choktaw (Cserokiz és Csoktáv) leghatalmasabb Tribusok, semmi egybeköttetésben sem akarnak lenni a' Fejérekkel, magok kormányozzák magokat respublicai formában; külön Iskolákat állítottak, földmivelés és kézművekre adták magokat. A' Quarterly Journal, of the American Education Society Folyóírás' előadása szerint, a' következő szám és helyzetben állnak az Egyesült-Státusokban megmaradt Indusok:

Tribusok' Neve.	Lakások.	Népes- ségők.	Értékük a' ve- lük köztét Egy- gyezésé szerint.
			Dollár.
Penobscot és Passa- mokoddi	Main	9956	—
Marshpec és Martha		730	—
Narragansette	Rhode Island	420	—
Mohegan és Groton	Connecticut	400	—
Tuscarora, Cayaga, Seneca, Oneida, Onondaga és Mo- hawk	New-York	5143	4700
Nottaway, Catawba	Virginia	497	—
Wiandot, Moussee		1853	10785
Shavanese	Ohio	—	6800
Ottava		—	—
Delaware		—	5600
Potowatamie, Chip- peway, Winnabo- ges és Huron	Michigan	28316	61165
Miamie és Eel folyó mellettiék	Indiana	1037	30120
Kaska, Sank, Meno- meenee, Joway	Illinois	6706	6500
Potowatomie és Chip- peway	Indiana és Illin	3900	6800
Creek	Georgia	20000	34500
Cherokees	Tennessee és Georgia	11000	12000
Chocktaw	Mississippi	21000	24300
Seminonoles	Florida	5000	7000
Tizenhárom Tribus Louisianában	—	1313	—
Öt Tribus Missouri- ban	—	5810	—
Osages és Piankeshaw	Arkansas	5407	8500
Cherokees és Chock- taw	szinte	6700	—
Chikasaw	Mississippi	3625	—
Wea, Piankosaw, Quapaw	—	—	—
Kickapoo, Winneba- go, Kanza	Mississippi	300000	39000
Keresztyén Indusok	—	—	400
	Összesen	429,813	258,170 Dollár.

Mind ezen külön Nemzetségek megtarták az Egyesült-Státusok' közepettök is határtalan szabadságukat; még pedig nem csupán egymásra 's az egyesült Státusokra nézve, hanem az egy és ugyan azon Nemzetségnek tagjai is egészen függetlenek egymástól. Ezen *Vadak* nem tudják, mit jelentsen a' parancsolat; Fejeiknek hatalmuk és tekintetök egyedül azon véleményen épül, mellyet nyertek a' Nemzetnél érdemeik miatt: örökösödő jogok 's kiváltságok előttök egészen ösmeretlenek; csupán nyilvános köztisztelet azon elsőségnek alapja, melly közöttök néhány családoknak tulajdonuk.

Ók falukban (Wigwam) élnek, mellyeknek mindenikökben egy *Tanácsház* vagyon, holott a' népnek Bölcei szoktak falujuk állapotja 's dolga felől tanácskozni. Ha pediglen köz érdekű 's fontosságú tárgy adódik elő, akkor a' nemzetség' Fejénél gyülekeznek öszve minden Bölcek. Bölcek ezen Vadak között mindazok, kik Bölceknek tartatnak; valamint Vitéznek czímjét viselik közöttök mindazok, kik a' közvélemény szerint Vitézeknek ösmertetnek, hirdettetnek. A' nép' Bölceinek véleményeik 's ítéleteik nagyobb fontosságúak itien, mint a' művelt 's polgárosodott Nemzeteknek törvényeik; mivel gyalázatnak tartatik, ha valaki ellenök szegezné magát 's megnem tartaná azokat.

A' vétségek igen ritkák ezen Vadaknál: büntetéseik nem egyebek megvetésnél. Mindenki útálja, megveti 's kerüli a' bűnöst; a' ki kéntelen lakhelyét elhagyni, hogy az őt üldöző megvettetést, magára hagyattatást, rideg magányosságot, vagy a' megsértetett félnek 's atyjafiainak bosszújokat kikerülje. Ezen

Vadak állhatatosok és nagylelkűek a' barátságban; tisztelik vendégjeiket; — hanem felette kegyetlenek hadifoglyaik eránt, ha csak ezeket örökbe nem fogadják. Az örökbe fogadott hadifoglyok épen oly szabadok, mint ön magok; mivel nekik fogatjok sincs a' szolgaságról, annál kevésbé a' rabszolgaságról.

Nem egészen helyes tudósításokat adának e' részben Amerika korábbi történetírói a' foglyoknak ezen Vadak közötti állapotjokról. Ily nemű a' következendő elbeszélés is, mellyet *Hutchinson* ad elő felőlük: „A' kanadai Vadak beütének *Massachusetts'* vidékére. Bizonyos *grotoni Batterfield Sámuel* elejté egyik Vezérröket; de későbbben általuk hadifogságra hurczoltaték. Némellyek elevenen akarák öt megégettetni, mások pediglen halálra verettetni. Midőn így megnem egyezhetének kivégeztetése felől egymással, eltökéllék végtére magokban, hogy az általa megöletett Vezér' özvegyére bíznák elítéltetését. Ez mondá: ha ezen fogolynak halála visszaadhatná férjemnek életét; akkor mindegy lenne nekem, bármelly halálnak nemével halna-meg; de minthogy ez lehetetlen, azt kívánom, hogy e' fogoly rabszolgámmá legyen.“ — Ez meg is engedteték nekie. Az egész történet igaz lehet; csupán a' mi rabszolgává lételéről mondatik; az nyilván költemény.

Mert a' Vadak vagy megölik foglyaikat, vagy örökbe fogadják, 's fölveszik maguk társaságukba. Az Atya, ki fiját elveszté, választ magának egyet a' foglyok közül, kit ő gyermekének fogad; az árva pedig atyát vagy anyát; az özvegy férjet választ magának 's a' t. Ezért nehéz a' Vadakat arra bírni, hogy foglyaikat kiadják; mivel tulajdon testöktől és véröktől

gondolják magokat megválniok, ha örökbe fogadott európai társaikat kiadnák. Voltak esetek, mellyekben a' foglyok nem akarák az ő új polgártársaikat elhagyniok; kivált ha ifjonta kerültek fogságra, 's huzamosb üdőkig éldegéltek a' Vadak között. Egyik bekekötés' alkalmaival (1763) szerződés' következtében, minden foglyaikat kénytelenítettek az Indusok kiadni. A' Vadaknak 's több foglyoknak szomorúságuk, elválásuk pillanatában, meghatáérzelgőleg mindazokat, kik annak szemtanúji valának. Sokan a' kiadott foglyok közül megszökének nem sokára, 's visszasietének a' Vadakhoz. Hasonló példákat gyakran olvashatni több más írásokban.

Házassági kötésre semmi egyéb sem kívántatik meg ezen Vadaknál, mint a' két félnek tökéletesen szabad megegyezése. Házastársak közötti hűségtelenség nagyon ritka 's halatlan közöttük; mi felett nem is csudálkozhatni; — midőn mind két házastársak, mihelyt akarják, elválhatnak egymástól. Gyakran választ magának valamelly leány, ifju férjet, él is vele néhány napokig, 's azután ismét más férjet keres magának. Valóságos házasságra nem lépnek előbb egymással, míg mind a' két rész tökéletesen illik egymáshoz.

Azon Vad, ki bizodalmas öszveköttesbe keverednék nő nemű foglyával, elvesztené Házája' fiai előtt becsületét; 's ha erőszakot is tenne rajta; ez esetben kitörülhetetlen lenne becstelensége. Egy Vad, ki megkérdeztetett, mi következt húzna ezen vétség maga után, felelé rövideden; „ez soha sem történik-meg közöttünk.“

Háború és vadászat legfőbb foglalatosságai a' férjfiaknak; *vitézség és ékesszólás* az ő legnagyobb érdemök; *halászattal* is foglalatoskodnak néha néha, de mégsem olly gyakorta, mint a' vadászattal. Az asszonyok végzik egyedül a' házi foglalatosságokat és a' mezei munkákat. Földmivelésök azonban igen csekély, 's a' férjfiak szégyennek tartanak, ha ők azzal foglalatoskodnának.

Mínthogy a' Vadaknak nincsenek semmi fogatjaik 's képzeitek a' mesterségekről és tudományokról, következésképpen írni sem, olvasni sem tudnak, nyilván vagyon; melly igen csekély légyen az ő meggyőződésök' 's műveltségök jelen köre, 's melly szegény és szűk légyen nyelvök a' kitételekben. A' szavaknak vég tagjaikat erős lehellettel mondják ki; egyszer'smind beszéd közben arcza' vonásaikat gyakorta változtatják, 's fölemelik hangjaikat a' szerint, a' mint előadásuk' fontossága kívánja. Különbben ők igen elmélkedők, 's kérdéseik és feleletjeik mindenker talpra essők. Nyelvök igen gazdag képekben és hasonlatosságokban. Gyakorta kezdik mondásaikat ugyan azon szavakkal, mellyeken az előbbit végezzék.

Mínthogy a' vadászat legfőbb eszköze élelmöknek; azért szélesen terjedő vidékekre vagyon szükségök. Legtöbb nemzetsegeik 's népességeik hegysorok vagy folyók által választatnak el egymástól; 's ezen határjaik mindenkor és pontosan elintéztetnek, kivéven a' folyóknak forrásaikat, holott néha néha czivodások és egyenetlenkedések történnek a' határ felett. Igen gyakran háborúskodnak egymás között; mivel a' sérelem, melly egyen ő közöttök elkövetetik, nemzeti sérelemnek vétetik

többnyire. Műveltségi hiányok akadályoztatják Tartományaiknak népesülhetésüket, és gyakori háborúskodásaik miatt végtére egészen kiirtandják egymást.

Vitézség közöttük; a' legnagyobb tiszteleti czím, 's egyszer'smind legbiztosabb ösvény az asszonyok kegyőknek 's tetszésőknek megnyerésére. Ezért az ifjak mindenkor háborút óhajtnak; mivel hírt nevet reménylnek általa nyerhetni; 's igen gyakran is diadalunaskodnak zabolátlan tüzeskedéseikkel az öregbeknek bölcs mérsékletjökön.

Az asszonyoknak nincs szavok a' köztanácskozásokban, kivévén, ha érdekeltetnek ők is azokban p. o. ha valamely vidéknek által vagy eladatnia kell. Voltak mindazonáltal esetek, mellyekben az anyáknak 's asszonyoknak könyveik öszve köttetvék a' bölcsenek jóslataikkal győzedelmet nyertek az ifjaknak hirtelenkedő végzéseiken 's a' már már eltökélt 's határozott háborúnak szerencsésen elejét vehetik.

Jóllehet a' Vadaknak lakjaik rosz 's minden kényelem nélküli gunyhók legyenek; mindazonáltal nagy palotáknak tekintetök sem tesszen reájok benyomást. Erkölcsei tulajdonokra nézve ugyan igen finom érzetök, hanem külső fényezésre épen nem ügyelnek. Megelégesznek rendesen a' vad fáknak gyümölcseikkel és vízzel, hánem örömet részt vesznek a' legdrágább vendégségekben is. Az életnek mind a' két nemére nézve igen egykedvűek.

Azon férjfiak, kiket a' Shawanaac vagy Shawanesei Nemzetség küldött kezesekül, Williamsburghban mulatásuk alkalmával naponkint ebédelhetének a' város' legfőbb asztalainál. Mind-

azonáltal egésznapokat töltögetének a' cserjésben 's eperrel enyhítgeték éhségöket. Ezen egykedvűség 's hidegvérűség nem annyira az értelmi 's fizlési hijánynak, mint a' szokásnak és nevelésnek tulajdoníttathatik. Ugyan ezen kezesek egy bizonyos napon a' kormányzó' asztalánál ebédeltek. A' legfiatalabbik közülők majd nem felét szedé egyik készítménynek tányérjára; de a' mint látá 's észrevevé, hogy a' legöregbik komor tekintetet vete rája, elpirúlt 's darab ideig zavarodásban lézengett. Ebéd után kérdezé egy valaki *Volfot* (ez vala neve a' legöregebbiknek*), miért tekingete olly komor ábrázattal föl 's alá? ó felelé: „hogy polgártársának megkellett volna előbb számálnia, hány vendégek ülnének az asztalnál.“

Az angoly kormányzó Virginiában Gróf Dunmore, öszvehivatá azon éjtszakán, mellyen a' Tartományt elhagyá, hogy egy fregátra üljön, a' Vadaknak minden kezeseiket, 's azt mondá nekik; hogy őt családostól azon éj-jel megakarnák ölni; 's ők is a' kezesek hasonló sorsot félhetnének fejökre, ha csak példája szerint Williamsburgot napfelkölte előtt el nem hagynák. Egyik a' négy Vadak 's kezesek közül, néhány hetekkel előbb hazájába utazott a' kormányzó' engedelmével. A' hátramaradott három kezesek pedig eltökéllék magokban,

*) Az Indusok tulajdon neveiket fölszokták cserélni barátjaiknak neveikkel. Ezért sokan europai nevet viselnek közülők. A' Sachem Massassoit' két fiai, kiktől vevék a' *Plimouth* nevű kis gyarmat alapítóji földjeiket, esdeklének az angol-udvar előtt, hogy nekik angol nevek adatnának. Ezen kérésökhöz képest Metacomet az egyik *Filippnek*, a' másik *Sándornak* neveztetett el.

hogy az erdőbe keressenek menedéket; csupán éjszaka folytassák útjokat, nappal pediglen távol az országúttól, távol minden lakhelyektől rejtőznének. *Volf* és fiatalabbik társa együtt mentek, a' harmadik *Judge* nevű, elmaradt a' sötét éj' homályjában tőlök.

A' mint megvirradt, kétségeskedni kezdte *Volf* a' kormányzó' őszintesége 's egyenes lelke felől, és rábeszélte társát, hogy *Williamsburg*ba térnének vissza. Ezeknek visszatértök nagy örömet okozott mindenkiben, csupán *Judge*gét féltették, ki talán gyanúba esvén az úton a' *williamsburgi* katonáktól megölettetetett, vagy minthogy még csak vadászfegyvert sem vihetett magával, útfélen éhség miatt elhalhatott. Az ő halála, vagy ha épségben haza ért, az ő általa terjesztett hamis hírek, mellyeket hontársainak vala a' kormányzó' szemtelen hazugsága után elbeszélendő, könnyen háborúra szolgáltatható volna a' *Virginiaiak* 's *Vadak* között alkalmat. *De Volf* bizonyosokká tevőket, hogy *Judge* éhség miatt megnem halhatna, mivel az esztendőnek ezen részében elég epret találhatna mindenütt; bizonyosan el-is rejtőzendik olly ügyesen, hogy föl nem fedeztethekék senkitől. A' mi pedig azon híreket illeti, mellyeket ő hontársainak beszéllend, semmi benyomást sem teend reájok; mivel ő félénk embernek ösmertetik, 's csupán emberséges jó maga viseletéért becsültetik.

Azon idő alatt, míglen *Dunmore* fregátra szökve, a' *York*' vizén tartózkodott, zavarodva rohant *Volf* egyszer a' *Gyűlés*' teremébe, félbeszakítá a' tanácskozásokat, 's értésökre adá, hogy valamit jelenteni akarna. A' tolmács, kit *Dunmore Lord* rendele a' *Vadak* mellé, gyanú-

ba jött előttük. Más tolmácsot hívtak azért elő, kinek egyenes lelkiségében nem volt okuk kételkedni, 's ez által értésére adá *Volf* a' Gyűlésnek, hogy az előbbi tolmács még mindig biztosítaná őt 's társát a' kormányzónak erántok viseltető hajlandóságáról, 's hogy mennyire óhajtana elútazása előtt velök beszélni; hogy végre a' tolmács' únszolása 's azon kívánsága, melly szerént őket a' kormányzóhoz a' fregátra csalogatá, benne *Volf*-ban gyanút élesztte *Dunmore Lord* hűsége felől; 's hogy tehát ő most azért jött légyen, hogy az ő hűségtelensége miatti félelmét a' Gyülekezetnek őszintén fölfedezze. — Valóban kikerülhetetlen is lett volna a' Virginiaiak és Vadak közt a' háború, ha ezen kezesek vagy azon hamis híreket, melyek által szökésre akará őket birni a' kormányzó, elbeszélék volna hontársaiknak, vagy ha elvitettek volna általa a' fregáton.

A' mi *Judgét* illeti, minden úgy történt, a' mint *Volf* mondá felőle. Haza érkezett ő szerencsésen, meggyőződve annak igazságáról, a' mit *Dunmore Lord* a' Virginiaiaknak gyilkos szándékjokról mondott nekik. Hontársai azonban nem adának hitelt beszédjének. A' Nemzetség' feje, a' híres *Cornstock*' fíja, érkeze nem sokára két más Vadakkal Virginiába, 's elbeszélé, hogy *Judge*, hontársaitól félenksége miatt, kikaczagtatott. A' kezesek szabadságot nyertek hazájokba menetelre. Ezen Vadak minden kérdésekre pontosan és szívesen felelnek; és ámbár örömet beszélnek 's mulatnak idegenekkel; mindazonáltal naponkint néhány órákat magányban töltögetnek. Hogy talpon essék 's alapos legyen mindenkor beszédjük, gyermekségüktől fogva úgy hozzá szoktattatnak

az elmélkedéshez 's gondolkozáshoz, hogy az utóljára valóságos szükséggé válik nálok. Ha különösen több idegenek veszik őket körül, akkor egy a' Vadak közzül föláll mindenkoron, hogy beszédjével mulattassa a' társaságot. Ez az idegenek eránti nyájasság' bemutatásának egy neme, melly által egyszer'smind arra szoknak, hogy a' szavakat jól 's helyesen helyhezzék beszédjökben. Beszédjeikben ezen kezesek mindennütt és mindenkoron jelentgeték az ó megelégedésöket azon szíves fogadással, mollyre találak Virgíniában, meg-is ígérék, hogy elbeszéliendik hontársaiknak és nyilatkoztaták reménységöket 's óhajításukat, hogy közöttök örök béke 's barátság alapúland.

A' Vadak szép elmebeli tehetségekkel bírnak. Nagy könnyűséggel tanulnak meg mindent. Az anyák folyvást gyakorolják magzatjaiknak emlékező tehetségeiket; gyakoroltatnak a' gondolkozásban is; hanem tulajdon tapasztalás által csupán csekély ösméreteket szereznek magoknak; — mind ez okozhatja, hogy olly könnyen érthetnek 's foghatnak-meg minden új képzeteket. Többben közzülök tanulának már amérikai Egyetemeken és Iskolákban, sok hasznos ösméreteket is szerzének magoknak; de nincs arra példa, hogy csak egy is maradt volna közzülök idegenek között lakóúl telepedve.

Győzhetetlenül útálnak ők minden munkát, 's ezen körülmény akadályoztatandja őket örökre kétség kívül, hogy a' többi művelt amérikaiaknak szokásaikat és élet-szereiket elfogadják. Minthogy gyermekiségöktől fogva meggyőződnek a' felől, hogy vadászat és háború egyedül emberhez illő foglalatosság, ehez szokva minden egyéb foglalatosságoktól idegenek. Min-

den Indus Nemzetségek, mellyek másfél századtól fogva Európaiaknak szomszédságukba kerültek, résszerént elaljasadtak lassanként, résszerént egészen kihaltak. Függetlenségben maradtak mindenkoron, és nyilvános kiadásokra soha semmit sem fizettek. Minthogy azonban csekély volt határjok, hogy a' vadászatból élhetnének; mindazonáltal nem határozhaták el magokat, hogy a' foglalatosságnak más neme által keresnék élelmöket.

Ezen Vadak között rendkívüli példák tüntetik ki a' nevelésnek hatalmát. Csecsemő koruktól fogva szoktattatnak, hogy soha legkisebb félelmet sem áruljanak el külséjökben, hogy hadifogságban a' legérzékenyebb kínok között is áthatatosok maradjanak, s általa ellenségeiknek tehetetlenségöket, hogy valaha megrettenthetnék őket, kigúnyolják. Nem csudálkozhatni sem a' meggyőzötteknek rettenthetetlen áthatatosságukon, sem a' győzedelmeseknek elkeseredésökön; minthogy a' bosszúállás éppen olly szent kötelességök, mint a' hidegvérűség bármelley kínok között minden más esetekben. Bár mit mondjanak is némelley írók felőlök, igen emberségesek és jószívűek ezen Vadak. Sokan tapasztalták, hogy közöttök a' szüléknek magzatjaik eránti szeretetök és nyájasságuk sokkal nagyobb, mint a' magzatoknak szüleik eránti szeretetök és ragaszkodásuk; a' mi azt bizonyítja, hogy a' szülei és gyermeki szeretetnek ezen külömsége, mellyet a' művelt Nemzeteknél is tapasztalhatunk, nem a' gyermekeknek abbeli hajlandóságuknak tulajdoníthatatik, hogy tehetségeiket teljes szabadsággal használhassák; mert a' Vadaknak magzatjaik majd nem éppen születésöktől fogva függet-

lenek 's nem is várhatnak szüleiktől semmi örökséget.

A' Vadak felette nyájasan bánnak foglyaiknak magzatjaikkal; mindazonáltal megölik azokat, ha meg nem tarthatják magoknál, vagy ha ellenség előtti futásban félhetnek, hogy azok akadályoztathatnák menekvésökben, vagy aittól tarthatnák, hogy az ellenség általuk nyomukba juthatna. Hasonló környülmények között, hasonló okokból szinte ugy bánnak az asszonyokkal és ifjakkal is; mivel tulajdon barátságuk felőli szorgoskodásuk épen olly igen kötelességök, mint a' bosszúállás és rettenthetetlenség. Fortély náluk minden Vitéznek legfőbb tulajdona, 's ki vitézi nevet akar érdemelni, annak éppen olly ügyesen szükség az ellenséget fortély által meggyőzni tudni, mint álhatatosan szembe szállani vele. A' nevelés, mellyet nyernek, legfőbb rúgója minden ó viseletöknek és cselekedetöknek; kevesen vagynak közöttük, kik magokat ki nem tüntették volna azon viseleti szabályoknak gyakorlásuk által, mellyek gyermekségöktől fogva beléjük csepegtettek.

Az olvasó közönségre hagyjuk ezen Vadak 's az ősmertes művelt Nemzetek bélyegeiknek őszvehasonlításukat. A' következő történetet *Logánról* a' Mingós nemzetség fejeéről, *Jeffersonnak* Virginia feletti észrevételeiből kölcsönözzük, mivel ez igen helyes tanúsága a' Vadak' bélyegöknek.

Két Indusok a' *Shavanése* vagy *Shavanakaak* nemzetségből meggyilkolának egy Virginiai embert. A' szomszédfejérek elhatározzák, hogy ezen gyilkosságot szokás szerént, hadimódra megbosszúlják. *Cresap* Ezredes, ki már sok gyilkosságokat követett el az Indusokon, néhány fegy-

vereseket vett magához; kikkel a' *Kanhavay*, vizén lefelé evezett. Szerencsétlenségre épen egy asszonyokkal és gyermekekkel megrakodott Kanót (Indus csónak), egyetlen egy férjfitől igazgattatva, indúlt el a' tulsó partról, hogy a' vizen által evezzen. *Cresap* és emberei elrejték magokat, 's azon pillanatban, mellyben a' kanót kikötött, czélba vevék mindnyájan az ártatlanokat, 's egyszeri tüzelésre a' csónak minden embereit megölik. Ezen csónakon találatték az előbb nevezett *Logánnak* családja, ki mint a' Fejéreknek buzgó barátjok közönségesen ösmértetett. Az ő háládatlanságuk bosszúállásra ébreszté őt, ki is tünteté magát a' nem sokára kiűtött hadban minden ő hazája fiai között. Azon elválasztó ütközet, melly ugyan azon esztendő bekeletén történt a' nagy *Kanhavay*' torkolatjánál, egy részről a' Mingós Shavane és Delavare Nemzetségek, más részről a' virginiai hadsereg között, kényszeríté végre a' Vadakat, hogy békességet kérjenek. Csupán *Logán* vonakoda a' követekkel együtt megjelenni. Hogy azonban távol léte által gyanút ne gerjessen az Indusoknak őszinte szándékjok felett, következő beszédet küldött egy embere által, melly *Dunmore Lord* jelenlétében fölolvastatott.

Előléphet 's mondhatja e' valaki a' Fejérek közzül, hogyha éhezve jött *Logán*' kunyhójához, és *Logán* nem elégítette volna ki az ő éhségét, vagy hogy ha hidegtől megmenekedve és mezítelenül jött *Logán*hoz, és ez föl nem ruházta volna őt. Az utolsó hosszas és véres háborúiban kunyhójában maradott *Logán* csendesen, 's békességre inté az ő hazafiait. A' Fejérek eránti barátsága olly nagy volt, hogy

atyafiai újjaikkal mutogatának rája, 's azt mondák: *Logán a' Fejéreknek barátjok!* sőt eltökéllé magát, hogy hozzátok ménend 's nálatok fog élni, midőn közelebbi tavaszkor egy közzületek ezredes *Cresap*, hidegvérrel minden ok nélkül Logan rokonait meggyilkolá, a' nélkül, hogy az asszonyokon 's gyermekeken könyörült volna. Egy csöpp vérem sem hevül már most egy élő teremtményben sem. Én bosszút akarék állani, harczolék, sok Fejéret megölék. Bosszúállásom kielégített. Nemzet-ségem javára örülök a' béke közeledésének, de vigyázzatok! megne utáljátok magatokat; mintha ezen öröm rettegésből eredne. Logan nem tudá soha mi légyen a' rettegés, nem fog ó soha megfutamodni, hogy életét megtartsa. Ki vagyon tehát még most életben: hogy Logánt, ha meghal sirassa? — senki sem!"

Azon beszéd, mellyet *Shegenába* tartott a' Virgíniai követekhez, legnagyobb 's jelesebb bélyeget árúl el, mellyet látott valaha e' világ. Atyja a' híres *Pontiack* az *Ottáva* Nemzetség' feje, több ízben meghívatott az Amerikai követek által barátságos tanácskozásokra; el is tökéllé magában, hogy elmenénd; hanem az angol kormányzó *Hamilton* (kit kapitány *Klark* fogságba tett) mindenkor visszatartóztatott. Egy háborúban, mellyet az *Ottávák* és *Jowayok* viseltek egymás ellen: *Pontiack* nemzetségének több más fejeivel együtt agyon üttetett. Fija *Shegenába* serdülő ifjuságának ellenére is, minden eiőbbi szokás ellen, rendkívüli érdemei miatt atyjának helyébe választatott. Megveré ő a' *Towayokat* 's majd egészen kipusztítá. *Hamilton* őt és ugyan azon eszközök által, mellyekkel atyját darab ideig visszatartózt-

tatá az amerikaiakkal személyesen leendő összeveteltől. Végtere még is megjelent *Shegenába*, jóllehet nem minden félelem nélkül. Már jóval előbb egyszer egy Virginiai ifjat *Field* családjából, ki eltévelyedett, 's magánál fölfogadta, rajta segített, 's őt igaz útba igazította. Az ifju Indusnak ezen nemes tettét ösmerék, 's az amerikai követek használták ezen alkalmat, hogy azt neki megköszönjék. Egy puskát ajándékoznak neki, szánakozásukat jelenték atyja 's nemzetsége' többi fejeinek halálukon, 's szerencsét kívántak neki, hogy alkalmat találhatott a' bosszúállásra. Itt következik feleletje:

„Atyák! *)

A' *földszorulás*' kormányzójának előadásai cselekvék, hogy én tartózkodva fogadám el hivattatástokat 's reszkető lábbal jövék ezen *tűzmelletti tanácsba* **) hozátok. Ezen elfogadás, mellyre nálatok találtam meggyőzött engemet, hogy félelmem alaptalan vala, 's *Hamilton* engemet megcsalt. Az igazság és ő, már régtől fogva ellenségek. Atyám 's több fejeink kóstolák a' halálnak keserűségét. Ezen szerencsétlenségnek emlékezete cselekszi, hogy én még alig érzem, hogy ember vagyok 's könnyeket facsar szemeimből. A' ti érzékeny szánakodástok szívemet megkönnyíté nyomasztó terhétől, 's ennek emlékezete az én legkésőbbi maradékaimnak is hirdetteténdek.

*) Fiatal kora miatt szállítá így őket *Shegenába*.

**) A' Vadaknak tanácskozásai mellett, mindenkor még nyárban is tűz rakatik, hogy pipára gyujthassanak 's együtt barátság' jeléül dohányozhassanak. A' *tűz melletti tanács* tehát különböző nemzetű embereknek összevetelöket jelenti.

Atyák!

Örvendek azon, a' mit hallottam, 's bizonyosokká tesznek titeket, hogy azt én népemnek hűségesen elbeszélendem. Ha később szükségesnek fogjátok találni, hogy velem beszéljeteK, örömet eljövendek hozzatok, mostani meghívástokat pedig köszönöm. Azon különös társaság, mellyet mutatatok erántam; 's azon ajándék, mellyet nekem azért adtatok, minthogy a' ti ifju atyátokfiáról *Fielről* gondoskodtam, legelevenebb halámat kívánják. Jól tudom, hogy én csupán azt tettem, a' mi kötelességem volt, és a' ki csupán kötelességét teszi, az nem érdemel dicséretet. Ha valaki közületek hozzánk jövend, akár újság kívánásból, akár foglalatosságban, akár ellenség előtti futásban, mindenik épen olly elfogadásra találand, mellyre ifju atyátokfia talált. Ti szinte bizonyossá tettetek engemet, hogy az hontársaimat, ha hozzátok jövendenek, szívesen látandjátok. Az én félelmem elenyészett, nem epeszti többé kétség keblemet. Az én ifju társaimnak javaslandom, hogy titeket látogatnának meg, 's ösmeretségre lépjenek veletök.

Atyák!

A' mi ma történt sokkal inkább 's méljebben be van vésvé szívembe, mintsem az idő elenyészhetné azt belőle. Úgy rémlik előttem, hogy a' békesség ezen napjának sugárjai a' mi gyermekeiket is melegítendik 's őket a' szerencsétlenségnek szélvészzeitől megőrzendik. Ennek kétségtelenítésére nyujtom jobb kezemet, azon kezemet, mellyet én még soha senkinek sem nyujtottam a' nélkül, hogy szívem meg nem egyezett volna, melly békességben soha sem ontott vért, 's háborúban soha sem kímélt ellenséget. Megerősítem barátságomat olyan szavakkal, mellyet az igazságból soha sem úztek játékok, miolta tudom, hogy a' hazugság vétek legyen.“

Őszvejöveteleiknél ajándékokat osztogatnak egymásnak a Nemzetek. Ezen ajándékot hajdan *fonalak* voltak, melyekre csígakból készült gömbölyű gombok voltak fűzve, vagy *övek*, melyek több illy őszvevarrott fonalokból állottak. Ezen ajándékok, nagy becsben tartattak általuk, mivel ezen csekély munkák szerszámok nélkül igen sok fáradságban és időben kerültek. A' Vadak, kik amerikai tartományokkal a Európaiakkal vagynak kereskedési öszveköttetésben, *Klarisokat* vagy hizonyos *olvasókat* szoktak korunkban egymásnak ajándékozni, melyek még nagyobb becsben tartattnak, jóllehet néhány prémekért nagy mennyiségben cserélhetik azokat be. A' Nemzeteknek követjeik minden őszvejövetel' alkalmával magokkal hozzák mind az előbb nyert ajándékokat, hogy megmutassák, hogy becses előttük barátjaiknak emlékek. Egyszer észrevehék az Indusok, hogy egy követ bizonyos, mintegy ötven esztendő előtt nyert ajándékot nem hozott el magával, nyomban kérdőre vonák felőle, és sok fáradságba került, míg megbékéltethettek. Ajándékjaikat beszéd közben, néha annak végével osztogatják: a' mint szavaiknak értelmök kívánja. *Shegenába* beszédjének első része végével nyújtotta által a' *sinórt*, midőn megszűnt beszélni *az követ*.

Néha öveket is küldenek az Indusok, melyeknek színeik különböző módjok és öszveköttetésök szerént az ajándékozónak érzelmeit fejezik ki. Azon igazságtalan háború előtt; melyet *Dunmore Lord* üzent a' Shavanéseknek, olly övet küldtek neki, melly háborúval fenyegette, ha minden őket illető elégtételt nem nyernének.

Az amerikai Vadak minekelőtte szomszédjaikkal kereskedési öszveköttetésbe nem léptek volt, semmit sem tudtak a' vasnak használatjáról, kőből vóltak szerszámjaik, mellyek fejsze 's veső alakúak, a' fáknak levágásukra, 's hogy csónakoknak alkalmasok legyenek, kivésésőkre használtattak. Minthogy ezen szerszámok ugyan csak tompák és nyeletlenek vóltak, gondolhatni, melly bajosan és unalmasan lehetve velők dolgozni. Hogy a' fát elkészítsék és kisímítsák, bizonyos halaknak héjjaikat használák. Vad kenderből 's más növényekből csináltak köteleket, mellyek igen vastagok, 's gyakran 30—40 lábnyi hosszak vóltak. Halászatkor hálókat is kötöttek; de többnyire szigonnyal fogdosák a' halakat. Madarakat 's négy lábú állatokat külömbféle törőkben fogdosnak. Minthogy a' hír 's névutáni vágy uralkodó szenyvedelmők az Indusoknak, 's minthogy a vad állatoknak üldöztetésőkben kítüntetett buzgóság, és az éhség és hidegség eltúrésében bizonyított áhatatosság kezeskedik a' mellett, hogy a' háboruban is vitézül viseléndik magokat; azért szoktatják mind ezekhez gyermekeségőktől fogva magokat. Néha két, három napig is eltúrik az éhséget, 's egész hétig is megelégesznek egy kevés tengeri máléval (kukuricza.) Nálók ezen növénynek olly neme terem, melly igen mérseklett melegben föl pattan, lisztesedik, és majd ollyan izú, mint a' kenyér. — Ezen szemeket ók szétdörzsölik, 's pogácsa nemü süteményt készítenek belőlők. A' húst kétféleképpen készítik el, vagy megfőzik cserép-edényekben, vagy főstőlik kivéselt fában. Ha megakarják azt tartani húzamosb ideig, akkor előbb megrostólik 's azután kiszárítják. Fa és rosszúl ége-

tett cserép-edények régtől fogva szokásban vagynak náluk.

Mindjárt elejénte a' laptá-játéknak egy különös nemét találták a' Vadaknál, melly mellett a' laptát lábaikkal taszították odébb. Különböző faluknak lakosaik vetélkedve folytatták a' játéknak ezen nemét. Vetélkedtek ők gyakorta a' futásban és uszásban is. Általjába vevé életszerök úgy volt alkotva, hogy testöket hajlékonyá, de nem éppen erőssé tevék.

Hajdan a' Vadak nem ösmertek egyébb italt a' viznél; de most igen örömetst isszák a' pálinkát, kivált a' rúmot és minden szeszes italokat, még pedig gyakran olly mennyiségben, hogy a' mellett eszöket és egészségöket elvesztik, mi által több rendetlenségekre adnak alkalmat. Szemökre is vetik gyakran a' Fejéreknek, 's nekik tulajdonítják véteköül, hogy ezen veszedelmes italokat az ő megsemmisítésökre hozták be. Melly vad néha háborúra is szolgáltatott a' Fejérekkel alkalmatosságot.

Metzések és mindenféle edző nedvek által, különféle állatoknak 's más képeknek rajzolatjaikat alakítják bőrükön. Most európai festékeket használnak e' tekintetben. Még ábrázatjokat is kifestik ily nemúleg, 's ha háborúba készülnek, akkor minden módot elkövetnek, hogy olly borzastó tekintetet adjanak magoknak, mint csak lehetséges. Nem lehet csudálkoznunk, ha azt reménylik, hogy ez által ellenségeiket akarják elijesztetni 's rettenteni, midön Európában is ugyan ez okbul kéntelenek a' Granátérosok medvebőrt fejökön, 's bajuszt arczokon hordozni. — Orrukat és füleiket is átfúrják ők, 's tollakat vagy más csekélysegeket húznak beléjük, ékességnek okáért. Mennél fé-

nyesebb valami, annál szebb ékességnek tartatik. Eleinte majd nem egészen mezítelelenül jártak. Az állatoknak bőreik inkább ágyúl, mint ruházatúl szolgálnak nékiek. Szeretik ők ugyan a' ruhát 's fényüzést, de a' munkát, melly ezeknek készítésökre szükséges, megvetik 's utálják.

Azon szokás, hogy magoknak hajaikat, még ábrázatokon is mind kitépjék, igen közönséges a' Vadaknál; azért olvashatni némelly útazási leírásokban, hogy ők általjába véve szakállatlanok. Különös tisztelettel viseltetnek a' halottaknak csontjaik eránt. — Ha valakit nemzetségekéből idegen földön temettetik-el, a' mi kiváltképpen háborús időben gyakran megtörténik, mindent elkövetnek, hogy legalább csontjait; ha mindjárt több esztendőök után is, öszve gyűjtsék 's az öveiknél temessék el.

Minden ünnepeik és játékaik mellett föláll egy szónok, ki ezen esetekről, mellyek ezen alkalommal történtek, beszél. — Hajdani fegyverek nyilak voltak, kiváltképpen mellyeket ők márványból vagy más kövekből készítettek. Illy nyilak mostan is találatnak itt ott a' föld gyomrában. Azon Vadak, kik az Európaiakkal üznek kereskedést, már ma puskákat használnak fegyverül.

Minden útazási 's más tárgyú leírásokban *Sachem* vagy *Sagamore* a' vad népek fejeiknek címjök. Több Indusok azonban bizonyítják, hogy *Loyaneth* azon tulajdonképeni cím, mellyel valamely falu; nemzetség' vagy nép feje neveztetik. Minthogy különféle nyelv-járásaik (dialectus) vagynak, igen lehetséges, hogy elődeink *Sachem* és *Sagamore* nevet ta-

núlták-meg, 's hallották valamelly most már kihalt Indus Nemzetségnél, vagy talán nem is értették helyesen ezen neveknek tulajdonképeni értelmöket. Az Indusok, meglehet, tetszeni kívánásból utánozák az európai kitévelt 's azt hívék, hogy ezen kitételek európaiak lennének. Ezért nevezhetik az ő fejeiket, ha Fejérekkel beszélnek: *Sachem* vagy *Sagamore*, magok között pedig *Loyaneth*, mellynek utolsó *h* betűje azon lehelletet fejezi ki, mellyel ók a' végtagokat szokták kimondani.

A' Vadaknak szokásaik, még azoknak is, kik európai gyarmatokkal határosok, igen kevéssé változtak meg. Tétettek ugyan lépések, hogy a' Keresztyén-Vallásra térítetnének; hanem minden ügyekezetek füstbe mentek. Ezen Vadak ritkán mondanak valaminek ellene; nem tagadják ugyan, a' mit megnem érhetnek; de nem is hiszik azt soha; idő 's fáradság vesztegetés azért mindenkoron, ha előttük csudákról, titkokról 's a' t. beszélnek. A' legnyiltabb szívű 's fölvilágosodottabb európai térítők azt újtálják, hogy ezen Vadak soha sem jöttek azon gondolatra, melly szerint Istent tisztelnének. Némelyeknek közzülök csupán homályos képzetük vagy on két láthatatlan valóságról, egy jóról és egy gonoszról; hanem ezeket is ritkán imádják, 's a' gonosz vadságot gyakrabban, mint a' jót; mivel nyilván inkább félnek 's rettegnek a' gonosztól, mint jót reménylhetnének. Balítéleteik igen különfélék 's nevetségesek; de még sem annyira fonákok, mint némelly művelt Nemzetekéi; és soha sem vetélkednek felettök, nem is örömet foglalatoskodnak hasonló dolgokkal, 's kiki gondolkozhatik és cselekedhetik úgy, a' mint akar.

Némellyek közzülök, a' kik titkolódzóbbak és becstelenebbek a' többieknél, olly tekintetet szereznek magoknak, mintha egészen különös ezer mesterek lennének. Ezek *Powowerszeknek* neveztetnek. Némelly írók őket Papoknak tartották, hanem tévelygésből; mivel az Indusok semmit sem tudnak Papokról. A' *Powowerszeknek* tekintetök csupán orvosi ösmereteiken alapúl, mellyek abbañ állanak, hogy némelly fűveket használnak, azután izzasztatják, 's erre nyomban meghűttetik a' beteget. Mikor izzadni akarnak az Indusok; akkor magokra zárják kunyhóikat, 's befűtik tüzesített kövekkel. Hasajtónak némelly bizonyos fűveket; edző szernek pediglen bizonyos nemű fát használnak. Ha vért akarnak magokból eresztetni; akkor néhány vágásokat tesznek bőrükön, éppen mint nálunk a' köppölyözésnél; a' tóhalnak koppotyújával, mellynek fogai olly élesek mint a' tű.

Hajdan, midón a' Keresztyén-Vallásról még semmit sem hallottak, ösmereten volt előttük egészen a' halál utáni élet képzete. Azok, kik annak tanítását már elfogadák, hiszik, hogy az örök életben mind azon kényelmekkel bővségben és fáradság nélkül fognak birni 's élni, mellyek itten kedvesek valának előttök. Lelki boldogságot nem képzelhetnek magoknak 's még sem akarják a' testnek föltámadását hiáni. *Williams R.* egyik a' legelső térítő (Misszionariusok), közzül azt ír a' londoni térítő Társaságnak, hogy a' Vadak mindent, a' mit nekik a' Vallásról beszéllett, örömet fogadák; de a' mit a' testnek föltámadására juta beszédjében: mindnyájan megvallák, hogy ők azt soha sem hiendik.

Új Anglia' lakossai csupán 1650 körül kezdének a' Vallásról velök beszélni, mivel tulajdon környülményeik nem engedék, hogy a' Vadaknak lelki üdvösségeikről gondoskodnának előbb. Midön az örök kárhozatról 's arról beszélgetének előttük, hogy keresztség nélkül senki sem üdvözülhetne; kérdezek a' Vadak, hogyan halgathaták 26 évekig el, ha valóban olly nagy fontosságú ezen hit az örök üdvösségre. Mentegetésök, mellyet e' felett tevének, igen silany volt, 's nem keveset okozta, hogy az Indusok fonákül és megvesztőleg kezdének a' térítőkről 's ezeknek küldetésökről gondolkozni.

Ezeredes *Goffe*, ki *I. Károly'* uralkodása alatt gyarmathi Báró volt, 's tizenhárom vagy tizennégy évekig hirdeté a' Keresztyén-Vallást a' Vadaknak, írja a' Napló - könyvében, hogy következő kétségeket vetének ellenébe: „1. Beszédedben említéd, *menjetez el ezen javíthatatlan Nemzetségtől.*“ Más helyen ismét az áll: *Mi nem tehetünk semmit sem magunktól.*“ Miként egyeztethetnek meg ezen mondások. 2. Azt mondod: „*a' beszéd a' léleknek fegyvere, mellytől a' mi szíveink megsebesítettnek.*“ Hogyan adhassam tehát magamat arra, hogy a' léleknek fegyverét megragadjam 's szívemet azzal sebesítsem? 3. Mit vétett Judás, 's mit véthetett, hogy Krisztust elárulta, midön Isten' végezéséből kellett meghalnia?“ Más térítőknek ezen kérdéseket tevék a' Vadak: „*értheti e Krisztus a' közbenjáró, Indus-nyelven az imádságot? Miként lehet valaki Isten' képeire teremtetve, midön a' második parancsolatban Istennek minden képzetetéseit tiltatnak? Ha va-*

lamelly atya gonosz, 's fiú jámbor, kegyes; miért bünteti Isten a' fiakat az atyáknak vétkeikért? Hogyan lehetséges az, hogy az Angolok és Indusok olly különbözőleg képzelődnek 's gondolkoznak Isten felől, midőn minden emberek eredetőleg egy atyától származnak?''

Az *Oneida* és *Delaware* Nemzetségek legelsők 's hajlandóbbak voltak a' Keresztyén-Vallás' elfogadásában. Megkeresztelteték ők magokat és keresztyéneknek neveztetnek, jóllehet silány, fonák ösméreteik vagynak a' Keresztyén-Vallásról.

1710-ben Pensylvánia Konestoger nevű várossában szövetség kötöttetett néhány Indus Nemzetségekkel. Ekkor egy Svéd-térítő lépett föl nagy tűzzel 's benyomással közöttük, hogy őket megtérítse. Ó a' teremtés, 's angyaloknak 's első szüleinknek esetök' történetén kezdé, 's azzal végezé tanítását, hogy mindeneknek, kik meg nem keresztelkednének, örök kárhozatot hirdetne. Még ugyan azon napon tartá ez ellen a' Vadaknak egyik fejök olly erővel, tűzzel és pontossággal lelkes beszédet, hogy a' térítő nem tudhatá, mit feleljen reája. Legfőbb ok, mellyre az Indus támaszkodott, az volt: hogy a' Szent Írásban foglaltatott nyilatkoztatás csupán azokat érdeklí, kik a' Szent könyvet ősmerek; és hogy a' legfőbb valóság nem titkolhatá el olly sok ezer emberektől azt, ha szükséges lenne annyira ennek ősmérete, mint a' térítő sürgeti. Ha valaki azt állítaná, hogy Isten csupán ezen könyv által nyilatkoztatatható; csupán ezen egy szeren ősmertetheté meg magát az emberekkel; akkor az a' térítő' tanításával homlok egyenest ellenkeznék, a' ki azt tanítja, hogy az Isten mindenható. Ha pedig Isten, jóllehet

teheté, olly számtalan emberektől megvonható 's tagadható a nyilatkoztatást; akkor ez megfoghatatlan kegyetlenség és igazságtalanság lenne szentségétől. Igen nagy igazságtalanság lenne az is, hogy az egész emberi Nemzet egyetlen egynek vétségéért bünhődne. Végre azt adá mind ezekhez a fölhevült Vad ember, hogy a keresztyének csöppet sem jobbak az Indusoknál, holott pediglen amazoknak tanításaikat az ő viseleteikből és cselekedeteikből kelljen megítélniök.“

Azon vád, hogy az amerikai Vadak ember-evők lennének, szinte alaptalan. Egyetlen egy Író sem beszél e' felől, sőt általjába véve mindnyájan ellenkezőről vagnak meggyőződve. 'S hogyan is maradhatott volna illy fontos körülmény két háromszáz évekig az Európaiak előtt titokban, kik résszerint mint térítők, résszerint mint hadifoglyok, résszerint mint kereskedők húzamosb ideig tartózkodának a Vadak között? Ha szokásaikkal megegyezne az ember-evés; akkor ezt épen olly kevésbé titkolnák, mint azon kínoztatásokat, mellyeket foglyaikon követnek el, 's mellyek jóval kegyetlenebbek, jóllehet nem olly borzasztók, mint az ember-evés. Minden ösmeretes vad Népek tagadják ezen durva szokást. Nehányan ugyan hallomásból beszélnek, hogy a' *lapos fejű* *) igen távol tanyázó Nemzetség, megenné a' hadifog-

*) Némelly emberek, kik ezen nemzetű személyeket láttak, azt beszélnek: hogy valóban lapos homlokúak lennének. Gyermeküknek fejüket kenyérral szokák laposra nyomni. A' *kerek fejűek* ellenben, kik a' felső tókeleti vidékein lakaak, kerekre, gömbölyűre nyomják gyermeküknek fejüket csecsemő korokban.

lyokat; de ők magok, kik ezt beszélnek, nem hiszik hallomásukat. Egy Vad, ki e' felől megkérdeztették, azt felelé: „sokkal hihetőbb lenne, hogy a' Fejérek enn'nek emberhust; mivel, úgy mond ő, mi Vadak hasonló eledel nélkül is megtaláljuk az erdőkben mind azt, a' mire szükségünk vagyon éhségünk' enyhítésére.“ Hasonló feleleteket nyerni más Vadaktól is, hasonló kérdésekre.

Kétségeskedhetni tehát méltán mind annak igazságáról, valami csak az ember-evésről beszéltek. Igen könnyen lehetséges, hogy az európaiak magok tulajdon kegyetlenségeiknek szépítésükre, festegetek nagyítva ezen Vadaknak nyers durva szokásaikat. Minden a' mi új és különös, hamar talál hiedelemre; örömet is ismételtetik; legyen bár ez azon nézetből, hogy magának azon tekintetet szerezzék, mintha másoknál többet tudna. Számos hazugságok nyerének már e' szeren hitelt közöttünk, 's gyakran néhez volt azután azoknak megczáfoltatásuk. Gyakran igen hajlandók az utazók, kivált a' fiatal utazók, olly dolgokról beszélni, melyeket ők idegen távol országokban láttak; jóllehet csupán másoknak előadásukban 's beszélésökben hallották; 's nem is vonakodhatnak azután későbbben, ha megbánják hazug alaptalan hírleléseiket, hogy megvalják ifjúsági hibájikat 's könnyen hívóságokat. Az is megtörténik gyakorta, hogy a' költeményt, ha kik gyakran és sokszor beszélnek, utóljára magok is elhiszik.

Ha némelly Vadak láttattak, kik netalán ellenségeiknek csontjaikat tartogatták kezeikben; e' mellett fenyegető arczvonásokat árultak el és fogaikat csikorgatták, ez még nem elég tanúság arra, hogy ember-evőknek tartassanak. Sőt az

sem lenne még elég tanúság, ha arra tudnának bizonyos példákat, hogy némelly Vadak szükség vagy dühösség által tévesztettek volna ezen durvaságra. Tudjuk ugyan is, hogy néhá európai hajósok is kényszerítették már felette nagy éhség által több ízben, hogy sorsot vetnének magok között, 's azokat, kiket a' sors ért, megölik 's emészték. Hát ha valamelly amerikai Vad ember látta volna e' borzasztó esetet, nem beszélhette volna é' hontársainak, hogy az európaiak ember-evők legyenek?

Nem állíthatni ugyan általjába véve, hogy az ember-evés valami hihetetlen dolog lenne; csupán az kétségtelen, hogy biztosabb tanúságokra és bizonyítványokra legyen annak bemutatására szükségünk, mint eddig elé' beszéltettek 's előadattak az útaxóktól.

Mind ezen előadások, némelly kevésbé fontos körülményeket kivévén, mellyek egyes Nemzetségeknek tulajdonaik, egyaránt tartoznak minden Vadakra. A' mi még ezen előadásokban hibáznék: azt *Dr. Franklinnak* egy európaihoz küldött, 's a' Vadakat érdeklő következő jegyzetei egészíthetik 's tőkélletesíthetik minden tekintetben:

Ezen népségek azért neveztetnek Vadaknak, mivel az ó szokásaik a' mieinktől, mellyeket mi szelídeknek tartunk 's hiszünk, sokban különböznek. Ók is ugyan illy hiszemben vagyunk a' mi szokásaink és erkölcsaink felől. Ha részrehajlás nélkül itélnénk meg a' földön találtató minden Nemzeteknek és Népeknek szokásaikat; akkor talán úgy találnánk, hogy egyetlen egy Nemzet sem olly igen vad és durva, melly a' műveltségnek legalább némelly nyomait föl nem mutathatná; és ismét egy Nem-

zet sem olly igen művelt, melly a' durvaságnak némelly maradványait nem árulná el viseletében.

A' Vadak között az Ifjak vadászattal és háborúval foglalatoskodnak; az Öregbek a' Tanácsadók; mivel minden a' Bölcseneknek tanácsuk és véleményök szerint végeztetik-el közöttük. Ezekben áll az ő egész kormányuk; nem tudnak ők semmit is a' kényszerítő hatalomról, tömlöczökről, polgári büntető igazság' kiszolgáltatásról. Innen vagyon, hogy kiváltképen az ékesenszóllásra fordítják figyelmüket; mivel közöttük az, ki legjobban 's helyesebben beszéll, legnagyobb befolyással bir a' köz-dolgokban.

Asszonyok művelik a' földet, készítik az ételeket, szoptatják 's nevelik gyermekeiket; csöpögtetik emlékeikbe a' jelesb nevezetesebb történeteknek emlékezeteiket, 's általadják mind ezeket az utóvilágnak. Mind a' két nemnek ezen különböző foglalatosságai tiszteletben 's a' természettel megegyezőknék tartatnak. Minthogy kevés mesterséges szükségük vagynak; nem szűkölködnek üdőben, hogy egymást kölcsönösen oktassák. A' mi hivatalbeli foglalatosságokkal teljes életszerünk előttük szolgaság és alacsony-ság; ösmereteink, mellyekben olly igen kevélykedünk, haszontalanság és hiúság. Tanúságát adák ebbeli érzelmeiknek a' Pensylvánia Lankaszter nevű várossában kötött barátságos egyezésnél, melly 1744-ben a' virginiai kormány és hat nemzet-ségek között kötöttett. Midőn ezen egyezés' főbb pontjai felett megegyeztek: értésökre adák a' virginiai követek a' Vadaknak, hogy a' villiamsburgi Fő-Iskolában tőke állapított, mellynek kamatajn ifju Indusok tápláltatnának és taníttatnának közöttük; ha tehát a' hat Nemzetségeknek fejeik

mintegy hat gyermekeiket oda küldenék : akkor a' kormány gondoskodnék , hogy azok jól tartassanak , 's a' Fejéreknek minden Tudományaikban oktattassanak. Közönséges és szokott szabály az a' Vadaknál , mellyet ők minden nyilvános dolgokban pontosan megtartanak , hogy minden ajánlásra , melly nekik tétetik , soha sem felelnek nyomban és ugyan azon napon : „Mert , így gondolkoznak ők , ez könyelműség lenne , 's azon tiszteletet , mellyel tartoznak mások eránt , megsértené. Ha pediglen üdőt veszünk annak megfontolására , a' mi ajánlatott , akkor nyilvánítjuk , hogy mi e' dolgot fontosnak találjuk.“ — Elhalaszták azért mostan is más napra feleletjüket. Fölállott ekkor szónokuk , 's értésökre adá először is , melly igen lekötelezék őket a' Virgíniaiak nagy lelkű ajánlásuk által. Mert , úgymond ő , jól tudjuk , melly nagy érdeket és becset helyhezettek ti azon dolgokban , mellyek Fő-Iskoláitokban taníttatnak ; 's hogy hat gyermekeinknek tápláltatásuk sok költségtökben kerülne. Tökéletesen megvagynak azért mindnyájan győződve , hogy tett ajánlástoknak egyedüli arányzata 's célja nem egyéb , minthogy velünk jót tegyetek ; 's ezt mi köszönjük teljes szívünkből. Ti azonban eszes Férjfiak vagytok ; tudnotok illik azért szükségképen , hogy nem minden Nemzetek egy és ugyan azon értelműek minden dolgokban ; és épen azért nem is veendőtek rossz néven , ha nevelés szeretők feletti véleményeink meg nem egyeznek a' tieitekkel. Mi tevének e' részben már némelly tapasztalmányokat. Nehány ifjaink neveltettek hajdan az éjszaki Gyarmatoknak Fő-Iskoláikban , 's minden tudományaitokat megtanulák ottan ; de midőn újra visszatértek hoz-

zánk, nem egyebek voltak henye kalandoknál; tudák, miként kelljen erdőségben élni; nem tűrheték sem a hideget sem az éhséget, gúnyhót sem építhetének, szarvast sem foghatának, sem ellenségeiket le nem ejtheték. Nyelvünkön igen rosszul beszéltek; és sem hadban, sem tanácsban, sem semmiben sem használhattuk őket. Mindazonáltal megösmerjük ugyan nagy köszönettel jószívű ajánlásokat; jóllehet hasznát nem veendjük, 's hogy háládatosságunkat megmutassuk, igérjük, hogy, ha némelly Virginiaiak egy tuzet gyermekeiket akarnák hozzánk küldeni, azokat minden szorgalommal neveléndjük mindenekben, a' mit mi tudunk; tanítandjuk, 's embereket képezendünk belőlük.

Mínthogy a' Vadaknak gyakran vagyon alkalmuk nyilvános tanácskozásukban részt venniök; azért megszokák a' legszebb rendet és illendőséget azok mellett tartani. Legelől ülnek az öregbék, azután a' fegyverfoghatók, 's leg hátul az asszonyok és gyermekek. Az asszonyoknak kötelességök mind arra figyelmeznüök, a' mi szóba jön, hogy magzatjaiknak azt pontosan előadhassák 's emlékezetökbe csepegtethessék. Ők egyszer'smind élő levéltárai ezen Vadak között minden Gyűléseknek; ők tudják minden czikkelyét az egyezkedéseknek, ha bár száz esztendőknél előttük köttettek volna is azok, pontosan, és ha fölkeresnők azon írományokat Amérikában, mellyek a' Vadakat érdeklik és illetik, úgy találjuk: hogy az asszonyoknak mondásaik tökéletesen megegyeznek azokkal mindenekben.

Az, ki a' tanácsban beszélni akar, föláll. Minden többek mély halgatásba merülnek. Ha melly szónok bevégezé beszédét, öt vagy hat

minutányi üdöt nyer annak megfontolására; ha valljon nem felejtett e valamit, mit mondani szándékozott. Valakit, még mindennapi beszédjében is félbeszakítani, legnagyobb illetlenségnek tartatik közöttök. Hasonlítsuk ezen díszes viselettel egybe a' mi európai Gyűléseinket; melyekben majd nem egyetlen ülés sem tartathatik a' nélkül, hogy szóvita és váltogatás, és olly láрма ne történjék, melly a' szónokot kényszeríti, hogy minden erejéből esdekelje kihalgattatását. Hasonlítsuk a' Vadaknak ezen díszes viseleteikkel egybe az európai legfényesebb Társaságoknak viseletüket, mellyekben a' nélkül, hogy valaki sebes és lármás beszédű legyen, soha egy perczenetig sincs bátorságban, hogy beszédje szomszédjának fecsegése által úgy félbe ne szakíttassék, hogy gondolatjait csupán félig meddig is alig közölheti társaival. —

Más részről az is igaz, hogy a' Vadak ezen beszédbeli visszatartóztatást és lassúságot gyakorta mérték felett is úzik. Nem mondanak soha sem annak ellene, a' mi nekik mondatik; 's e' szerez kikerülnek ugyan minden czivakodást, hanem azt is cselekszik; hogy az ember az ő gondolatjaikat és azon benyomást, mellyet valamely előadás tőn rájok, soha sem fejthet meg tökéletesen. Azon térítők, kik nekik a' Keresztyén-Vallást akarák hirdetni, mindnyájan egyaránt panaszkodnak a' Vadaknak szerfeletti engedékenységekön, melly legnagyobb akadálya lenne megtérítettetésöknek. Legnagyobb türedelemmel halgatják az ő beszédjeiket, sőt helyben is hagyják magok módjok szerint azokat. De ha hinnők, hogy meggyőződtek felőlök, nagyon hibáznánk; legkevesebb-

nyire sem győződnek meg. Minden, a' mit cselekesznek, pusztá tisztelkedés.

Egy Svéd-térítő öszvehivatá egyszer a' *Szusguehannah* Nemzetség' fejeit, 's beszédet tartá hozzájuk, mellyben a' jelesb történeteket, mellyeken a' Keresztyén-Vallás alapúl, mint: a' mi első Szüleinknek esetöket, Krisztusnak a' világ' váltságára lett jövetelét, az ő csudateteleit, szenvedéseit 's a' t. adá elő. Midőn ezeket bevégezé, fölállá egy Indus szónok, hogy nekie jószívúségét megköszönje. „Minden, úgymond ő, igen jó és szép, a' mit beszéltél. Valóban nagy hiba köztünk is almát enni, mindenkor jobb abból almabort készíteni. Igen lekötelezéd magadat minékünk, hogy oly messzéről hozzánk jövéél azon okból; hogy minket megtaníts arra, mit anyád beszélgetett neked. — Háladatosságból én is beszéllendek neked valamit, mire anyáink tanítottak minket, a' mi apáink csupán hússal éltek hajdan, 's ha vadászatjuk rosszul sült el; akkor éhen haldokoltak. Két ifjú vadászaink egy napon ózet ejtették le, 's nyomban tüzet raktak az erdőben, hogy a' vadnak egy részét megsüssék. Midőn épen ebédjőkhöz ültek; egy szép ifjú asszonyt láttak a' felhőkből ereszkedni, ki ama' halmozaton, mellyet amott a' kék hegyek között láthatod. telepedett meg. A' vadászok mondák egymás között: az bizonyosan valamelly lélek, kit a' sültt vadnak szaga csalt ide; adjunk neki valamit belőle. Ők az óznek nyelvét tevék az ösmeretlenek elébe, ki az étket igen jóízűnek találván, mondá: szolgálati készségeök nem hagyatik jutalom nélkül. Ha holdunk tizenháromszor megtelik, jőjjetek ismét ide, 's oly étkeket fogtok itten találni, mellyekkel ti és a' ti gyermekei-

tek mind a' világ' utolsó napjáig táplálhatjátok magatokat. A' vadászok nem is mulaták el, meghatározott időben oda menetelőket, 's nem kevésbé csudálkoznak, midőn olly növényekre találának, mellyek eddig eléősmeretlenek valának előttök. Ezeknek tenyésztetésök és termesztetésök azolta felette sok hasznot hajtott nekünk. Azon helyen, holott jobb karja nyugodott ama' mennyei alaknak, tengeri málét (kukoriczát); hova balkarját nyujtá, babot; 's azon helyen, holott ettek, dohányt találtak."

A' térítő ezen mesét igen izetlennek találta. „Én, úgymond ő tisztí buzgólkodásában, én szent igazságokat hirdetétek nektek; ti pedig merő meséket és hazugságokat beszéltetek nekem." A' Vad ez által megsértettelve találá magát 's mondá: „Atyámfija! szüleid úgy látszik, igen rossz nevelést adának neked, azt kell vala neked mondaniok, hogy nyájasnak, leereszkedőnek szükség mindenkor lenned. Imé! mi jobban viseljük magunkat; mi elhittünk mindent, valamit csak mondottál; miért nem hiszel te is a' mi beszédünknek?"

Ha valamelly Vad egyik vagy másik városba jön: akkor a' nép tolongva tódúl feléje, körülveszi 's merően tekintgetvén rája, nyughatatlanítja minden pillanatit, ha bár örömet üldögélne is magányban. A' Vadak ezt igen illetlenülnek találják, 's azt következtetik abból, hogy a' Keresztyének igen járatlanok 's tapasztalatlanok az illendő magaviseletben. „Mi, úgymond ók, épen olly újságkívánók vagyunk mint ti, 's ha ti a' mi falunkba jöttök, szinte mindnyájan keresünk alkalmatosságot a' ti látástokra; de mi azon barázdák megé bűvünk, mellyek mellett kéntelenek vagytok elmenni, 's nem va-

gyunk olly szemtelenek, hogy bámulásainkkal terhetőkre lennének.“

Ha valamelly idegen faluba jönnek; akkor szinte bizonyos szabályokhoz tartják magokat. Igen illetlennek ítélik ők azt, ha egy idegen egyenesen megyen valamelly faluba a' nélkül, hogy magát bejelentené. Ha tehát valaki közzülök idegen faluba jön; akkor megáll annak szélén, kiált 's mind addig váraozzik, miglen valakitől be nem vezetetik. Szokás szerént két öregbek jönnek elejébe, 's szállására vezetik. Minden faluba vagyon egy ház, mellyben senki sem lakik, és *idegenek' házoknak* neveztetik. Ide vezetetik a' vendég, 's az őt bé-késért két öregbek azután házról házra járnak jelenteni, hogy egy idegen érkezett közikbe, ki kétség kívül hideget és éhséget szenved. Minden lakos küld azért nékie valamit, a' mit magától elszakíthat; eledelt 's bőröket ágyúl. Ha megfrissült 's újult a' vendég, akkor pipákat 's dohányt hoznak elő, a' falu lakossai leülnek körüle, 's csupán akkor kérdeztetik; „ki légyen ő? hova menjen? mi újság adá elő magát?“ A' beszélgetés azzal végeződik, hogy az idegennek mindent ajánlanak, valamire csak útazása folytatásában szüksége vagyon, kalauzt, eleséget 's a' t. és senkinek sem jut eszébe, hogy a' megvendégelésért valamit kérne tőle. Mindenki gyakorolja ezen vendégfogadást, mellyet ők legfőbb erénynek tartanak. Egy tolmács, *Weiszer Korlát*, következő nevezetes történetet beszéll e' tárgyban: Ó a' hat Nemzetség között egészen hazafiúsodott, 's nagy ügyességgel beszéllé a' Mohawk nyelvet. A' kormányzó egy ízben elküldé őt megbízásokkal az *Onondaga* Nemzetség' fejeinek Gyülekezetökhöz. Ezen ő útjában

egyik régi barátjának, a Vad *Kananetegónak* szállásához érkezett, 's ezt ő kihívta. A Vad örömmel fogadá barátját, bőröket térítte a földre, hogy azokon pihenne; főtt babot 's vadhúst és rúmot vízzel együtt hozta elébe, hogy őt megfrissítse. Minekutánna *Korlát* enyhíté éhségét, 's megtölté pipáját; beszédbe eredett vele a Vad; kérdezé, miképpen szolgált legyen a közelébbi esztendőken egészsége, honnan jöjjön, 's mi legyen utazásának oka? *Korlát* felele minden ő kérdéseire. Végre így szóllott a Vad: „hallod é *Korlát!* te olly régtől fogva laksz már a Fejérek között 's megösmerkedél tökéletesen minden ő szokásaikkal, valamit kérdeznék én felőlök tőled. Voltam én gyakran *Albányban* 's tapasztalám, hogy ottan hetenként egyszer bezáratnak minden boltok 's mindnyáján egy nagy házba gyülekeznek. Mond-meg kérlek, miért cselekszik ők ezt, 's mit csinálnak ottan? „Azért, felele *Korlát*, hogy valami jót halljanak 's tanuljanak.“ Igen, viszonzá a Vad, azt mondhaták ők neked, nekem is azt mondák, de igen kétségeskedem én e' dologban, hogy igaz lenne mondásuk, 's mindjárt megmondom neked okaimat. Én minap *Albányba* mentem, hogy bőröket adjak el, 's magamnak azon pénzen posztót, kést, puskaport, rúmot 's a t. vegyek. Jól tudod, hogy én többnyire *Hanszen Jánosnak* adám el portékáimat; most ez egyszer más kereskedőt is akarék próbálni. Mindazonáltal elmenék *Hanszenhöz* is, és megkérdezém, mit adna az én kásztor vagy hód-bőreimért. Ő felelé: „hogy fontjáért négy silingnél (pénzünk szerint 1 forint 47 krajczárnál pengő pénzben) nem adhatna többet; most pediglen arra sem lenne üdeje, mivel a Gyü-

lekezetbe kellene mennie, hogy ottan *jót tanuljon*. Minthogy azért mostan semmit sem végezheték vele, úgy gondolám, hogy jó lenne őt a Gyülekezetbe kísérem. Elmentem tehát vele. Itt egy fekete ember lépett föl 's nagy tűzzel 's komolysággal kezdett beszélni a néphez. Én nem érthetém, a' mit mondott, csupán azt vevém észre, hogy Hanszenre 's rám igen gyakran nézegélt merően. Innen következtetém, hogy terhére lenne jelenlétem; kimenék azért a Gyülekezetből, leülék magamnak az-útszán, pipára gyújték 's dohányzék, míglen a Gyülekezet eloszlék. Eszembe jutott az is, hogy a fekete ember valamit a kásztorbőrökről is szóllott, 's mindjárt azon gyanú ébredett föl bennem, hogy a Fejérek talán épen a kásztorbőrök miatt gyülekezének egybe. A' mint azért Hanszent jönni láttam, megszóllítám 's mondám nékie: „most már alkalmasint elhatározád magadban, hogy kásztorbőreimért négy sillingnél többet adjál.“ Nem, nem, felcse ő, sőt annyit sem adhatok; többet nem három sillingnél és hat penczénél (penczünk szerint 1 forint 34 krajczárnál p. p.) Néhány más kereskedőkhöz is elmenék; de mintha őszvebeszéltek volna, egyik sem ígért három sillingnél és hat penczénél többet értők. Ez megerősíté gyanúmat; 's meggyőződék a' felől, hogy az ő gyülekezetjeik, mellyekben, mint mondják, jót akarnak tanulni, csupán arra szolgálnak, hogy tanúljak meg, miként kelljen az Indusokat kásztorbőreiknek tekintetőkben megcsalni. Gondold-meg csak Korlát! 's helyben hagyandó következtetésemet. Ha a' végre gyülnének őszve, hogy valami jót tanúljanak; ez esetben most már valahára csak ugyan többet tanultak volna;

hanem ők e' tekintetben mostan is épen ily tudatlanok, mint voltak hajdan. Emlékezz-meg, miként viseljük min magunkat; ha valamelly Fejér útazik Tartományunkon keresztül: akkor épen úgy fogadjuk őt, mint én fogadálak mostan tégedet. Ha megázik, akkor kiszárítjuk; ha fázik, akkor melegítjük; adunk neki enni 's inni; legmelegebb 's puhább bőröket adunk neki, hogy azokon kényjére pihenhessen 's alhasson; — és mind ezekért semmi fizetést sem kérünk. Ha pediglen Albányba jövök; 's enni vagy inni akarok, nyomban azt kérdik: vagyon e' pénzem? 's ha nem lenne, azt mondanák: „takarodj a' házból te Indus-kutya! Így bánnak mi velünk, 's láthatod ezekből, hogy ők semmi olyan jót sem tanultak, minőt mi tudunk 's tanulunk, a' nélkül, hogy Gyülekezetbe kelene mennünk, mivel mi mind azt mint gyermekek anyáinktól tanulánk. Az ő gyülekezeteiknek arányjok tehát semmiképpen sem lehet az, miként előadják; hanem egyedül az lehet, hogy megtanulják, miképpen kelljen az Indusokat kásztor-bőreiknek tekintetökbén megcsalniok.“

Az Angol-amérikai háborúban fölszóllította az *Oneida* Indus-Nemzetség Új-Angliának négy Tartományaitól, hogy az Angolok ellen segedelmet nyujtana nekik. Ezen Vadak követeiket küldének hozzájuk, kik *Trumbull*hoz, *Konnektikut* kormányzójához következő beszédet tartának:

„Mínthogy a' mi fiatal atyánkfijai, az Új-Angliában lakozó Indusok, kik szomszédságunkban telepedtek meg, barátjaikat megakarják látogatni, 's azokat, kik még eddig elé hátramaradtak közülök, magokhoz

óhajtják csatolni: azért küldjük általok azon övet, barátságunk jeléül, hogy nekik utat nyissunk 's minden akadályokat elhárítsunk; úgy az ő barátjaiknak látogatásukban, mind az ő haza térésökben.

Mi, az *Oneidák*, kéntelenek vagyunk, ezen esz-
közhöz nyulnunk; mivel Új-Anglia' állapotja jelenleg
igen szomorú tekintetet ötle magára. Reményljük, hogy
a' mi fiatal barátink, Istennek segedelmével, békes-
ségben csendességben utazandnak 's térendnek meg mi
hozzánk hazájokba. Mi ajánljuk őket az ő egész úta-
zásuknak folytában jószívúségtökbe igaz barátsággal.

Most már hozzátok fordúlunk Atyámfiai! külö-
nösen, hozzátok, Új-Anglia' kormányzója 's fejei:

Atyámfiai!

Mi hallottuk azon szerencsétlen hádárkodást, czi-
vakodást 's viaskodást, melly köztetek 's Ó-Anglia kö-
zött ütött ki. Mi lamúltunk felette 's a' mi szíveink
megszomorodának.

Atyámfiai!

Tartsátok meg ezután is a' békességet mi közöt-
tünk és ti közöttetek. Mi nem elegyethetünk két test-
véreknél czivakodásokba, melly előttünk egészen ter-
meszetlennel tetszik. Te két testvérek vagytok, egyet-
len egy törzsöktől származtak. Mi nem elegyedendünk
egyik rész' bajába sem; mivel egyenlő barátsággal vi-
seltetünk úgy Ó-, mint Új-Angliához. Ha Angliának
nagy Királyja szállítana minket segedelemre: megta-
gadnok azt tőle; ha a' Gyarmatok kérnek magok ré-
szökre segedelmünket; szinte megtagadnok azt tőlök.
Jelen viszonyjaitok, kik testvérek vagytok, egészen
újak 's ösmeretlenek előttünk. Mert a' mi Elődeinknek
beszédjeikben nem találunk egyetlen egy hasonló' esetet
se, egyetlen egy illy nemű példát sem.

Atyámfiai!

Ez okból viseltessetek békességes indulattal ezután is erántunk, 's ne támasszatok azért gyanút ellenünk, hogy mi szomszéd Indusok nem elegyedendünk viaskodástokba. Mi a' békességet tiszteljük.

Atyámfiai!

Ha idegen ellenség támadna meg titeket: akkor tudnók, mit kelljen cselekednünk. Mi remenyljük, hogy a' kormány' bölcsessége Istennek segedelmével panaszaitokon könnyítend, 's a' komor fellegeket eloszlatandja felettetök.

Atyámfiai!

Mínthogy mi békesség mellett nyilatkoztatánk magunkat; azért kérünk titeket, a' mi Atyámfijait, az Új-Angliában lakozó Indusokat sem szállítsátok-föl hadisegédékül. Engedjétek, hogy mi Indusok mindnyájan, egyenlő érzelmeiktől lelkesítette, békességben élhessünk egymás között; és ti, ti Fejérek, ügyekezzetek, ha tanácsolnunk szabad, viaskodástokat szép szerivel lecsillapítani.

Atyámfiai!

Tudtotokra adánk ezennel véleményeinket. Viseltessetek olyan barátsággal erántunk, hogy nekünk írjátok meg ti is a' ti véleményeiteket.

Mi az Oneida Nemzetség' Szachemjei, Fegyverviselőji 's Vénjei üzenjük nektek, a' mi Atyámfijainak, Új-Anglia Kormányzójának és egyéb Fejeinek, a' mi köszöntesünket 's barátságos indulatokat.

Aláírva
Kananooroharában
Ivan hó' 19-kén 1775.

Yoghtanawa Tamás,
Okonoorero Adám,
's tíz más Fejei az Oneida
Nemzetségnek.

Angolul fordítva 's írva Kistland Sámuel térítőtől.

Mind eddig az üdcig nem is szállítatott föl segedelemre az Oneida Nemzetség sem az

Ángoloktól sem az Amérikiaktól. A' *Shavonese* Nemzetség' feje kijelenté a' virginiai Követeknek: hogy ő nem tarthatná zabolán a' jelen körülmények között az Ifjuságot; 's azon tanácsot adá nékiek, hogy vagy három négy százat fogadnának föl seregökhöz közzülök; mivel ez lenne az egyetlen eszköz annak meggátlására, hogy magokat az Ángolokhoz ne csatolnák. A' követek nem fogadák el ezen ajánlatot, 's csupán arra kérék az Indusokat, hogy részvétlenül (neutral) maradnának.

Az Amérikiak egyedül részvétlenségre szóllítgaták föl mindenkor a' Vadakat; ezt cselekvé nyilván az Ángol-Hadvezér Karleton is. A' többi Ángol-vezérek pediglen nem kíméllék semmi fáradságukat sem, hogy a' Vadakat minden felől az Amérikiak ellen lovallják 's nógassák; melly szándékjok el is sült többnyire szerencsésen. Az Amérikiak ellenben ezt nem tevék. Mivel, úgymond Franklin, ha mindjárt az emberiség' kötelességeit sem akarnánk tekintetbe venni, minő segedelmet nyerhettünk, 's reményhettünk volna mi a' Vadaktól, azon hadakozás módja mellett, mellyhez ók szoktanak? Mi csupán katonák ellen használhattuk volna őket; az Ángolok ellenben arra fordíták, hogy házainkat pusztítassák, feleségeinket és gyermekeinket gyilkoltassák általok. Azon kevés Vadak, kik a' háború' végével csatolák magokat hozzánk, nem annyira azon nézetből vétetettek be sereginkbe, hogy visszatartóztassanak ellenségeinkkel egyesülésöktől, mint inkább azért, hogy hosszú táborozásainkban kaulauzúl szolgáljanak, mellyeket hadseregeink kéntelenítettek tenniök, hogy azon vad hordákat, mellyek határainkon pusztítgatának, el-

szélesszék 's bátorságba tegyék független Tartományainkat. Az egész szabadsági háború' folytatában talán hat Angolokat sem ölének meg részünkről a' Vadak.

Franklin' ezen előadásából mindenben hitelesítették előbbi előadásunk; mellyből kiviláglik az egyszerű, még meg nem romlott 's fonákított emberi természet' őszintesége, szelíd-sége, isteni eredete. Tisztelnünk illik az ő megelégedésüket, ember és békességszeretetőket visceleteikben; 's igyekeznünk, ne hogy általok a' mi európai műveltségünk mellett megszegyennitessünk életbeli kihatásainkban.

Némethy Pál.

10.

KÖZLEMÉNY Dr. RUMYTÓL.

Magyar-nyelv nyomozás.

1. Honnan jön ez a' kifejezés: Fejér nép?

A' Magyar az aszszonyi Nemet nevezi *fejér népnek*, ámbár mi nálunk is nem minden leány és aszszony fejér, hanem sokszor barna, mint az olaszné vagy is a' czigányné, valamint a' Németek között, kiktől az aszszonyi Nem hízelkedésből „*das schöne Geschlecht*“ (a' szép Nem) neveztetik; nem minden leány és aszszony szép, hanem sokszor rút, mint a' vén dér, dúr. Honnan jön tehát ez a' magyar kifejezés: *a' fejér nép*?

Tek. tud. Dankovszky Gergely úr, Pozsonyi Professor, a' Magyar-nyelvnek critico-etymologicum Lexi-

conában 336-dik lapon a' *fejér* szót, a' görög-szótól *φαλγρος* (albus) származtatja; én inkább származtatom a' zsidó igétől *peér* פֵּעֵר, molly (Pihel conjugatióiban) teszi: ornavit, nituit, contraxit pallorem, candorem, nitorem; honnan *peér* ornamentum capitis.*) Tehát az aszszonyi Nem azért neveztetett a' Magyaroktól *fejér népek*, mivel „sexus sequior nitido ornatu vestiri amat.“ 'S ki fogja azt tagadni? Mi nálunk is a' magyar barna falusi leány, az oláh szép vagy nem szép „fáta“ (leány); a' többnyire szép túréczi tót és rác leány olly örömet ékesíti magát, mint a' bécsi szép és rút leány, a' londoni „Lady“, a' párizsi „Dáma“, az olasz és spanyol „Donna.“ Naturam expellas furca etc. A' német szó, *Keuer* (tűz) és a' görög *πυρ* (tűz) is talán a' zsidó igétől *peér* származott, mivel „ignis omnium candidissimus et purissimus est.“

2. *Debreczen Várossának neve magyar é?*

A' Debreczeniek között alig találkoznak, a' kik azt tudnák és hinnék, hogy Debreczen *tót név*; én is 33 esztendő előtt, midőn a' debreczeni Collegiumban deák voltam, és a' tót-nyelvet még tellyességgel nem esmertem, (ámbar egy valaki a' rossz hirű kritikai lapokban, gúnyoló verseiben igen rossz szándékkal engemet Tótnak hirdet,) nem tudtam 's nem is hittom volna. De még is igaz, mert a' Magyar-nyelven *Debreczen* kemmit se' jelent; Tót-nyelven pedig *dobru ezena* — jó vá-

*) A' zsidó ige פֵּעֵר pedig jön az arabs gyökérszótól, *phara*, intumuit. Tud. Eichhorn azt jegyzi (in editione a^o va Lexici manualis hebraici et chaldaici Joannis Simonis, Halae 1793 azon szó alatt (1271-dik lapon) „a timore Hebraici nominatum, non modo factum et variam superbiam, sed et excellentiam et magnificentiam in cultu et vestitu, omnemque ornatum et gloriam, qua quis laetum exurgit et prae aliis imminet; unde factu intumescere. gloriaris cet. Schröder ad Jes. 3. p. 95.“

sár, bonae nundinae. Már Dr. Gyarmathi Sámuel, ezen munkájában: *Vocabularium, in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula etc.* (Bécsben 1816) 12-dik lapon ezt jegyzette: „Debreczen, Civitas Hung. S. dobraczena; bonae nundinae; B. dobrocinny, dobrocenj, benignus.“ Azért is tiszteletes *Rohonyi* úr, (Glózsáni prédikátor) nyomtatott költeményében *) „Palma, quam Dugonics similesque Magyari Slaviae eripere tentarunt, vindicata“ nem ok nélkül így énekel:

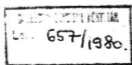
„Quo sonat ore Tokay, Zemplin, *Debreczin*, Szegedinque,
Aut Arad, aut Makó? cognita Slavus habet.“

Rumy Károly.

*) Vagy inkább *diák verselésben*, mert nem igaz költemény, mivel a' római Caména vagy Musa, „ei non dedit ore *rotundo loqui*.“

F O G L A L A T.

	<i>Lap.</i>
Herczeg Eszterházy Pál', Magyar-oroszági Nádor' arcképe.	
1. Zagyva. (Folytatás. Udeardy Mérnökötől.) - - -	3
2. A' Székely-Nemzet' eredete, változása és rende, 374-dik eszt. fogva 1063-ig egy régi kéziratból. (Szi- gethi Gy. Mihály Professor.) - - - -	15
3. Töredékek Cicero' leveleinek magyar fordításából (Folytatás. Sup Kis János.) - - - -	23
4. Némelly ízlési és lélektani tünemények. (Körmendy Cemill.) - - - - -	112
5. Galanthai Herczeg Eszterházy Miklós, Magyar-or- szági Nádor' 's Kunok' Birajának élet-rajza. -	134
6. A' Székelyek' régi Törvényeik, egy 1565-dik Eszt. költ, hiteles kútfókból merjtett Tudósítás. (Szi- gethi Gy. Mihály Professor.) - - - -	141
7. Polykletus' utazása, vagy Római-levelek, Negyven- harmadik és negyvennegyedik Levél (Sup. Kis János.)	160
8. A' Személy-ragokról és ragos nevekről (Balajthy Jó's.)	187
9. Az Amériikai Vadakról. (Némethy Pál.) - - -	203
10. Közlemények. (Dr. Remytől.) - - - -	245

A' TERMÉSZET' FIJA. Rézképpel 8-vo Kassán. 20 xr.
BOJARI és ELIZA' TÖRTÉNETEI, vagy a' változó
Szerlem' bús áldozati. Kassán. 8-vo 1829. 20 xr.
BELLAFONT GRÓF. Egy érzékeny Történet. Rézkép-
pel 8-vo Kassán 36 xr.

Erkölcsei RAJZOLATOK, a' nevezetesebb Irók' mun-
káiból fordítva, II. Darab 8-vo Kassán, csinos
rézmettszésekkel és borítókkal. 1 fl. 36 xr.

Élet példázó REGÉK és Lélek esmérhető Abrázolatok.
II. Kötet szép Rézképpel. 1 fl. 30 xr.

JETTA, a' szép tündér Asszony. Egy Rézkép. 20 xr.
AZ ALÓLTÓZET. Színjáték 1 felvonásban, la Gran-
ge után. 12 xr.

Az ANDROSI LEÁNY. P. Terentius Afer' Vígjáték-
ja 5 felvonásban. 8-vo Kassán. 20 kr.

KAZINCZY FERENCZ' Bácsmegyei Leveli. 8-rét
Kassán. 1 ft.

GESSNER' IDYLLIUMAI. 8-vo Kassán. 40 xr.

A' SZAMKIVETETT MAGYAR. Eredeti, valóságos
történeten épült Nemzeti Szomorú-Játék 5 Felv.
Kassán. 1834. 20 xr.

MIKLOS SÓGOR. Mulattató történet egy Rézk. 20 xr.
SOKRATES' NEVEZETESSÉGEI. Xenophon' munkája
Görögb. for. Sup. Kis János által. 8-vo 40 xr.

Nem különben találtattnak ezen Könyvárúban :
Hazai- és Külföldi-Literatura' legújabb tü-
neményei, Bécsi-Forstepiánók, Hangszerek,
Képek és Imádságos Könyvek, nevezetesen :

A' SZENT ÉRZÉSEK' ÓLTÁRA,

emeltetett Házi- Mezei- és Üti-Istenitisztelet végett. Min-
den Hivatalbéli felekezeti Hívek' kedvökért készítette
Boros István. Kassán, 1836. Csinos kötésben 1 ft. We-
linpapiroson egész bőrbé aranymettzéssel kötve 2 ft.

Ugyan ott előfizetni lehet :

A' SZENT ÉRZÉSEK' ÓLTÁRA II-dik DARABJÁRA,
melly kétszerre bővebb tartalmú lesz az elsőnél, —
minden rendű és rangú Ember' Innepi- Hétköznapi-
Reggeli- Estvéli- Könyörgések és versekben foglalt ke-
gyes Elmélkedésekkel. Az előfizetés háromféle papiros
minéműségéhez szabva: 1 ft. — 48 xr. — és 36 xr.

Tizedik évi Folyamat.

KASSÁN,

*Ellinger István' Cs. kir. priv. Könyvnyomtató-
Intézetéből.*